

ЎШМЖ

8/91



Адабий-бадий,
ижтимоий-
сиёсий
ойбитик

116
Август

1982 йилдан чиқа бошлаган

Муассислар:

Ўзбекистон ЛКЎИ
Марказий
Қўмитаси ва
Ўзбекистон
Ёзувчилар
уюшмаси

Бош муҳаррир:

Тоҳир МАЛИК

Таҳрир ҳайъати:

Эркин АЪЗАМОВ
Эркин ВОҲИДОВ
Хуршид ДАВРОН
Владимир ЖОНИБЕКОВ
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ
Ҳамид ИСМОИЛОВ
Омон МАТЖОН
Насриддин МУҲАММАДИЕВ —
масъул котиб
Олим ОТАХОНОВ
Азим СУЮН
Абдуқодир ЭРГАШЕВ
Нурали ҚОБУЛ
Абдурашид ҚОДИРОВ
Усмон ҚУЧҚОР
Ғаффор ҲОТАМОВ —
бош муҳаррир ўринбосари

Тошкент
«Камалак» нашриёт-матбаа
бирлашмаси

Орол хакида курук гап-сўз қилиб, амалда бирор тадбирга бош бўлмаётган раҳбарлар кундан-кунга кўпайиб бораёттир. Халқнинг рўшноликка бўлган умиди тобора сўнмоқда. Ер юзининг бирор иклимида содир бўлмаган экологик қиёмат Оролбўйи элларининг нақ остонасига келди, бу юртда инсоният келажаги интиҳо халқумига тушгани тайин бўлиб қолди. Ўлкада кезаётган оч ўлимнинг жами тирикликка хуружи кун сайин, соат сайин кучаймоқда. Бир ёшгача бўлган ҳар минг боланинг АҚШда 10,3, Иттифоқимизда эса 24,7 нафарини нобуд бўлаётган бир пайтда, бу кўрсаткич Оролбўйи болалари орасида 104—108 тага етди. Сўнгги йилда йил ичида аҳолининг ўлим даражаси икки марта ортди. Оналар кўкрак сутини боласига эмизишдан маҳрум — у заҳарланган. Ҳомиладор аёлларнинг 80 фоизи камқонлик касалига мубтало. Ўлкада аҳоли мамлакатдаги ўртача ёшга нисбатан беш йил кам умр кўрмоқда. Энг дахшатлиси, бу ерда бир пайтлар Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларида иктисодий қашоқ ва тиббий ҳимоясиз аҳолига қирғин солган бедаво мохов (лепра) пайдо бўлди.

Мохов касаллиги инсон жисмида 15—20 йилгача яширин ривожланади. Дастлаб терида пайдо бўлган темир занги тусидаги катта-кичик доғлар қалинлашиб тугмача шаклини олади. Сўнгра бирин-сирин туташиб ёрилади ва мудҳиш мохов ярасига айланади. Инсон танаси сезувчанлик қобилиятини бутунлай йўқотади. Беморнинг қош-киприкларини тўкилиб, башараси кўр-кинчли тус олади.

Қадимда бу дарди бедавога чалинган бемор ўлгандан сўнг майитга яқинлашиш ман этилган. Жасадни қабристонда кўмишга изн берилмаган. Бу касаллик Қорақалпоғистон ва Хоразмда олтмишинчи йиллардан сўнг пайдо бўлди. Азалдан моховлар эл кўзидан йироқда сақланиб келинарди. Эндиликда денгизнинг тор худудли оролчасида сақланаётган беморларнинг биронтаси тузалиб қайтибди, деган хушxabар келмади элга. Ўлаётган Оролнинг юҳо коми маъмурлар муруватини кутмаёқ бегуноҳ аҳолини секин-аста ажал тузоғига илнитирмоқда. Айни оғир шароитда айрим маҳаллий раҳбарлар «ўлганнинг устига тепган» қабилда хануз қаердандир сув келтириш ёхуд шифохоналарни кўпайтириш пайида элларда маълум-машхур шекилли, яқинда Швесиёнинг «Йдог» рўзномасидан бир гуруҳ муҳбирлар Оролни асраш кўмитасига ташриф буюриб, биз билан Орол тўғрисида узок гаплашдилар; суҳбат чоғида улардан бири: «Нега халқ ҳалокатли худуддан узокка қочмайди. Ахир, Иттифоқингиз бепоён-ку?» деб қолди. Шунда мен унга: «Бу халқнинг аждодлари Зардушт замонидан то ҳозиргача авлодларим келажаги дея қон кечиб, очлик, муҳтожлик ва қувғинларга бардош бериб келганлар. Азоб-укубатлар билан тикланган қадим юртни ташлаб қаёққа борарди? Бошпанасини, аждодлар қабристонини тарк этиб қай юртларга ҳам кетарди? Бу эл сиз ўйлаган қочоқлардан эмас!» — деб жавоб бердим.

Бугун Орол учун сувни Сибир ё Каспийдан ёки ер остидан ахтариб вақтни беҳуда ўтказишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Оролни қаерда қандай қилиб қуритган бўлсак, чорасини ҳам ўша жойдан излаш лозим. Оролнинг насибасини «сунъий денгизларимиз» дея баҳайбат сув омборларига яширдик; миллион-миллион тонна «оқ олтин» етказиш учун бепоён пахтазорга окиздик. Она Ер бағрини шафқатсизларча ўйиб, табиий газ кидирувида йўқотдик; анвойи ўрмонзорларимизни аёвсиз қийратиб, заминни шафқатсиз оёқости қилганимизда қўлдан кетказдик. Азизлар, ҳали ҳам кеч эмас!





Ўзбекистоннинг иктисодий қарамлиги кучайган 60-йилларнинг бошларида Орол бўсағасида 175 минг гектар майдонни эгаллаган қалин, кўркам тўқайзор чайқалиб ётарди. Сўнгги 15—20 йил ичида эса янги ерларни ўзлаштириш сиёсати оқибатида ушбу файзли маскандан бор-йўғи 22 минг гектарга яқини сақланган, холос. Кўлчилик муаммонинг мохиятини тушунмасдан, турган битгани тўқайзор бўлса-ю, шунга ҳам аюханнос солиш шартмикан, дейиши табиий. Тўқайзорни фақат айқаш-уйқаш ўсган дов-дарахтлар ва қамишзорлардан иборат ташландик ер деб билгувчилар ҳам йўқ эмас ичимизда. Тахиа-Тош сув омборининг тўғони қурилган жойдан бошлаб то Орол денгизигача чўзилган ораликни эгаллаган бепоён яшил бойлик эди. Шу тўқайзорлар турли ҳайвонлар ва ажойиб ўт-ўланларнинг ҳам бошпанасидир. Тўқайдаги дарахтларнинг аксариятини тўранғил ташкил этади. Тўранғил сувсизликка чидамли, захни сўриб олувчи, илдизи эса тупроқ таркибининг кескин ўзгариб кетишига йўл қўймай, шўрланишнинг олдини олади. Шамол ва гармселнинг шаштини синдириб, тупроқни эрозиядан ҳимоя қилади. У ўсган жойда мунтазам мўътадил иқлим сақланади, ариқ ва дарё суви буғланишининг ёхуд сув тупроққа шимилиб кетишининг олдини олади.

Пайхон бўлган тўранғиллар ҳақида ўйлаганимда кулоғимдан тўқайзорда сайраган турфа кушларнинг нағмаси, булбулларнинг шўх овози кетмайди. Афсус, ҳозир улар ҳам ўзларига оромгоҳ тополмасдан улоқиб кетдилар.

Бурноғи йиллар ўлкага кўклам келди дегунча олис-олис иқлимлардан келиб, тўқайзорни чаманзор билиб, кечасию кундузи тинимсиз сайрагувчи эди булбуллар... Қирғовуллар ғоз юришини кўрганда, ҳаттоки овчилар маҳлиё бўлиб, ўқ узишни унутиб, гангиб қолишар экан.

Куш учганда куймас қаноти,
Одам ўтса қуримас зоти.
Чанков қолиб йўловчи ўлмас,
Ҳар бурчакда бошкесар бўлмас.

Кулбаларни келиб босмас кум,
Гўдакларни ютмас оч ўлим.
Одамга бахт ва толе ёрди—
Бу шундайин ажиб диёрди.

Бугун қайси кўз билан кўрайки, кўнглимда ғоят ардоқлаган, муқаддас тутган мисралар ҳам ўз латофатидан жудо бўлибди.

Келажак тўғрисида кайғурганда Орол фарзандлари тўғрисида алам билан гапирмасликнинг ҳеч иложи йўқ. Туркман болаларининг фожиали қисматини баён этган «Комсомольская правда» рўзномаси (1990 йил, 25 апрел)даги «Бу юртда гўдаклар жон берар осон» деган ошқора мақолани ўқиб ва болақайнинг сувратини кўриб қаттиқ ваҳимага тушдим. Жовдираган кўзларга узок тикилишга юрагим дош бермади. Ковурғаси саналгудек, адои тамом бўлган, нажот тилаш учун эса фақат кўзидагина озгина мадор қолган норасида орадан бир неча кун ўтгач, очликдан ўлибди. Қайси замонда, қандай жамиятда, нечук очликдан... Рўзномада: «Орол-бўйида очликдан ўлаётган оналар ва болалар кўпайиб кетмоқда», деб тўғри маълумот берилади. Бирок, туркман диёрида аёлларнинг ва болаларнинг касалликдан, очликдан ўлиш сабабларини «Комсомольская правда» нотўғри талкин қилади. Фожианинг илдизини рўзнома ишора қилган халқ удумларидан эмас, аксинча еру осмоннинг булғанишидан қидирилса ҳалол ҳам диёнатли иш бўларди.

Юракни зиркиратадиган, ҳам аламли, ҳам аччиқ ўйлар билан аждодларим ётган макон — Миздахкон кабристонига келдим. Мархумларни хотирлашга келган кариндош-уруғлар билан дийдорлашиб, ўтганларни эсладик. Улар руҳини шод этмок йўлида Куръони каримдан жоиз оятларни ўқидик. Сўнгра ота-боболаримиз кабрларининг атрофини тартибга келтириб, саранжом-саришта килдик. Теваракка кўз югуртирсангиз чакалоқлар кабрлари роса кўпайиб кетганини кўрасиз. Кўринишидан гўё улуг ёшли бир кишининг кабри атрофида тўккизта чакалоқ кабри жойлашган. Бу ерда яшовчи халқ урфига кўра ҳар бир ўликка — хоҳ ёши улуг бўлсин, хоҳ гўдак, уларнинг ҳар бирига алоҳида тобут ясалади ва қабр тепасида қолдирилади.

Қабристон тепалигида ҳам кўзингиз фақат гўдаклар тобутига тушади. Бундай кўргуликка чидаб туриш мумкин эмас! Тушдан кейин кабристоннинг бир чеккасига ўрта ёшдаги аёлнинг жасади қўйилаётганига кўзим тушди. Суриштирсам, ёши энди қирқдан ўтган «Қаҳрамон она» экан. Ракдан казо топибди. Бечоранинг ўн бир фарзанди бор экан, кенжаси ҳали уч ёшга ҳам тўлмабди. Тириклар иложсиз, ўлим ҳақ. Шайх бобо билан учрашиб, гўдаклар кабрига ишора қилиб: «Қандай замон бўлди», — дедим. Шайх бобо: «Ўғлим, унақа деманг, бу ҳаммаси Оллоҳнинг иродаси. Норасида бўлса унга ҳам Оллоҳнинг ўзи жаннатдан жой ато этган», — дедилар.

Эсимга тушдики, Бўзатов туманига борганимизда овул кабристонини зиёрат қилгандик. Айтмасликнинг иложи йўқ, бу ерни фақат чакалоқлар кабристони дейиш мумкин. Қайси томонга қараманг чакалоқлар, чакалоқлар... Бешиқлар... беланчақлар... бешиқлар... Ҳатто чакалоқлар кабри ёнида ўйинчоқларигача ташлаб кетилган. Тарихдан маълумки, қадим замонлар бу жойларни турли хил касалиқлар эмас, балки бир неча бор сув босган. Ушанда сувда бешиқларнинг кемадай қалкиб юрганини кўрган кексалар кўзда ёш билан хикоя қилганлар. Қорақалпоқ мумтоз шоири Ажиниёз сув босган Бўзатовни шундай таърифлаган эди: «**Бўзатов элига экин экканман, Экинини сув олиб кўчиб кетганман. Хўш, омон бўл, биздан энди қолдинг Бўзатов, қолдинг Бўзатов.**»

Фалакнинг гардишини кўрингки, бугун шундай замонда бунинг акси бўлиб, у замондагидан ҳам даҳшатли фожиалар рўй бериб, чакалоқли бешиқлар қарвони кабристонга қараб окмокда. Чакалоқлар дунё рухсорини кўриб-кўрмай, она аласини эшитиб-эшитмай, бешиқда бир мириқиб керилиб-керилмай, юзингизга бокиб бир жилмайиб-жилмайиб, думалаб-думалаб атак-чечак қилиб-қилмай, ширин тили чиқиб бир оғиз гапириб-гапирмай туриб, уларни оч ўлим совук ер қаърига чиркиратиб кетма-кет ютаётган мусибатли оғир кунларда сизу биздан бўлак айбдор йўқ!

Дунёдаги барча ҳодисаларнинг тарихи ёзилган, инсонпарвар деб жаҳонга жар солинган жамиятда «Болалар тарихи» ёзилмаганлиги афсусланарли, албатта. «Ҳамма яхши нарсалар болаларга!» бўлган жамиятда, ватан келажаги бўлмиш болалар ва болаликнинг тарихи бўлмаса, бу қиёфасиз ва қашшоқ жамиятдир. Келажак эгалари тарихи ёзилмагандан кейин, эртанги кунни қандай башорат қилиш мумкин? Мен «Болалар тарихи» деганда адабиёт, санъат, мусиқа, тиббиёт каби алоҳида соҳалар тарихини назарда тутаётганим йўқ. Аксинча, борлик билан, жамият билан, тарих ва ҳоқозолар билан боғлиқ жамики нарсаларда болалар дунёси мужассам бўлган алоҳида бир фалсафий тарихга ишора қилайпман. Бинобарин, бу тарихга болалар соғлигиндан тортиб, улар ҳаётидаги барча ҳодисаларнинг акс



этирилиши тарафдориман. Бу тарихда ота-онасидан бошлаб, жамиятдаги барча воқеаларнинг болалар тақдирига таъсири, жамиятшунослар томонидан рўй-рост, кўламли ўрганилган маълумотларнинг ҳам акс этишини ёқлайман. Кўҳна дунё тарихидан биргина мисол келтирай: 1221 йили баҳодир аждодимиз Жалолоддин Мангуберди билан Ҳинд дарёси соҳилида бўлган жангдан сўнг Чингизхон Шаҳзоданинг етти ёшли ўғлини асир олиб, беғуноҳ норасиданинг юрагини тириклайин суғуриб олади. Айриликдан сўнг баҳодир ўрдасидаги барча аёлларни, болаларни, ҳатто ўз онасини мўғуллар кўлига асир тушиб, авлодларим ёғий кўлида эзилмасин дея Ҳинд дарёсига чўктириб юборгани ҳам барчамизга маълум. Бизнинг «бахтли» замонамизда содир бўлаётган — кимдир болакайнинг ота-онаси қилмишига аччиқ қилиб уни узок йиллар қоронғу ертўлада сақлаб, ваҳшийларча бармоқларини кесиб, сўнг кўздан қолдиргани бу тарихда ўз баҳосини олиши керак. Ўқитувчи уриб ўлдириб қўйган бола, меҳрсиз аёл кўлида жон бергани ёки қилмишини изсиз қолдирмокчи бўлиб, бола жасадини қопга солиб у ёқдан-бу ёққа судраган ёвузлар тўғрисида бу тарих жим туриши керакми? Ўгай она зарбидан моматалок бўлиб, минг бир азобда жон берган беғуноҳ, жажжи кизча тақдири хусусида бу тарих ломим демасинми? Ҳамёнини ўйлаб чакалоқларнинг ширин жон қуши қанотларини синдираётган имонсизлар хусусида тарих жим тура олгайми? Бу тарих кимлардир марказдан туриб, кўп болали бу элат шаънига отаётган таъна тошлари олдида бош эгиб турадир. Эртага-чи? Бинобарин, Оролбўйи болаларининг фожиали тақдири ҳам бу тарихдан ўзига саҳифа кутмокда.

Болалар тарихини яратан ҳеч бир кечиктириб бўлмас хайрли ишдир. Бугун болалар нидосига жаҳон акс садо бераётган бир пайтда диёнатли кишилар қандай қилиб томошабин бўладилар-а?! Бу муаммони пайсалга солмасдан жаҳон микёсида ўрганиш мавриди келди. БМТ Болалар фонди — ЮНИСЕФнинг яқинда бўлган мажлиси: «Инсониятнинг жуда ўтқир муаммоси бўлган қашшоқлик Жанубий Осиё учун ҳозир ҳам жуда муҳим масала бўлиб турибди. Жаҳонда 5 ёшга тўлмай нобуд бўлаётган ўғил ва кизларнинг қарийб 40 фоизини уч мамлакат — Ҳиндистон, Покистон ва Бангладеш болалари ташкил этади. Ана шу уч мамлакатда ер юзидаги қорни тўйиб овқат емаётган болаларнинг 45 фоизи яшайди», деб ахборот берди. Дарвоқе, ЮНИСЕФ Оролбўйи иқлимида болаларнинг ахvoli ҳам юқоридаги уч мамлакатдаги болаларнинг шароитидан аъло эмаслигини инobatга оладиган вақт келмадимикин?

Сир эмаски, ошқоралик шарофати билан Марказдаги айрим кимсалар бизга кўзинг, юзинг демасдан тилига

нима кўча ўшани айтишга роса кўникма ҳосил қилдилар. Рўзномада ҳам бизга исбатан меҳрдан кўра бахилликни раво кўрадиган, раъзликни кўзлайдиган кимсаларнинг борлигидан жуда ажабландим. Чунончи, рўзноманинг махсус мухбирлари П. Вошчанов ва А. Бушев бизга, аниқроғи Оролбўйи халқларига гўё меҳрибонлик қилган бўлиб, аслида эса улар бу халққа бахиллик ва разилликдан бошқа нарсани раво кўрмаганликлари мазкур мақолани синчиклаб ўқиган ҳар бир кишига яққол сезилиб туради.

Улар туркман халқининг аччиқ дардини айтган бўлиб, гапни устамонлик билан шундай бошлайдилар: «Ҳар қандай ўлим даҳшатлидир. Бироқ ҳеч нарса чақалоқнинг ўлимига тенг келолмайди. Бугунги кунда Туркманистонда бундай қисмат кўплаб болаларнинг чекига тушмоқда. Биргина мисол: ушбу Ўрта Осиё жумҳурияти болалар ўлими даражасига кўра ҳозирги пайтда Иттифокда биринчи ўринни мустаҳкам эгаллаган. Ер юзида эса «совринли» ўринлардан бирига даъвогар. Бу ерда бир ёшига ҳам етмай ҳар минг нафар туғилган чақалоқдан қарийб эллик беш нафари дунёдан кўз юмади. Бу ўртача кўрсаткич, бироқ шундай туманлар борки, у ерларда бу маъшум кўрсаткич анчайин юқори.



Оролбўйи худудида ҳафта мобайнида деярли қирк нафар гўдак ҳаётдан кўз юмади. Балоғат ёшига етмаганлари қанча экан? Аниқ маълумот йўқ. Бизнинг таъбабат рақамшуносларимиз эса узок йиллар давомида қайта-қайта жар солинган «бахтли болалик»ни қайд этиб келишди, холос. Баъзи бир туркман олимлари бу муаммони тадқиқ этишаркан, шундай рақамни тилга оладилар: ҳар мингта чақалоқдан етти юз нафарига ўн олти ёшга кириш насиб қиларкан».

Азизлар, бу муаммо эмас, балки бугун ҳаёт-мамоти қил устида турган туркман халқининг мудҳиш **фожиасидир**. Туркман халқи ўз ярасини тирнаб, фақат «мўл ҳосил учун курашиб, сут соғиб, бўрдоқи семиртириш билан овора» бўлиб қолганини эслатадиган «куюнчак»

мухбирларга ҳам маҳтал эмас. Бутун бошли миллат қачон чорвачилик билан ёки қайси фаслда ўтроқ ҳаёт кечиришни ўргатадиган устозларга ҳам муҳтож эмас. Шунингдек, қайта қуриш шарофати билан ота мерос урф-одатларини ўзгартириб берадиган «моҳир этнограф»ларга ҳам маҳтал турмайди туркманлар. Туркман халқи айниқса, туғилишни назорат қиладиган «аниқ давлат дастури»га ҳам зор эмас! Дарвоқе, туркман халқи, қачон фарзанд кўриши керак, қачон йўқ, буни ўргатадиган бандаларга ҳам зор эмас! Шунингдек, туркман аёлларининг болани қандай парвариш қилиш керак, уларга қачон қандай таом едириш лозимлиги хусусида «рецепт» ёзиб берадиган билағон дояларга қуни қолмаган!

Рўзнома мухбирлари П. Вошчанов ва А. Бушевлар бутун бошли халқни айбдор қилишдан ҳам тоймайдилар. Гўё бу фожиага туркман халқининг ўзи айбдор, туғилишни қандай режалаштиришнинг чорасини билмасмиш. Уларнинг таъкидлашича, «мана шундан кўп болалик, мана шундан оилада доимий қашшоқлик. Суррункали очликнинг сабаби ҳам шу». Йўқ, ҳали энг даҳшатлиси булар ҳам эмас. «Бола туққандан сўнг тана куч-қуввати тикланмасдан камчидам, турли касалликлардан танасининг муҳофаза қобилияти ожиз оналар янгитдан ҳомилали бўлишади. Ашхобод яқинидаги касалхоналардан бирида ўн тўрт йил ичида ўнта бола туққан аёлни кўрдик. Яқинда ўн биринчи фарзандини туғибди. Бошқарилмайдиган туғилишга мутлақо қарши фикрли одамга айланиш учун бу аёлнинг таъбабат харитасига кўз ташлашнинг ўзигина кифоя!»

Тутуриқсиз жумлаларни ўқиб тепа сочим тикка бўлди. Мухбирлар ҳам аёл бағрида, она алласини эшитиб вояга етган бўлсалар, ҳар бир фарзандни ок ювиб, ок тараш учун бечора оналар қанчалар парвона бўлишини бир ҳис қилиб кўрсинлар! Шунда улар кўп болаликни миллатнинг фожиаси деб тушунмасдилар.

Ҳамкасбларим! Сиз нуфузли рўзнома вакиллари бўлсангиз бу харитага давлат ва ҳукумат бошлиқларининг, қолаверса маҳаллий мутасаддилар эътиборини қаратинг. Бечора оналарда нима гуноҳ? Обрўли рўзнома бўлсангиз, бечора оналарга ёпишмасдан балки шу халқнинг оналари насибасини кимлар марказга ташиб кетганлиги ҳақида ёзингиз. Оролбўйи, жумладан туркман халқи бошига тушган фожиа сабабларини топиб, унга ҳолис ва одилона баҳо бермоқчи бўлсангиз, мазкур фожианинг бир илдизи — Марказнинг Қозоғистон ва Ўрта Осиёда байналмилал жумҳурият ташкил қилиш баҳонасида узок йиллар ўтказган сунъий демографик сиёсатига ҳам боғлиқ эканлигини яширмасдан дадил айтингиз. «Комсомольская правда» эса бор ҳақиқатни очик айтмасдан, ҳадеб бу ерда оналар оч, фарзандлар оч, оталар эса бундан мустасно дейишдан сира-сира эринмагач, куйинмай бўладими ахир! Рўзнома нима дейди денг: «**Расм шунақа: эркак жангчи ва ҳимоячидир, шунинг учун ҳам энг катта бўлак (дастурхондаги насиба демоқчи — И. С.) ҳамиша уники. Гарчанд, бу бўлак рўзғордаги энг сўнггиси бўлса-да.**

Инсоф билан айтганда нафақат туркман юртида, балки болажон бирор бир мусулмон юртида ҳали бундай удум расм бўлган эмас, бўлмайди ҳам. Ўттизинчи йилларда оммавий тус олган очарчилик чоғида ҳам бундай воқеа содир бўлган эмас.

Ҳўш, «эркак жангчи» деганда нимани тушуниш мумкин? Бизнинг адолатли жамиятда у қандай жангчи бўлди яна? Еки ҳимоятчи деганда нимани англаш мумкин? Нахотки бу қайта қуриш баҳонасида ўзбек халқи шаънига айтилган бўхтонларга ўхшаш, бир замонлар

«туркман халки босмачи» деган тушунчанинг ошкоралик йилларидаги янги «номи» бўлса?

Болажон элда дастурхондаги «энг катта бўлак» эмас, балки рўзгордаги бору насоба, гарчи у сўнггиси бўлса ҳам энг аввало фарзандларникидир. Бунни ҳеч ким инкор қилолмайди. Бироқ бу элат насибасининг асосий қисми, айтиш мумкинки, ҳатто болалар насибасининг ҳам узок йиллар Марказга ташиб кетилганлигини ошкоралик шарофати билан баралла айта бошладик, холос.

Камина «Комсомольская правда» мана шу талон-та-рожни инобатга олмасдан кўп болаликни Ўрта Осиё фожиаси дея қайта-қайта уқтиравргани учун «содадил» мухбирларни сира-сира кечиролмайман. Халқда «болалик уй бозор, боласиз уй мазор» деган гап бор; болалар келажакимиз экан, куракда турмайдиган ҳар хил гапларни баҳона қилиб, кўп болаликни қоралаш имонсизликдан бошқа нарса эмас. Гапнинг очиги, бу халқни манқуртлик сари етаклашга уринишдир. Дарвоқе, аҳолишуносларнинг кузатишларига кўра ҳозир Фарбий Оврўпо мамлакатларида бола туғилиши камайиб кетганидан ёхуд туғилиш умуман тўхтаб қолганидан иқтисодий-ижтимоий ва сиёсий вазият тобора танглашмоқда. Болаларнинг ўйин майдончаларида мункиллаган чол-кампирларнинг нимжон саслари ҳукмрон.

Ўрта Осиё ва Қозоғистонда бола туғишни режалаштириш зарур деган дағдағада хуфёна ҳаракатнинг акс-садосини сезасан киши. Мусулмонлар ўзаро жанжаллашиб эътиқодимизга, динимизга ёт бўлган бегуноҳ қонлар тўкилмоқда. Бунинг сабабларини билмасдан кўпчилик хайрон. Мамлакатда «Бутун ҳокимият советларга!» шиори остида кундан-кун авж олаётган демократик сиёсат байроғини сон жиҳатдан кун сайин ўсиб бораётган мусулмонлар илиб кетишидан ҳадиксираб, чўчиб қолган катта мафиянинг қилмишидир, эҳтимол. Туғилишни назорат қилиш бўйича аниқ давлат дастури-ни қўмсаб қолганлар эса ўша ёвуз жамоанинг аъзоларидир...

Кези келганда айтиш керакки, мазкур мақоладаги «соғлом фарзанд — соғлом онадан туғилади» деган фикрга тўла қўшилмай иложингиз йўқ. «Туркменистонда болалар ўлими даражаси юқорилигининг табобатга боғлиқ сабаблари борми? Албатта, бор» деган фикрга ҳам қўшиламан. Тўғриси, уларнинг ҳақиқатга хийла яқинлашганидан хурсанд бўлдим. Бироқ, мухбирларнинг табобатчилар хусусида бор ҳақиқатни тўлиқ айтмасдан, уни хаспўшлаб ўтганидан афсусландим. Айниқса, уларнинг: «Бу муаммо ўзининг чуқур ижтимоий-иқтисодий илдизларига эга. Токи бу иллат илдизлари «суғуриб» ташланмас экан, жиддий бурилиш рўй бермайди», дея чин сўзлаганидан хурсанд бўлдим. Аммо ижтимоий-иқтисодий илдизларнинг туб моҳиятини очиб ташлашга ҳаракат қилмасдан, аксинча рўзнома ундан узоклашганидан афсусландим. Рўзноманинг бош вазифаси эса мана шу ижтимоий-иқтисодий танглик илдизларини аниқ кўрсатишдан иборат эди. Оролбўйида туғилишни қисқартиришни эмас, балки «Комсомольская правда»дек нуфузли рўзнома халқ насибасининг қаёқларга кетаётганини назорат остига олса, халқ олқинини олиб, савобга сазовор бўлиши шубҳасиздир.

Бутун бошли бир халқ фожиаси хусусида фикр юритишни ёшлар рўзномасига юқлаш адолатдан эмас. Қолаверса, уларнинг фожиани қандай тушуниши бизга аён. Рўзнома оғир, масъулиятли савоб ишга қўл урдими, марҳамат қилиб окни оққа, қорани қорага ажратгунча собит туриб курашсин. Дарвоқе, бир неча бор такрорлангандек, туркман халқи дастурхонида (албатта,

кўп болалик оилаларда) чой ва нондан бошқа ҳеч нарса йўқ экан; мабодо капиталистик жамиятда бўлса аниқки, бунга ота-она жавобгар саналарди, аммо бизнинг адолатпарвар сотналистик жамиятда бу кўргуликка ким айбдор?! Халқ устидан ҳукм чиқаришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқлигини эслаган заҳоти, ССЖИ Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Бош акушер-гинеколог Т. А. Старостинанинг ёлғиз туркман халқининг эмас, балки Ўрта Осиёнинг барча халқлари устидан ҳукм чиқариб: «Ўрта Осиёда оилада нечта фарзанд бўлиши керак ва уларни қандай боқиш лозимлигини фақат эркак ҳал қилади» дея сўққан оғир тўхматдан-да танамга совук югуради. Биз қоралай бошлаган яқин ўтмишда ҳам халқимиз шаънига бунчалик тўхмат тошлари отилмаган эди. Адолатли замонда «аклли» кишилар марказдан туриб бизга турфа «усул» ўргатиб, йўл кўрсатишни қандай баҳолаш мумкин? Қолаверса, бунга мутасаддиларимизнинг лом-мим деёлмаслигини қандай тушуниш керак? Ахир айрим маҳаллий раҳбарлар ҳамон салоҳиятли минбарлардан туриб марказдан «аклли» бошлиқлар жўнатишни такрор-такрор сўраганликларини бугун халқ салбий баҳолади-ку. Етмиш йил мобайнида халқимиз бошидан турли хил заҳарли моддалар сочиб, унинг кўп қисмини касалманд қилиб ҳам қонмаган марказдаги айрим раҳбарларнинг қайта куриш даврида Қозоғистон ва Ўрта Осиёда туғишни режалаштириш сиёсатига ўтиб олганини қандай баҳолаш мумкин? Мақсад нима ўзи? Гапнинг очиги, «Комсомольская правда» ана шулар ҳақида рўй-рост ёзиб, қашшоқ турмуш сиртмоғига тушган халқимиз учун марказдан жоиз тоvon ундиришга бел боғласа хайрли бўлмасми?

Умид торларининг мустаҳкам бўлишида дунёда она меҳридан устун келадиган бирон бир куч бўлмаса керак. Дарвоқе, она меҳри чуқур илдиз отган юртда кулфатлар чекиниб, бахт-саодат қўшиғининг мангу жанрангламоғи шубҳасиздир. Бинобарин, она меҳри сочилган жойда кўкармаган гиёҳ, камол топмаган фарзанд бўлмайди. Зеро, В. Г. Белинский таъкидлаганидек, «Она муҳаббатидан муқаддасроқ ва беғаразроқ ҳеч нарса йўқ: ҳар қандай меҳр-муҳаббат, ҳар қандай эҳтирос ҳам унга нисбатан ё ожиз, ёки гаразлидир».

САВОБДАН БЕБАҲРА ҚОЛМАНГ

Шу йилнинг 16 март куни Жумҳурият ногирон болаларга ёрдам жамғармасининг таъсис қурултойи бўлиб ўтди. Яқинда эса бу жамғармага Аҳмад Яссавий номи берилиб, расман рўйхатга олинди.

Яна жамғарма (фонд)ми? Орол фонди, болалар фонди, хайрия фонди... етмасмиди шунча фонд? Ҳа, азизлар, яна жамғарма! Юқорида ўқиган мақолангиз («Орол болалари»)да эски қўшиқ — тагин Орол муаммосини кўрдингиз. Болаларга тагин бир бор ачиндингиз. Амалий ёрдам-чи? Йўқ! Тиланчиликка қолган кунимиз қурсин!

Шу умидсиз ҳаёллар гирдобиди, ҳар нечук, келажак режалари ва имкониятларини билмиш мақсадида жамғарма президенти Турсун Али МУҲАММАДга учрашдик.

— Жамғарма очиш зарурати илгаридан бор эди. Мақсадимиз даставвал маънавий ёрдамга муҳтож бўлган ногирон болаларга кўмаклашиш. Бундай юмушни бажарувчи бирор ташкилотни биласизми? Йўқ! Чунки ҳеч ким шугулланмасди, мана, энди биз шугулланамиз.

Жуда кўпчилик ота-оналар ҳатто оддий ҳуқуқлариниям билишмайди: нуксонли, ногирон болаларини аввал-бошдаёқ пенсияга чиқариб қўйишмайди. Холбуки, улар махсус рўйхатда, дўхтирлар назоратида туриши лозим. Фарзандларимиз айбли туғилишса, улар айбдор эмас-ку, шуларнинг ҳаётига мазмун бериш, яшашга кизиктириш лозим.

Яна аҳамиятли жойи шундаки, биз фарзандларимизга бепул хизмат кўрсатмоқчимиз. Айниқса, Қорақалпоғистон ва Хоразмда фондизмининг филиалларини зудлик билан очиш зарур деб ўйлайман.

— **Турсун Али ака, уларни «яшашга кизиктириш» деганда нималарни назарда тутаясиз?**

— Бир мисол: Тошкентдаги Фотон заводининг спўрт иншооти — махсус бассейнда Володя деган йигит ишлайди. У церебрал фалаж болалардан сузувчи жамоа тузган, шуларнинг 5—6 таси иттифокда, бир киз эса Англияда жaxon чемпиони бўлиб қайтди. Кўряписизми рағбатни! Ўша болаларга пул, мол ҳада килсангиз, балки қувонтиролмаслигиниз мумкин, бироқ эътибор, рағбат уларнинг бошларини кўкка етказди.

— **Менимча, сизларни ҳали базалар йўқлиги сабабли жамғармага тушадиган пул муаммоси қийнаса керак?**

— Бизда пича маблағ бор, лекин барибир корхоналар, кооперативлар, бошқа ёрдам беришга қурбли кишиларнинг кўмагига муҳтожмиз. Шунинг учун ҳисоб рақамимизни жўрналингиз орқали эълон қилишингизни сўрардим.

Аҳмад Ясавий номидаги жамғарма ҳисоб рақами: № 000700408. Кор. ҳисобимиз Ўзбекистон қурилиш-саноат банкнинг Тошкент шаҳар Ҳамза ноҳияси бўлими: 000161801. Код: 734343.

Энди вилоятларнинг ҳаммасида жамғармамизнинг филиалларини очамиз. Келажакда лойиҳамиз бўйича болалар касалликларини ўрганувчи илмий-текшириш маъҳади очамиз. Чет эллар билан алоқа ўрнатамиз, ўзимиз даволай олмаган беморларни уларнинг ёрдамида шифолашга эришамиз. Ускуналар сотиб оламиз ва хоказо.

— **Турсун Али ака, бошлаган ишларингиз нақадар савоб, хайрли экани кўриниб турибди. Жамғарма очи-**

либди, рўйхатдан ўтибди, ҳўп, энди ишни айнан нимадан бошламоқчисизлар?

— Дастлаб биз Ўзбекистонда айнан қанча миқдорда ногирон болалар борлигини аниқлашимиз керак. Ота-оналарга фақат матбуот орқалигина мурожаат қилишимиз мумкин. Ақлан заиф, нуксонли, қулоғи оғир, кўзи ожиз, майиблар, маймоқлар ва бошқа турдаги касалликлари бўлган болалар ҳақида, масалан, шу жўрналга ёзсинлар. Унутмасинки, фарзандлари дўхтирларнинг тасдиғидан ўтган бўлишлари лозим. Мисол, қуйидагиларни ёзиб юборишин:

1. Боланинг исм-шарифи, туғилган йили, тулар жойи. Дўхтирлар қўйган диагноз.

2. Агар аввал касалхонада ётган бўлса, касаллик варақасидан кўчирма.

3. Нимага муҳтож: махсус оёқ кийимларими, колясками — буни албатта ёзсинлар. Сўнг биз жўрналингиздан хатларни оламиз-да, зарур чоралар кўрамиз.

— **Сизларда зарур ускуналар етарлими ўзи?**

— Мажруҳлар учун мослама ускуналар ишлаб чиқарувчи корхоналар, кооперативлар билан шартномалар тузаямиз. Улар ёрдам беришади. Ишимизни ҳар томонлама ва тўла йўлга қўйишимиз учун бизга зарур ускуналар (коляска, оёқ кийими, ортопедик аппаратлар, эшитиш ускуналари, махсус кўзойнақлар ва х.к.) ишлаб берувчи кооперативларни оталиққа оламиз. Биз уларга жамғармамиздан маош тўлаймиз ва давлат солиғидан тўла озод қиламиз. Агар шундай кооперативлар бор бўлса, бизга мурожаат қилишин. Улар хоҳлагандек хизмат кўрсатамиз, вилоятлар бўйлаб командировкага жўнатамиз.

Вилоят, туманларнинг бизга берган буюртмаларини бажариш кафолатини берамиз. Масалан, мурожаат қилишлари мумкинки, бизнинг туманда фалон миқдорда пистон касаллик билан оғриган болалар бор, ёрдам беринглари ёки бизга мана шунча кўзойнақ керак — биз уларга албатта ёрдам берамиз.

— **Сизларга Худо ёр бўлсин!**

Сухбатдош: С. УНАР.

Муҳтарам ўқувчилар!

Жўрналимизнинг ушбу сони 1992 йил учун матбуот нашрларига обуна айна авжига чиққан пайт қўлингизга тегади. Ҳар кимнинг кўнглида ҳар хаёл-да! Кўпчилик бу матбуотчилар маймун йилида бизни маймундек ўйнатишмасмикин, деб иккаланиб турган бўлишлари ҳам мумкин. Мабодо, шундай бўлса, шайтонга ҳай беринг-да, шартта бизнинг жўрналга обуна бўлинг! Ишонаверинг, ютқизмайсиз! Гапимизнинг исботи — жўрналимизнинг қўлингиздаги сони. Жўрнал жамоаси анча фаоллашганини сезган бўлсангиз керак. Лоф эмас, кейинги сонлардаги ўзгаришларни кўриб ҳайратда қолишингиз аниқ.

Ҳайратдан оғзингизни ланг очиб тураверманг — «Ешлик»нинг келгуси йилдаги турли-туман, ғоят қизиқарли материалларини кўришдан, ўқишдан бенасиб қоласиз!..

Обуна бўлишга шошилинг!

Абдумажид Азим



Узоқ, узок, Jabon amar iyn...

* * *

Ёмғир ёғиб ўтди тонг чоғи,
Яйдоқ кенгликларда соф, тоза оқим.
Нурларга тўлатиб қўйним, қучоғим,
Осмонга термулиб ётарман сокин.

Ётарман унутиб тамом ўзимни,
Тотли ҳорғинликдан кўтаролмай бош.
Очмоққа уриниб мудроқ кўзини
Ёнимда титрайди сас-садосиз тош.

Олам жим, кўчалар, чорраҳалар жим,
Осмоний ҳудудлар бепоён, чексиз.
Бир хасдай ётарман инганиб, ўксиб,
Рух кўкда, заминга боғланиб ипсиз.

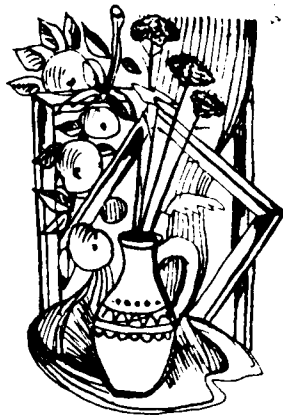
Болалик. Тупроқ йўл. Қуяр товоним,
Ёдим дарахтида сайрайди кўнги.
Соф, тоза ҳисларга тўлган осмоним,
Рухимни тириклик сувига ювгил!

Ёмғир ёғиб ўтди тонг чоғи,
Юракда дунёнинг ҳайратлари бот.
Нурларга тўлдириб қўйним, қучоғим,
Мушфиқ оғушинга қайтарман, Ҳаёт.

* * *

Ўз-ўзимча куйладим пурғам
Дардлар билан, ҳасратлар билан.
Дунёсига бўйладим мен ҳам
Нигоҳимда ҳайратлар билан.

Не ҳасратда ёнганим бироқ
Тушунмади кар-соқов дунё.
Ўр, ҳавойи туюлдим кўпроқ
Одамларнинг наздида гўё.



Равон йўлда қоқилар от ҳам,
Хато қилиб гоҳи сурундим.
Бировларга эҳтимол мен ҳам
Илоҳий бир сиймо кўрундим.

Майли, дўстлар яйрасин шодмон,
Ғанимларим қайрасинлар тиш.
Ҳаётманки — ғамларга ётман,
Дунёсидан чекмасман ташвиш.

Ахтарсангиз бисёрдир қусур,
Ойнинг юзи доғлидир ҳатто.
Бошим эгиб сўрарман узр
Сўзларимдан топсангиз хато.

Айбу гуноҳ бандасига хос,
Қисматимдан ёзғирмоқ нечун?
Дунёсига бўйладим, холос
Ўзлимнинг исботи учун!

* * *

Қолдириб кетайлик бу ғамни,
Юрагим, дўнайлик шамолга.
Сайр этиб оқ-қора оламни
Чўмайлик бокира хаёлга.
Ёвузлар бор экан бағритош
Бу йўлда азоблар чеккаймиз.
Юрагим, ўртанма, тўкма ёш,
Ҳақ учун жонимиз тиккаймиз.
Юрагим дўнайлик япроққа,
Шодумон қўшиқлар айтармиз.
Жисмимиз қовушар тупроққа,
Заминга қайтармиз, қайтармиз.
Хаёлот кўкида бир нафас,
Юрагим, дўнармиз осмонга.
Кўй, етар, изтироб чекма, бас,
Ёзғирма гунгу кар замонга.
Кўёшни тўсмоққа қасд қилиб,
Беҳуда чиранар ёвузлар.
Ғийбатлар тўқишни касб қилиб,
Танглайин қуритар оғизлар.
Қайтармиз, юрагим бир замон,
Айланиб гирдибод бўронга.
Куйлаймиз, куйлаймиз беармон,
Дунёни уйғотиб исёнга!
Олдинда бешафқат исқанжа,
Тортмоқни истайди қазрига.
Юрагим, зардоблар қусганча
Юр, кетдик, қўл силтаб барига.

* * *

Мен-да хато қилдим нафратга лойиқ,
Сен-да аза тутдинг, сочларинг ёйиқ,
Кулди ҳолимиздан сангдил халойиқ,
Гулолим, кечиргин, гуноҳимдан ўт.

Биров муҳаббатни дарду бало дер,
Биров эътиқод дер, кўкда олло дер,
Сен-да ёруғ Осмон, мен-да қаро Ер,
Гулолим, кечиргин, гуноҳимдан ўт.

Морлар оғушида ухладим бу кеч,
Ўзимни жодида тигладим бу кеч,
Сўзона-сўзона йиғладим бу кеч,
Гулойим, кечиргин, гуноҳимдан ўт.

Энди таскин бекор, тасалли бекор,
Энди бизникимас фасли навбахор,
Энди юрагимда ранж ила озор,
Гулойим, кечиргин, гуноҳимдан ўт.

Ювиб қўлларимни шафиқ — оллодан,
Нажот ахтарибман ёлғон — рўёдан,
Келса вақти қазо, кетсам дунёдан,
Гулойим, кечиргин, гуноҳимдан ўт.

Муҳаббат шеваси нафратга дўнди,
Шайтон қутқусига имон бўйсунди,
Ғариб мазоримда алафлар унди,
Гулойим, кечиргин, гуноҳимдан ўт.

* * *

Теварагим қақраб ётган чўл,
Кўкда қушлар учар бепарво.
Узоқ, узоқ, давом этар йўл,
Кетаяпман мен ёлғиз, танҳо.

Булутларни аллалар осмон,
Бир илоҳий, бир сирли дунё.
Кетаяпман, билмайман қаён,
Ташвишларни унутиб гўё.

На ортимга қарай оламан,
Қутулмайман бу кайфиятдан.
Изтиробдан ўйга толаман,
Кетаяпман қандай ниятда?..

Узоқ, узоқ давом этар йўл,
Бўлолмасман ғамлардан фориф.
На ортимдан биров силкир қўл,
На олдинда кўринар ёруғ...



* * *

Кўксимга сиғмаган бу мўъжаз ғусса
Улкан фожиалар келтирар бошга.
Майишар, букилар алқомат жуссам,
Бир кун айланурман баҳайбат тошга.
Замин бандалари тошга парвона,
Кўрмоққа бу тошни келар ажнабий.
Навқирон тош эса турар мардона
Гармсел, самумдан қовжираб лаби.
Айланар замонлар, одамлар, элар,
Аммо тош бепарво булар барига.
Сарҳадлар, қитғалар, эскирган тиллар —
Чўкиб бораверар замин қаърига.
Унутмас бу тошни табиат сира,
Ёмғиру қорлари берадир сайқал.
Қимдир қолдирмоқчи бўлиб хотира
Ясайди бу тошдан ўзига ҳайкал...

* * *

Манглайга битилган қисматим,
Манглайда порлаган қудёшим.
Поймол қилинган исматим,
Муносиб, севаклим, йўлдошим.

Умримнинг беадоқ йўллари
Ўзилди тутамай сен билан.
Кесилди севгининг тиллари
Учинчи бешафқат қўл билан.

Ночорман, айтолмай ноилож
Нафратли дунёга сўзимни.
Сочларинг дор эса минг қулоч —
Начора, осарман ўзимни.

Аҳдингни унутдинг, севгилим,
Армонлар ёнади қонимда.
Вужудим музлади, оҳ, гулим,
Арвоҳдай кезарман ёнингда.

Вафолик аҳдини бузишиб,
Ваҳшийлар кўзимни ўйдилар.
Хиёнат наҳрида сузишиб,
Виждонни гаровга қўйдилар.

Висолми, ҳижронми — билмаймиз,
Вужудлар руҳидан бегона.
Юрагим, бир умр йиғлаймиз,
Вағдалар барчаси — афсона!

Аҳдингни унутдинг, севгилим,
Афсуслар ҳеч тамом бўлмагай.
Ҳар кимнинг бошида бир ўлим,
Аммо бу муҳаббат ўлмагай!

Риёлар, алдовлар замини
Руҳимни учирар осмонга.
Мен ташлаб кетаман ғамимни
Рутубат бижғиган жаҳонга.

Бобо Кайфий

Май ҳаром эканин пухта биларсан,
Нотанти замоннинг, айт, бу не айби?
Сен ҳануз шаробни таъриф қиларсан
Майхўрлар султони, эй, Бобо Кайфий.

Ишқ чечаги қалбда топгандир завол,
Танҳо овунчоғинг бўлгандир шароб.
Олам ғамларидан тўйиб, эҳтимол,
Май ичиб руҳингни қиларсан хароб.

Бебахт бобом десам, этарсан инкор,
Бахтли одам десам, кўзингда фарёд.
Ҳушёр эканиннга инондим такрор
Мирзо Улуғбекни қилганингда мот.

Ажаб телбадирсан, ажаб ҳушёрсан,
Яхши-ю ёмонни этадирсан фош.
Дунё шоҳларига ўзинг тождирсан,
Қачон сархушликдан кўтарарсан бош?



Азизим, мана, яна сенга мактуб ёзаяпман. Утган йиллар мобайнида бир неча бор юрак ютиб ёзган мактубларимнинг бирортаси ҳам сенга бориб етмай қижимланиб, оловга «ем» бўлди. Бу мактубни ҳам ўшаларнинг ёнига жўнатишдан аввал юрагимни обдон бўшатиб олмоқчиман.

Азизим, мактуб гарчи сенга аталган бўлса-да, уни ўзимдан бошқа ҳеч ким, айниқса, сен ўқимаслигинг ва бу саҳифанинг охир борар манзили аён бўлмаганда эди, бугун эшитганларимни батафсил ҳикоя қилиб сени зериктириб қўйишдек гуноҳи азимни бўйнимга олмасдим. Шундай экан, барини бир бошдан ҳикоя қилишимга ижозат бер.

Бугун бир одам, ўзи сезибми, сезмай менга катта яхшилик қилди. Унинг беминнат ўгитлари чуваланиб ётган ўйларимни тартибга солиб, беқарор ҳис-туйғуларимни жилолаб олишимга кўмак берди.

Эрталабдан эзиб ёмғир ёғаётганиданми, мен ҳамшира бўлиб ишлайдиган руҳий беморлар шифохонасига тушга довура деярли ҳеч ким келмади. Бадқовоқ кекса врач аллақандай китобга мук тушиб ўтирди. Бу ерда икки йилдан бери ишлаб, бу хонани шунчалар камқатнов бўлганини биринчи марта кўришим эди. Тушликдан сўнг иш жойига қайтмай, анчагача беморларни қайд этиш хонасида ўтирдим. Хонамда врачнинг қош-қовоғига қараб ўтиришдан бошқа нима ҳам қилардим.

Иш вақти тугашига озгина қолганда, зинадан кўтарилаётиб бир қизга дуч келдим, у тўғри бизнинг хонадан чиқиб келарди.

Биласанми, мен бу қизни анчадан буён танирдим. У ҳар куни эрталаб, мен бекатда турганимда, қўлида гулдаста билан рўпарадаги қабристонга кириб кетаётган бўларди. Бу ҳолатни мен икки йилдан бери, ҳар куни кўзатиб келардим.

Ҳар сафар уни қабристон эшигидан ичкарига кириб кетаётганини кўрганимда юрагим алланечук бўлиб кетар, то ишга етиб келгунча у ҳақда ўйлардим. Кимни

зиёрат қиларди у, қайси қабр қошида кўз ёш тўқарди, кимга аталган эди унинг қўлидаги оппоқ гуллар? Қайси азиз инсонини қолдирганди у ерда?

Ҳозир қиз ёнимдан ўтаётганда унинг кўзларидан шашқатор оқаётган ёшларни кўрдиму кўнглим баттар бузилиб кетди.

Умуман олганда, руҳий касалликлар шифокори қабулига келганларнинг йиғлаб кириши ёки йиғлаб чиқиши — одатдаги ҳол. Кап-катта одамлар ҳам ҳеч уялмаб хўнграб йиғлашар, бор дардларини «Қора қути»га (биз кекса дўхтирни орқаворатдан «Қора қути» деб чақирардик) бўшатишарди. Йиғламаганлар ҳам муолажа бошлангандан сўнг бари бир йиғлашарди. Лекин бу қиз...

Уни ҳар тонг қабристонга етаклаган нарса охир-оқибат бу ерга келишга мажбур қилганини кўнглим сезиб турарди. Лекин нима эди у? Қандай дарди бор бу ёш юракнинг, нима ўртайди уни, нима йиғлашга мажбур қилади?

Бу саволларга фақат биргина одам, ҳозиргина унинг бор сир-асроридан воқиф бўлган «Қора қути»гина жавоб бера оларди. Эндигина ишга келган пайтларим афти-ангориде мисқолдай ҳам қораси бўлмаган бу одамга «Қора қути» деб лақаб қўйишгандан ажаблангандим. Кейин билсам, бу унинг минглаб юрак сирлари яширинган берк қутига ўхшашлигига ишора экан.

Уша берк қутининг қопқоғини бир лаҳзагина очишга қурбим етармикан, деган ўй билан хонага кирдим. Дўхтир кўзойнагини қўлида ушлаганча, дераза ёнида турарди. Секин унинг яқинига бордим. Иккимиз ҳам шамсия остида биқиниб кетаётган ўша қиздан кўз узмай турардик. У ҳам индамасди, мен ҳам.

Билиб ном қўйишган-да: «Қора қути»... Ҳозиргина қутисига солинган сирни билишни қанчалик истаётганимни тушунса эди!

Қандай қилиб айтсам экан унга?

У ўша аллозда, қиз кетган томонга қараб турарди.

— Дўхтир, — дедим овозимга кескин тус бериб, — мен бу қизни танийман.

Кутганимдек, у пинагини ҳам бузмади.

— Яна, уни ҳар саҳар қабристонга боришини ҳам биламан, — дедим бўш келмай.

— Ҳм, шундай денг, — деди у деразадан кўз узмасдан.

Юрагим ёрилиб кетаёзди. Бу зилдек қопқоқни кўтаришга қурбим етмайдиганга ўхшайди. Бари бир умидсизликка тушмадим.

— Дўхтир, мен унинг бу ерга келиши қабристон билан боғлиқлигини ҳам биламан.

— Шундай денг, — такрорлади у бепарволик билан, кейин кўзойнагини дастрўмолига артиб, тақди. — Хўш, яна нималарни биласиз?

— Қолганини сиздан билиб олмоқчи эдим, — дедим овозимни баландлатиб. Кейин секин қўшиб қўйдим: — Агар иложи бўлса, албатта.

— Иложи бўлмаган нарса борми ўзи, — деди у дераза қаршисидан нарига ўтаркан, — лекин шартмикин буни билишингиз?

«Ана энди тамом, — ўйладим, — оғзига толқон солиб олади».

— Илтимос қиламан, — дедим ёлворгандай овозда.

— Хўп, майли, жуда билгингиз келаётган бўлса айтиб бера қолай, мендан нима кетибди, — у қўл соатига қараб олди. — Бошқа қабулга келувчилар бўлмаса, вақтимиз ҳам бемалол.

Воқеа мен ўйлаганимдан кўра жиддийроқ экан. Қизни яқин қариндошлардан бўлган бир йигит қаттиқ севаркан, лекин унинг туйғулари ҳамма вақт қадрланмай қолаверибди. Уша йигит икки йил аввал оғир бетобликдан вафот этибди-ю, ўлими олдидан қизга ғалати бир васият қолдирибди.

Азизим, ҳикоянинг давоми сенга эртани эслатса ажабланма, бошида менга ҳам шундай туюлганди. Чунки бундай воқеалар ҳаётда жуда кам учрайди.

Хуллас, йигит васиятда қиздан ўзи учун икки йил аза тутишни, икки йил мобайнида ҳар куни (тасаввур қил-япанми, ҳар кун!) қабрини зиёрат қилишни сўраган экан. Талабларининг қанчалар оғир эканини сезган йигит, ундан ўйлаб кўришни ва шуларни бажара олишга кўзи етмаса, яхшиши рози бўлмаслиқни айтибди. Бироқ ҳаётдан бевақт кетаётган кишининг сўнгги истагини рад этиб бўладими? Қиз йигитнинг ҳамма айтганларини бажаришга сўз берибди ва дафн маросимидан кейин васиятни бажаришга киришибди. Қиз аҳдида қаттиқ туриб, ҳар куни, ҳар сафар қабрни зиёрат қилибди.

Лекин васиятнинг энг оғир томони, қиз икки йил давомида ҳеч кимни севмаслиги, марҳумдан бошқа ҳеч кимни ўйламаслиги лозим экан. Қиз бу шартни ҳам бажарибди, хаёлини марҳум хотирасидан бошқа ўйлар билан банд этишга йўл қўймабди.

Орадан йиллар ўтибди ва ниҳоят белгиланган муддат ҳам тугабди. Бугун қиз қабрга сўнгги гулдастани қўйиб, уйга қайтганида ўзини жуда ёмон ҳис этибди. Анчагача ўзига келолмай юргач, охийри руҳий касалликлар шифокоридан маслаҳат олишга қарор қилибди ва ёмғирга қарамай бу ерга келибди. «Илгари уни севиш-севмаслигимни билмасдим, — дебди у, — балки у пайтлар бундай туйғуларни тушунмагандирман. Аммо энди... энди уни севаман, дўхтир! Нега энди шундай? Тушунтириб беринг менга, дўхтир? Илк марта қабристонга қадам қўйганимда юрагимда нотаниш туйғулар уйғонаётганини сезгандим. Ҳар гал қабрга гул қўяётиб, шу туйғунинг ортаётгани, чуқурлашаётганини пайқаб, қийналардим. Кунлар ўтган сайин фақат у ҳақида ўйлайдиган бўлиб қолдим. Унинг айтган ҳар бир сўзи, ҳар бир

ҳаракатини минг бор эслардим, у билан боғлиқ хотиралар қайта айланаётган кинотасвирдек, бир-бир кўз ўнгимдан ўтарди. Ҳаммасини минг азобда қолиб эслардим, эслардим-у, тирик пайтида қадрига етмаганим учун ич-этимни еб, қийналардим.

Дўхтир, севган одаминг муздай ер қаъридан ҳеч қачон қайтмаслигини, аммо унга бўлган муҳаббатинг қундан-қун ортаётганини тобора аниқ ҳис этиб яшаш ҳар кунги, аста-секинлик билан ўз-ўзини ўлдиришга ўхшар экан. Энди билсам, ҳар гал қабристонга гул билан қўшиб юрагимнинг бир парчасини ҳам олиб борарканман, қалбимнинг бир бўлагини ташлаб келарканман. Энди нима қилай, дўхтир?

Бу тубсиз ўйлар мени буткул ҳолдан тойдирди, энди нима деб ўзимни овутишни билмайман, ҳаёт кўзимга ниҳоятда бефайз кўриняпти. Нима қилишни маслаҳат берасиз? Дўхтир, мен энди ҳеч кимни севолмаслигимни яхши биламан. Мен энди тушунапман, жуда яхши тушунапман, у ўзининг васияти орқали мендан нима истаганини. У мендан... ўч олмоқчи бўлган! У билган, агар айтганларини қилсам, мени нималар кутишини олдиндан билган. Бир пайтлар севгисини рад этганим учун бутун умр жазо тортишимни истаган. Нега у бунчалар тошбағирлик қилди! Нима учун керак экан унга менинг бунчалар қийналишим?»

— Кейин-чи? Кейин нима деди?

— Кейинми? Кейин нима ҳам дерди. Ҳеч нима... Утириб юм-юм йиғлади. Ҳали ҳам йиғлаётган бўлса керак. Майли, кўз ёшлари борида йиғлаверсин, энгил тортади. — У яна китоб варақлашга тушди.

— Дўхтир, — дедим жаҳл билан, — у ёғини ҳам айтсангиз-чи?

— Нимасини айтай? — деди у китобдан базўр бош кўтараркан.

— Сиз нима дедингиз? Сиз ҳам шундай ўйлайсизми? Ҳақиқатан ўч олмоқчи бўлганми у?

— Йўқ, мен ундай деб ўйламайман. Унинг асл нияти бутунлай бошқа бўлган. Уша қизалоқ, ҳозир азоб чек-япман деб ўйлайди, лекин билмайдикки, ҳақиқий азоб ҳали олдинда, қанчалар олийжаноб ва қанчалар ажойиб қалб севгисини четлаб ўтгани ва қандай инсонни йўқотганини бир кун келиб тушунади ва ўшанда ҳақиқий азоблар бошланади, ана ўшанда қанча йиғласа арзийди. Қанчалар севаркан ўша йигит уни! Бундай севига камдан-кам одамлар қодир. Йўқ, унинг нияти бошқа бўлган. У, — дўхтир негадир бир зум жимиб қолди-да, сўнг сўзида давом этди. — Билмадим, сиз гапларимга тушунармикансиз... Хуллас, у, қиз то ўзини таниб руҳий барқарорликка эришмагунча ҳавойи ҳисларнинг, арзон муҳаббатларнинг қурбони бўлиб кетмаслигини истаган, тушунапсизми? Қаердан ҳам тушунардингиз, сиз ёшлар гўё қалбингизда бебаҳо туйғулар уммони бордек, уларни беаёв шамолга совурасиз, ноёб гавҳарларнинг асл баҳоси, қадрини тушунмай, бемаъни сахийлик билан номуносиб кишиларга ҳадя этасиз. Бир кун келиб ҳақиқий заргарни учратганингизда эса, қути аллақачон бўшаб қолган, уммон ўлик денгиздек қуриб ётган бўлади. Кейин, «дунёда севги йўқ экан», қабилдаги гапларни айтишингиз ортиқча. Уша йигит, қизни ана шулардан асрашни истаган. Тўғри, қизга ҳам қийин бўлди, ҳозир ҳам осон эмас... Лекин ўтган икки йил ўзи учун қанчалар катта ҳаёт мактаби бўлганини, нималар ўргатганини ҳозирча билмайди, тушунмайди. Энг муҳими — у севишни, инсонни юракдан севишни ўрганди. Одам юракдан йиғладими, билинги, унинг юрагида дард бор, юрагида дарди борми, демак у энди бошқаларнинг ҳам дардини тушунишга, кимгадир ҳам-дард бўлишга қодир. Дард инсонни улғайтиради. Юра-

гида дарди бор киши, энди бола эмас, ақлини таниётган, улғаяётган инсон. Тўғри, шу васият туфайли қиз ёшига номуносиб изтироблар чекди, аммо бу изтироблар унинг қалбини тоблади, тозалади. Мана энди, «кўн саккиз минг олам ошуби» бошига келганида у гангимаиди, ўзини йўқотмаиди, чунки унинг сергак қалби бор. Ҳозир шунчалар «ҳеч кимни севолмайман» деб айтаётган қиз бир кун келиб албатта кимнидир севиб қолади. Ҳа, ҳа, севиб қолади ва ўшанда йигит унга қандай яхшилиқ қилганини тушунади. Агар марҳум йигитнинг муҳаббати бўлмаганда эди, агар шу васият туфайли оғир синов йилларини кечирмаганда эди, у севишни ўрганолмасди, ҳеч кимни севиб қололмасди. Ҳа, севиш — бу осон иш эмас.

Шунақа ишлар, қизалоқ. «Уч олмоқчи»миш тагин... Дўхтир «гап тамом», дегандек стол четига суриб кўйилган китобни шартта ёнига тортиб, ўқишга тушди.

Хона сув қуйгандек жимиб қолди. Ташқарида эса ҳамон ёмғир ёғмоқда. Дераза дарчасини очиб, кўчага тикилиб қолдим. Негадир ўша қизга ҳавасим келарди. Қанчалар бардошли экан у. Ахир айна ўйин-кулги ёшида ўзини шўхликлардан четга тортиши, чидам билан васиятга амал қилиши, ҳар куни зиёратга бориш... Икки йил... Қанчалар узоқ фурсат бу...

Азизим, шундагина бу қиз билан тақдирдош эканлигимни тушундим. Мен ҳам сени икки йилдан бери кўрмаганимни, овозингни эшитмаганимни эсладим.

Фақат мен у қиздан бахтлироқман, чунки мен севган одам, гарчи у ҳам бутунлай қайтиб келмас бўлиб кетган эрса-да, мен яшаётган шаҳарнинг қайсидир бурчагида яшапти, балки бахтлидир ҳам... Лекин мен ҳам уни бир умрга йўқотганман.

Азизим, сени ҳеч қачон қайтиб келмаслигингни яхши биламан.

Мен ҳали айрилиқ азобини тортмай туриб кўпинча ўзимдан «уни ростдан севаманми?» деб сўрардим. Сени қанчалар севганимни, сени йўқотганимдан сўнг тушундим. Буни менга сендан йироқда ўтган кунлар аңлатди. Сен билан боғлиқ барча хотиралар, ҳаётимнинг энг мусаффо, болалик каби муқаддас оролчасига айланиб, мендан тобора йироқлашмоқда. Ҳеч қачон унинг соҳилларига қайтиб боролмайман.

Қачонлардир ўша оролчада ўзим ҳам яшаганимга энди ишонгим ҳам келмайди. Менинг қалбимдан қанчалар йироқ энди у қирғоқлар...

Биласанми, мен бари бир кун келиб шундай бўлишини олдиндан сезардим. Шундай бўлиши керак эди, шундай бўлди ҳам. Мен сен билан бахтли, жуда бахтиёр эдим ва ҳар дақиқа ана шу бахтимдан чўчиб яшардим, бир кунмас бир кун уни йўқотишимни ички бир туйғу билан сезардим. Ва ўша кун келди...

Оҳ, билсанг эди сен билан хиёбонда кетаётган ўша қиз шунчаки бир танишинг бўлиб чиқишини мен қанчалик истаган эдим! Ва шу умид мени иккингишнинг ортларингиздан соядек кун бўйи эргаштириб юрди. Кечагина мен билан юргангиз каби, у қиз билан ҳам хиёбонда шошилмай сайр қилганимни, мени бошлаб боргандай, уни ҳам анҳор бўйидаги мўъжазгина қаҳвахонага олиб кирганимни ва сўнг, мени кузатгандай уни ҳам уйғача элтиб қўйганимни кўрганимдан сўнг...

Паришон бир аҳволда уйга қайтарканман, шунча пайтдан бери юрак ҳовучлаб кутган кун келгани менга аён бўлди. Энди кўрқишга ҳожат ҳам қолмаганди.

Ушбу мактубимни ўқимас экансан, ғуруримга қарши бориб бўлса ҳам айтай — сен учун эрмак бўлишинг ўзи ҳам мен учун улкан бахт эди. Ҳа, бу менинг иқдорим... Бироқ мен азизим, ўзгачароқ, аввалгиларидан озгина бўлса-да, фарқли бир эрмак бўлишни истаб қол-

дим. Ҳар қандай чиройли, қизиқ ўйинчоқ ҳам ҳадеб ўйналавергач бари бир кишининг жонига тегади, бурчакка улоқтирилиб ташланади. То мени ҳам ўша машъум бурчакка ирғитмасингдан аввал, ўзим сендан узоқлашишга аҳд қилдим. Ахир йўқотиб қўйилган ўйинчоқнинг бурчакда қалашиб ётганлар олдида озгина қадри бўлади-ку! Сенда мен ҳақимда ана шундай хотира қолишини истардим. Аммо сен билмайсан, шу камтаргина орзу мен учун қанчалар қимматга тушганини! Оҳ, билсанг эди, ҳар гал телефонда овозингни эшитиб, юрагим не чоғли ўртанганини, сен билан хоҳишимга қарши бориб совуқ, кўпол сўзлашиш менга қанчалар оғир ботганини. Сен ҳар куни кўнғироқ қилардинг, мен ҳар куни яна ҳам қаттиқ-куруқ гаплар айтардим. Мен «бошқа кўнғироқ қилма!» деб жеркиган, сен эса «майли, кейин пушаймон емасанг бўлгани» деб айтган кун азобларим озгина бўлса-да, барҳам топди. Сен бошқа кўнғироқ қилмадинг, мен сени бошқа кўрмадим. Икки йил мобайнида лоақал овозингни ҳам эшитганим йўқ. Ўша қиз ҳар куни қабр тепасида тўккан кўз ёшларни мен жонсиз телефон ёнида тўкдим, шу совуқ буюм унсиз изтиробларимнинг гувоҳи бўлди. Унинг ҳар гал чинқиб жиринглаши юрагимда чидаб бўлмас соғинч туйғусини уйғотар, ҳар сафар дастакни кўтараётиб, сенинг овозингни эшитиш илинжида бўлардим. Соатлаб телефонга тикилганча, хаёлан сендан кўнғироқ қилишингни ёлвориб сўрардим. Қайтиб ҳеч қачон кўнғироқ қилмаслигинга ақлим етиб турса-да, бари бир гунг телефонга термулаверардим, термулаверардим...

Нега бу «Қора қути» бунчалар ишонч билан гапирди. «Сева олади» деб айтган сўзлари худди менга айтилаётгандай...

Қаттиқ тикилиб турганимни сездими, дўхтир мен томонга ўгирилди.

— Менга бир нима демоқчимисиз?

— Ҳа, мен сўрамоқчийдим... Нега сиз узил-кесил «сева олади» дедингиз? Ахир олдинда нима кутаётганини ҳеч ким билмайди-ку? Менимча, инсон умрида бир маротаба севади, холос...

— Сиз шундай деб ўйлайсизми? — деди дўхтир сўзимни бўлиб. — Мен эса бундай деб ўйламайман, чунки бундай бўлмаслигини яхши биламан. Инсон бир неча бор севиши мумкин ва уларнинг ҳар бири ҳам ҳақиқий муҳаббат бўлиши мумкин. Лекин биринчи муҳаббат дунёдаги энг кучли муҳаббат эканлиги ҳақида тортишиб ўтирмайман. — У кўзойнагини олиб столга қўйди-да, қўлларини кўксига чалиштирди. — Камга одам бир гапга тушмасин экан, — деди у кулиб. — Пайти келган экан, сизга бошимдан ўтган бир воқеани сўзлаб бера қолай, балки шундан сўнг менга ишонарсиз.

У гапирётганда шифтга тикилган кўзларидеги сирли шўълани, серажин юзига ёйилган болаларча беғубор табассумни кўриб ҳайратга тушдим. Ажабо, гапирётган ўзимизнинг «Қора қутими?!»

— Бир пайтлар, худди сизларга ўхшаб ёш бўлган кезларим, — гап бошлади у, — «энди ҳеч кимни севмайман» деб мен ҳам кўп марта айтгандим. Ё тавба, салкам қирқ йил бўлибди-я, шунга. Умр деганлари қанчалар тез ўтибди. Ҳозир у қаердайкин? Тирикмикин? Кўрсам танимасам ҳам керак. Ваҳоланки, қирқ йил аввал ундан азиз инсон йўқ эди мен учун.

У билан маҳалладош эдик, бир мактабда ўқирдик. Қизиқ, уни севардим-у, нега севишимни билмасдим.

У олис хотиралар олиб кетган хаёлига эрк бериб бирпас жим қолди.

— Бизнинг физика-математикадан дарс берувчи муаллимимиз бўларди. Фанларни чуқур ўзлаштирган умучун мени жуда яхши кўрарди. Ўша қиз олтин ме-

даль олишга ҳаракат қиларди-ю, унинг фанидан «тўрт»-дан нарига ўтолмасди. Чорак баҳоларини аълога чиқариш учун бир йил давомида уй вазибалари-ю, лаборатория ишларини унга ўзим ишлаб берганман. Ҳатто у олийгоҳда ўқиётганда ўзимнинг дарсларим қолиб, туни билан унинг чизмаларидан бош кўтармасдим. Уқийшдан чиқа солиб, у ўқийдиган манзил томон чопар, уйигача кузатиб қўярдим. Хўп телба бўлган эканман-да. Қиз шўрлик мендек кўримсиз йигит билан бирга юришга уялаётганини сезмабман ҳам. Кейин билсам, у фақат чизмалар, дарслар туфайлигина мен билан салом-алик қилар экан. Тунлари билан бедор ўтириб, унга айтадиган сўзларимни ўйлаб чиқардим-у, юзма-юз бўлганда тилим калимага келмай қоларди. Сизларга ўхшаб қўл ушлашиб юришлар қаёқда! Бирор марта «севаман» деб айтмабман ҳам. У қўлимга тўйига таклифнома тутқазганида йиғлаб юбораёзганман. Тўй кунни эса йиғладим, бари бир йиғладим. Ушанда биринчи бор «энди ҳеч кимни севмайман» деб ўз-ўзимга сўз бергандим. Беш йилгача шундай юрдим, аниқроғи то яна севиб қолмагунимча. У қиз биздан бир курс пастда ўқирди. Биласизми, шуниси қизиқки, мен ўша мактабдошимга жуда ўхшаш бўлгани учун ҳам уни севиб қолгандим. Бу севишга ҳам ҳақиқий севиш эди...

Унинг дарс жадвалини ёд олгандим, танаффус бўлди дегунча ёнига борар, биз кутубхоналарга бирга қатнардик. Дарс баҳонасида бир-биримизга анча-мунча гапларни айтиб олсак-да, «севаман» деган сўзга навбат келганда, тилим танглаймга ёпишиб қолар, нақ қаро терга тушиб кетардим. Шу тариқа икки йил ўтди, мен олийгоҳни тамомлаб ҳарбий хизматга кетдим. У ердан биринчи мактубни ҳам шу қизга ёзган эдим. Кўз-кўзга тушганда айтолмаган гапларимни қоғозга тўқардим. Икки йил хизматда юриб, роппа-роса юзта мактуб ёзибман. Бироқ мактубларимнинг бирортасига ҳам жавоб келмади. Фақат хизматни тугатаёзганимда, бир курсдошим уни турмушга чиқаётганини ёзиб юборди. Бир манзара яхши эсимда қолган. Россия ўрмони, атроф зимзиё, совуқ, қор гупиллаб ёғмоқда. Постда автоматимга қўлларимни тираб ўтирибман-у, йиғлаётганимни найзага томаётган кўз ёшларидан билибман, холос. Ёшлар битта-битта томиб, темирдан сирғалиб, думалаб кетяпти. Ана ўшанда, энди ҳақиқатан ҳам ҳеч кимни севмасам керак, деб ўйлагандим. Ушанда, шундай бўлишига жуда қаттиқ ишонгандим.

Севишни ўрганган юрак севмай туролмас экан. Икки марта панд еб, зада бўлган юрагимни меҳри бу гал ўтакетган бағритошга тушди. Урушдан кейинги йиллар, бунинг устига мен оиладаги тўққиз боланинг тўнғичиман, рўзгорга қарашишим керак. Унча-мунча пул топиш учун касалхонада навбатчиликда турардим. Уни учрашувга таклиф қилиш учун уч пул йиғибман-а. У «майли, келаман, кутинг» деган кун қанчалар бошим кўкка етганди. Бу гўё шунча йиллар тортган севиш машаққатлари учун мукофотдай туюлганди. Ушанда беш соат кутибман уни. У эса, табиийки, келмади.

Уша кунни бир дўстимнинг тўйи бўлаётганди. Бор пулимга совға-салом олиб, тўйга бордим. Камбағал дўстим бир қувондики, асти қўяверасиз. Тўйда ўтириб, учрашувга келмаган қизни эмас, ўша мактабдошимни эсласам бўладими?! Туни билан уни, мактаб йилларини эслаб чиқибман. Тушимга ҳам кирибди у, физикадан масала ишлаб берганим учун раҳмат айтаётганмиш...

Бир кун келиб, юрагимни ўз севгисидан баҳраманд қилган инсонни учратганимда, ёр-ёр садолари остида уни ҳовлимизга бошлаб кирганимда яна ўша мактабдошим кўз ўнгимдан ўтди. Уша мактабдош қизга юрагимдаги энг эзгу тилакларни тиладим.

Шунақа гаплар, қизалоқ. Инсон кўп марта севиши мумкин, лекин уларнинг ҳаммаси биринчи муҳаббат туфайли бўлади. Биринчи муҳаббат — инсон ҳаётидаги энг беғубор, энг қудратли ва энг гўзал мужда. Бу муҳаббатнинг мўъжизакор қудратига шак келтириб бўлмайди.

Биринчи муҳаббат — киши юзига урилган биринчи баҳор шабадаси. У юзингни сийпалаб ўтгач, сесканиб кетасан-у, ухлаб ётган бола қалбинг титраб кўз очади. Ҳали совуқ кетмай туриб, қўрқа-писа очилаётган бодом гуллари каби юрагинг уйғонади, гўё кўз ўнгингда олам қайта туғилади. Ҳаёт янги чирой касб этади. Баҳорда тўлиб-тошиб оққан сой каби юрагинг ажойиб ҳисларга тўлади, жунбушга келади, гангитади.

Биринчи муҳаббат — инсон қалбига ташланган меҳрли чўғ. У юрагингга тушдими — тамом, бутун вужудинг аланга-ю, оташ ичида қолади. Бу оташга фақат чинакам инсоний туйғулар бардош бера олади, ҳавойи, алдамчи ҳислар ёниб кулга айланади.

Дўхтир яна нималар деди — билмайман. Мен энди уни эшитмас, қулоқларим остида кўнглимга сеҳрли дуодек таъсир қилган охирги сўзлари жанралга турарди.

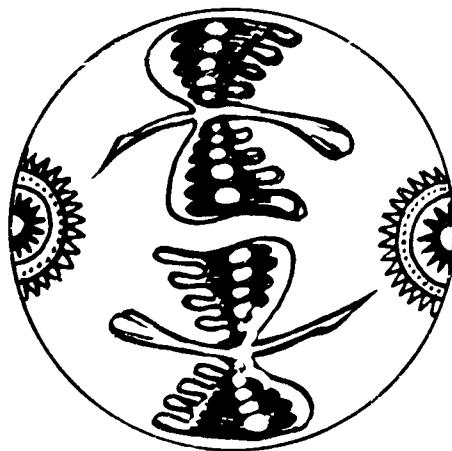
Чакмонга ўралганча, қоронғулашаётган шаҳар кўчалари бўйлаб кетаётиб ҳам, ўзимни ўша сеҳр таъсирида ҳис этардим.

Азизим, мен бугун бахтлиман, жуда бахтиёрман. Шунчалик бахтлиманки, ҳатто йиғлагим келяпти.

Азизим! Бу сўзни ҳеч қачон бунчалар муҳаббат, бунчалар эҳтирос билан айтмагандим. Билмадим, ҳозир қаердасан, азиз вужудинг тунги шаҳарнинг қай еридан жой олган. Балки уйдадирсан, балки бирор қаҳвахонанинг сигарет тутунига тўлган ғира-шира бурчагида, дўстларинг даврасида ўтиргандирсан. Нима билан машғулсан ҳозир, нималарни ўйлаяпсан?!

Мени ўйлаяпсанми деб сўрашга журъатим етмайди. Майли, мени ҳеч эсламасанг ҳам розиман. Қачонлардир хаёлингнинг ғарибгина бурчагидан жой олишга мушарраф бўлганим учун сендан қанчалар миннатдорлигимни билсанг эди!

Азизим, бунинг учун фақат миннатдорлик билан чекланишим кифоя эмас. Юрагимда сен туфайли ёнган ўша сеҳрли чўғ учун, сен шунчалар саховат, шунчалар олийжаноблик билан туҳфа қилган, ҳозир қалбимда ёлқинланиб турган ўша бебаҳо гавҳар учун, бу ёруғ дунёда борлигинг учун қаршингда бир умр таъзимдаман!





Тишлар орасидан
сизқийди ингроқ

Таъриф

Сизлаб ўзин, дўстларини сансирар у,
Кўзи ўқдек қадалади, қонсирар у.
Жонсизлигин яхши билар иймонсизнинг,
Тирикларни пойлаб юрар — жонсирар у.

Сўнги сўзи бўлса ажаб эмасдир: «Ёз».
Фаво қилар чиқармайин зарра овоз.
Кескиргина ойболтадир қўлда қалам,
Хизмат этар кунда бўлиб унга қоғоз!

Ҳадик

Бор-ўйгимни этдим хайр-эхсон,
Кеча-кундуз қилдим ибодат.
Охиратни ўйлаб ёнди жон,
Илм истаб югурдим фақат.

Қабул бўлмас биронтаси ҳам,
Бари кетар шекилли куйиб —
Бугун тонгда негадир отам
Қараб қўйди норизо бўлиб...

Ожиз одам арзи

Кечиримли бўлар улуғ инсонлар,
Буюклар авф этар хиёнатни ҳам.
Уларга фарқсиздир рости ёлғонлар,
Баридан юксакдир энг кучли одам.

Мен эса оддийман.
Сустдир иродам.
Ожизлигим — қилар ишимга асос.
Асло кечирмасман.
Мен — кучсиз одам —
Душмандан албатта оламан қасос!

Эҳтиётсизлик

«Мен — бахтсизман»,
Деган чин сўзни
Сенга сира айтмоқчимасдим.
Сўнг бор очиб-юмсам-да кўзни,
Бу аҳдимдан қайтмоқчимасдим.

Қараб туриб бузилди кўнгил,
Жиққа ёшга тўлди-ку кўзим.
Кўгирчоғинг бир пасга қўйгил,
Йиғла, менга қўшилиб, қизим.

Бирдан чўчиб тушаман шунда,
Қотганимча қоладирман тек.
Рамазонда ухлаб пешинда
Тушда оғиз очиб қўйгандек!

* * *

Зўриқар юрагим, чидарман аранг,
Тишлар орасидан силқийди ингроқ.
Таранг тортиляпти асаблар, таранг,
Дераза тобора қолар яқинроқ.

Шартта отсаммикан ўзимни ундан,
Кўзимни тобора кўр қилар гумон.
Уҳ, сенга тушибди ишқим қайданам,
Менинг рашким ёмон,
Сен ундан ёмон!

Нажот йўқ. Бир қадам боссам — фалокат,
Бу боши берк кўча.
Ортиқ кезмайман.
Бас, чарчадим олға кетмоқдан фақат,
Ортга қайтадиган йўлни излайман.

* * *

Бошим қотди тагин кўп ёмон,
Яна ёлғиз уф тортдим чуқур.
Етти ўлчаш экан-ку осон,
Қийин экан бир кесиш қурғур.

Шайтон қанча бермасин пишанг,
Бўсагадан ҳатламас ахир —
Пойимдаги у қумуш кишан,
Бўйнимдаги бу тилла занжир!

Қиш арафаси

Қулаб тўшди омонат инлар —
Қушчаларнинг тахти ҳам бахти.
Ғижирлатар шум изғиринлар
Мозордаги ёлғиз дарахтни.

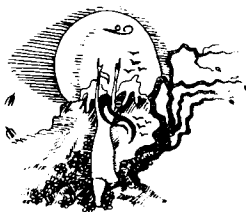
Қалинлашиб борар муз чунон,
Ўз ишидан шамол шод увлар.
Жипслашар кўкламдан буён
Ўзлигини соғинган сувлар.

Зарба

Нафис шарпа
Қаттиқ урилди юзга.
Ногоҳ бир жимираб
Кетди ич-этим.
Бу ахир — ўртадан
Сездирмай бизга —
Кўтарилиб кетган
Парданинг чети.

Айтинг...

Оға,
Сизга бир саволим бор.
Айтинг,
Сиздан сўрайман такрор:
Нечун жирканч
Бу оппоқ юзлар,
Нечун бадбўй
Бу ширин сўзлар?!



Тинчлантириш

*Кечроқ қайтсам, олманг хавотир,
Босмасин ҳам сизни ҳаяжон.
Уйламайсиз тинчим барибир,
Биласиз-ку, юрмасман ёмон.*

*Кетиб бўлган мен кутган одам,
Мени кутган — унутган бу кез.
Сўз бўптими «ёзилгани» ҳам,
Пешонамга ўйилгани — сиз!*

Гарангсираш

*Иккимиз ҳам нодон эканмиз
Кўнглига не хуш келса — қилган.
Шундоқ кунлар аввалида биз
Каттакон тўй берибмиз элга.*

*Ҳеч билолмай ҳайронман энди:
Гулханмиди ёнган ўша тун?
Сен кийган оқ либос не эди,
Не эди мен кийган қора тўн?*



Ораликда

*Жонимга тегмоқда барчаси бир-бир,
Жон эса ҳалқумга келар охири.
Битта мен йўқ бўлсам не бўпти ахир —
Ўзбекнинг камайиб қолмас шоири.*

*На Тошкент, на Қўқон билади мени,
Ахир ўз-ўзимни алдаб, нетаман?
Шу оппоқ қоғоздан яширай нени —
Бир ўлиб кўрмадим — холос. Кетаман!*

*Бир қалтис қулади кеч кузги офтоб,
Чўққидан чўққига урилиб синди.
Куннинг синиқлари бунчалар сероб —
Улар юлдуз бўлиб милтирар энди.*

*Яна бегоналар янглиғ турарман,
Мезбонларга ўшар отам ҳам онам.
Қишлоқ кўчаларин кезиб юрарман,
Танимас дўстимнинг болалари ҳам.*

*Қийнагай ҳар нарса юракни эзиб —
Шохи синиб қайтди қўчқор подадан,
Аянчли фингийди кўнглимни бузиб —
Итим яраланиб келди тўдадан.*

*Сўнг тонгда жўнарман яна қалтираб,
Ўз ҳолим ўйлайман аччиқ жилмайиб:
Шаҳарда балалар кутар мўлтираб,
Қишлоқда волидам қолар мунғайиб.*

Худойберди Чоршанбиев

1959 йилда Қашқадарё вилояти Қамаш туманидаги «Галлакор» қишлоғида туғилган. Қарши дорилмуаллиминини битириб, ҳозир ўрта мактабда тил ва адабиётдан дарс бермоқда. Шеърлари «Ёшлик»да илк бор чиқиши.



* * *

*Хомпиш бугдойзорни эркалайди ел,
Тоғ бошидан боқар кумуш тақа — ой.
Сукунат мулкани маҳв этиб буткул
Чўпон лабларида нола қилар най.*

*Аста ёришади сурмаранг осмон,
Уфқларга қадар минглаб юлдузни.
Мен соҳил бўйида кўраман шу он
Унсиз йиғлаётган бокира қизни...*

ҚАЙДАСАН?

*Кенгликларга боқиб толди кўзларим,
Юрагимда ёнди дардли сўзларим,
Гулшанларни ҳайрон этдим — изладим,
Қайдасан, гул, қайдасан, ёр, қайдасан?*

*Ой тутилди — изтиробим зўр бўлди,
Юлдуз сўнди — кўрар кўзим кўр бўлди,
Тонгда булбул хонишимга жўр бўлди,
Қайдасан, гул, қайдасан, ёр, қайдасан?!*

*Ҳижрон гул-гул баҳоримни қовурди,
Ғам шамоли шодлигимни совурди,
Алам ичди сўнги томчи — сабрни,
Қайдасан, гул, қайдасан, ёр, қайдасан?*

*Тилакларим бўлмасин хор — хабар бер,
Укситмасин кўнглимни зор — хабар бер,
Менга ҳаёт бахш эт такрор — хабар бер,
Қайдасан, гул, қайдасан, ёр, қайдасан?*

* * *

*Сочинг силай дедим, етмади қўлим,
Армон — кўксим ичра қотиб қолган доғ.
Хушнафас наводан айрилди тилим,
Бағримни кул қилди сўнгсиз бу фиरोқ.*

*Ташналик сезаман баъзан ҳушимда,
Сўлғин япроқ мисол қалтирар дилим.
Телба тақдир экан, энди тушимда
Тинмай сочларингни силайди қўлим...*

* * *

*Кўксим менинг тақир дашт эди,
Дастлаб унда юрак кўкарди.
Шу юракнинг кенгликларида
Оппоқ орзу-тилак кўкарди.*

*Яланғоч бир боғ эди тилим,
Унда шеърин чаман кўкарди.
Шу чаманнинг ҳар ниҳолидан
Бебаҳо сўз — Ватан кўкарди...*



Абдурахмон
Иброҳимов

АН-САМБОЛ



Муаллифдан

Мазкур асаримга фақат ўзбек ўқувчиларининггина назари тушишни билганим ҳолда, унда иштирок этган бўлак миллат вакиллари билан олдиндан узр сўрайман. Фурсатдан фойдаланиб яна бир жиҳатни, яъни: қаҳрамонлар асосан миллатлараро алоқа тили бўлмиш рус тилида сўзлашганларини, камина эса баҳоли қудрат тилмочлик вазифасини бажарганини эслатиб ўтмоқчиман.

Бу арзимас асаримнинг сўнгги нуқтасига довул сабр-тоқат билан етиб борган ўқувчидан эса хулоса чиқаришдан бурун яна бир бор каминанинг сўзбошисига нигоҳ ташлашни илтимос қилардим, шояд шунда яна айрим нарсалар ойдинлашса...

...

Корхонага кўчма Қизил Байроқ топшириш маросими тантанавор руҳда давом этарди. Қалин сочларига қиров кўнган директор Ойтўлди Кункўрдиевич вилоят вакили — увоққина жуссали, шаҳар уламиси орасида Нўхотполвон номи билан машҳур Ерқин Тонготарович олдида майиздаккина бўлиб ўтирар, ҳар бир нотикдан сўнг: «Қалай, қойилми?», дегандек бароқ қошларини учираб кўярди. Ҳазилми, бир ҳафтадан бери шаҳардаги катта-кичик бошлиқларнинг пўстагини қоқаётган Нўхотполвон бу ерда жимгина илжайиб ўтирибди! Ҳа, ўтиради ҳам-да! Ахир, ит назари илмайдиган қоқоқ бир корхонани у икки йилда шу даражага етказиб қўйибди!

Ойтўлди Кункўрдиевич шу хаёл билан ўзига қойил қолиб ўтирган эди, туйқус... ҳа, туйқус вакил у томон энгашди ва:

— Сизларда нечта миллат вакили ишлайди?— деб сўради.

Директор буни билишига қарамай, негадир бир зум довдиради, сўнг:

— Беш, йўғ-э, етти миллат вакили ишлайди,— деди.

— Кам, жуда кам!— деди Ерқин Тонготарович залга аланглаб.— Қўшни корхонада йигирмадан ортиқ миллат вакиллари хизмат қиларкан. «Дўстлик» деган ансамбллари бор экан, сизларда ҳам шундай ансамбл тузилганми?

Ойтўлди Кункўрдиевич пойтахтдан келган вакиллар ҳеч маҳал мажлисининг бадиий қисмигача ўтирмаслигини яхши билса-да, негадир «ҳа» дейишга юраги бетламади. Ранги оқаринқираб, мушкул савол тушган талабадек довдирай бошлади:

— Энди... у катта завод, бизники эса нон ёпадиган етмишта ишчили кичкина корхона, шунга...

— Байналмилал тарбия масаласи қалай, тузукми, ишқилиб?— дея кинояомуз илжайди Ерқин Тонготарович.

— Яхши,— ёришди директор.— Қизил Байроқ ўшанинг шарофати-да, ука!

Вакил: «Ука»га бало борми?», дегандек кўз қири билан унга яна қараб қўйди. Еб турган ошидан тош чиққандек таъби тирриқ бўлди Ойтўлди Кункўрдиевичнинг. Уч соатдан бери чидаб келаётган эди, йўқ, бўлмади, ахирги ўрганган сўзи оғзидан «лип» этиб чиқдикетди! Вакил тундлашгандек кўриниб, манглайини муздай тер босди. Мажлис тугаб, Ерқин Тонготаровични қандай кузатганини ҳам сезмади. Меровланиб хонасига кирди, оромкурсига чўкиб узоқ ўйлади. «Бир камчилик топмаса кўнгли ўрнига тушмас экан-да бу катталарнинг. Кейинги сафар келганда, албатта ансамбл ҳақида суриштиради, чорасини кўриб қўйиш керак!»

Ойтўлди Кункўрдиевич жиринглаб хаёлини бўлган телефон дастагини қулоғига тутди.

— Табриклаймиз!— Ҳозиргина вакил айтган завод директорининг жарангли овози эшитилди.— Нўхотполвон ниҳоят сиздан хурсанд бўлиб кетибди! Лекин, оёқ олишидан ўсадиган болага ўхшайди. Эшитишимча, вилоят котибларидан бирига чатишган жойи бормиш. Уни ноҳиямизга биринчи бўлиб келади, деган шабада ҳам юрибди, бунга нима дейсиз? Умуман, нима бўлганда ҳам, у билан яқин бўлиб олиш фойдадан холи эмас!

— Ҳозир ўзим қўнғироқ қилмоқчи эдим, яхши бўл-

ди,— деди Ойтўлди Кункўрдиевич.— Бу, «Дўстлик» деган ансамблларинг бор эканми?

— Бор эди,— дея кулди директор,— ҳозир тарқатиб юборганмиз. Нима бало, сизга ҳам туз деб буюрдими?

— Ундай дегани йўқ-ку, лекин сўради.

— Сўрагани — туз дегани-да! Ёрқин Тонготарович пайтавасига қурт ташлабди, шекилли, сопол заводи директорлари ҳам шуни дардида чопиб юрибди. Нима, сиз ҳам тузмоқчимисиз? Агар тузсангиз...

Ойтўлди Кункўрдиевич мужмал жавоб бериб, гапни қисқа қилди. «Маслаҳатинг ўзингга буюрсин!— деди ичида дастакни жойига қўяркан.— Ўзимга яраша ақлим бор!»

* * *

Ойтўлди Кункўрдиевич ҳуда-беҳуда цехга кирмас, ташриф буюрганда ҳам атрофида бир тўда одам бўларди. Бу гал яққа ўзи кириб борди. Ширмой нон ва ёғли патири иси гуркираётган цех шовқин-суронга тўла эди. Пешонасига қийиқча танғиб, катта чўғдек тандир ичига ҳар дақиқа шўнғиб турган Ҳайдарни имлаб чақирди. Юзлари иссиқдан кўпчиган, аъзойи баданидан тер қуйилаётган нонвой яғир оқ халатининг этагига юз-кўзини артиб, унга яқинлашди.

— Сен санъатга ишқивоз эдинг-а? — сўради директор.— Бугундан бошлаб ҳаваскорлар ансамбли тузди. Сен бошлиқ бўласан, хўпми, укам? «Камалак» деб атасак бўлади-а? Ансамблингга ҳамма миллат вакилларидан оласан, интернасионал ансамбл бўлиши керак, тушундингми? Йўқ, сен э-пе дема, айтдимми — тузасан, тамом-вассалом! Хўш... анави уйғур Олимжон акани ол. Овози зўр, қара, бақиришини, қулоқни қоматга келтиради-я! Ана, Фая опани ол, татарми у? Жақси-бойга дўмбира оберамиз, ўргансин. Бердибой кеча душда «Ялписси-ялписси»ни авжига чиқараётганини ҳовлидан туриб эшитдим, уни ҳам қўш. Кейин... ҳув, анави кулча ясаётган чиройли қиз бор-ку, исми нима эди? Одина? Тожикчага қотириб ўйнаса керак? Ашула ҳам айтадимми? Унда зўр экан. Хўш, атлас кўйлак ярашадиган қизлардан ҳам ол, раққосалар ҳам керак-ку, тўғрими, укам? Слесар Серёжа гитарани яхши чаладими ёки Колями? А? Майли, икковини ўзим кўндираман. Сен бошқаларини йиғиб гаплаш. Нима?! Ўрганасан! Бир-бирингга ёрдамлашасан. Қўрқма, профессионал санъаткорлардан ҳам битта-яримтасини ишга оламиз, билмаганингни ўшалардан ўрганасан. Яқин ўртада Қизил Байроқни мукофоти ҳам тегиб қолар, укам! Шу ансамблини тузиб олсак, марра бизники! Кечадагига ўхшаш мажлисларда катталарни оғзини ланг очиб, ўзимиз кансерт қўйворсаг-а, укам!..

Бир оздан сўнг директорнинг хонасида маҳаллий комитет раиси Туроб ака, фирқа қўмитаси котиби Иван Дмитриевич ва бош ҳисобчи Лариса Юсуповна ўтиришар, «Камалак» масаласи устида қизғин тортишишарди.

— Гап чолғу асбобларида эмас,— деди Ойтўлди Кункўрдиевич босиқлик билан,— уларни бир амаллаб сотиб олармиз. Асосий масала корхонамизга яна бошқа миллат вакилларидан ҳам жалб этишда. Шундай одамларни қабул қилишимиз керакки, улар ишлаш билан бирга миллий куй-қўшиқларни ижро этишни ҳам эплашсин. Хўш, борми кўз остиларингга шундай одамлар?

— Люда Ким деган дугонам бор,— деди Лариса Юсуповна.

— Ким?!— оғзи ланг очилди директорнинг.

— Ҳа, Ким. Корейс ансамблида қатнашган, бошига

чипта соябон кийиб, елпиғич билан ўйнашни қотиради. Миллий кийимлари сероб, ҳозир тикувчилик қиялпти, хўп десангиз гаплашиб кўраман.

— Гаплашинг, ўша елпиғичиниям олиб келсин. Эҳтимол, келишсак, ансамблда тикувчилик ҳам қилар, нима дедингиз? — деди Ойтўлди Кункўрдиевич. Сўнг Туроб ака томон ўгирилди:— Хўш, сиз нима дейсиз?

— Маҳалламизда Сакинахоним деган аёл туради,— дея гап бошлади Туроб ака,— ўзи бойвучча аёллардан, ёшлигида отарчилик ҳам қилган дейишади. Уғли бор Шарифзода деган, икки йилдан бери консерваторияга киролмай, бекор юрибди. «Аршинмалолонни» айтса, етти маҳалла қизлари чопиб келади. Муслим Магомаевдай, опера айтади.

— Операми, балетми — бизга барибир, гаплаш-чи!

— Гаплашишга гаплашаман-ку, сағал дангасароқ, бизда ишлармикан?

— Унақа безделникларни нима кераги бор?— жаҳл қилди Иван Дмитриевич.— Ўзи шусиз ҳам дангасалар тўлиб ётибди!

— Нимаям қилардик, ансамбл деб аччиқ чайнашга тўғри келади, ўртоқ парткўм,— тинчлантирди уни директор.— Сен олиб кел-чи, бир гап бўлар. Хўш... мени ҳам бир гуржи ошнам бор.— Ойтўлди Кункўрдиевич илжайиб, атрофдагиларга қаради.— Бир пайлар Тифлисдаги машҳур труппада раққос бўлиб ишлаган. Ҳозир бировларни машинасини тузатиб тирикчилик қилади. Санъаткор одам! Уни ишга олсак, ансамблга жуда фойдаси тегарди. «Асса» деб оёқ учида лазгинкага ўйнаб турса ёмонми? Ҳа, айтгандай, отини ҳам топиб қўйдим: «Камалак». Камалакдек товланувчи байналмилал ансамбл бўлади. Ҳозирча унга раҳбар қилиб Ҳайдарни тайинладим.

— Ҳайдар? Ким у?!— сўради котиб.

— Иккинчи тандирда ишлайдиган чўтирроқ йигит-чи, ҳу, кузда ўғил тўйига борган эдик.

— Э-э, ўшами? Уфлингиз Шухратжонни имининасида талинка чертиб хониш қилган йигит-да, а? Овози яхши-ю, лекин ансамблни ўқиган, малакали одам тузса бўларди.

— Нима қилай, бориға барака!

— Агар хўп десангиз,— жонланди Иван Дмитриевич,— Саратовдан укамни чақиртирардик. У маданият саройида бадий раҳбар бўлиб ишлайди, институтни битирган, дипломли! Квартира топилса жон деб келарди.

— Афсуски, бизда бадий раҳбар деган штат йўқ-да!

— Балки малакали кадр сифатида чақиртирармиз?

— Тандирнон ёпувчи малакали кадр дебми? — ажабланди Туроб ака.

— Нон миллат танламайди, ўртоқ профком! — деди дона-дона қилиб котиб.— Малакали кадр ҳамма ерда ҳам сув билан ҳаводек зарур!

— Ҳозирча Ҳайдардан бошқа номзод йўқ,— деди Ойтўлди Кункўрдиевич.— Сиз Саратовдан кадр чақиртириш йўлларини суришаринг, унгача у ансамблини жамлаб, кансерт программасини тузиб туради. Байрам яқинлашяпти, Ёрқин Тонготаровичнинг олдида уялиб қолмайлик тағин!

* * *

Эртасига ишдан сўнг хонасидан чиқса, қабулхонада бир парча қоғозни думалоқлаганча мунғайиб Ҳайдар ўтирибди.

— Ҳа, нима гап?

— Олдингизга кирмоқчи эдим.

— Нега ўтирибсан бўлмаса?
 — Безовта қилмай, дегандим...
 «Оббо, бу латта ансамблини эплай олармикан?»—
 Ойтўлди Кункўрдиевичнинг энциси қотди.
 — Одамлар билан гаплашдингми?
 — Гаплашдим, мана рўйхат.— Ҳайдар хамир ёпишган «накладной» қоғозни узатди.— Зўрға кўндирдим.
 — Кам! — деди директор қовоқ уйиб.— Ёшлардан кўпроқ кўш!
 — Слесар Алкан Салканов нега мени кўшмайсан, сенларни шохинг борми, деб жанжал қиляпти, шунга...
 — Миллати нима ўзи?
 — Ким билади, дейсиз, ўрис деса ўрисга, ўзбек деса ўзбекка ўхшамайди.
 — Пирсиёндир?
 — Йўқ,— деди Ҳайдар дўпписини тўғриларкан,— атдел кадрдан суриштирдим, миллати деган ерда ҳеч нарса йўқ, чизик тортиб қўйилган, холос!
 — Тавба! — ажабланиб елка учирди директор.
 — Кўшаверайми? Ким деб ёзай?
 — Қани, юр-чи,— Ойтўлди Кункўрдиевич Ҳайдарни эргаштириб корхона ҳовлиси томон йўналди.
 Қиш чилласи чиқиб, ҳаво илиб қолган. Оқшом чўкани боис цех томидаги катта прожектор ёқилган, ун ва нон ташувчи машиналар дарвозадан кириб-чиқиб турибди. Чор атрофда партия қарорлари ва корхона мажбуриятлари битилган катта-катта шiorлар, цехнинг очик деразаларидан осмонга ҳовур кўтарилди.
 — Бор, Алканни топиб кел,— деди директор ҳовлини бир сидра кўздан кечириб,— мен қоровулхонада бўламан.
 Ойтўлди Кункўрдиевич ичкарига кирганда қоровул кампир Тўхта буви шофёри Раҳматжон ва ишлаб чиқариш бўйича ўринбосари Тўлаганни чой билан сийларди.
 — Уҳ-ў, чойхўрлик авжида-ку,— деди у тахта тўсиққа суяниб.— Йўқ, овора бўлманг, ўтириб жуда чарчадим. Қани, бизга ҳам аччиқ қилиб қуйинг-чи! Шу ердалигинг яхши бўлди.— У иссиқ чойдан хўплаб, Раҳматжонга қаради.— Ҳозир нозик бир ерга кириб ўтамиз, қуруқ борсак бўлмас, тўртта патир, тўртта обинон опчиқ. Рустамга ҳам учраш, кеннойимга аталганини бераркансиз, дегин.— Раҳматжон чиқиб кетди. Директор Тўхта бувига қараб илжайди:— Келинингиз тушмагур бошқа тандирдан битта нон аралашиб қолса, билади-я! Ҳар ҳолда, Рустамни кўли дуруст.— У пиёлани бўшатиб кампирга узатди.— Бугун сиз навбатчи экансиз-да, яшанг! Сиз турган куни кўнглим тўқ, шунақа қаттиққўл бўлаверинг, опа! Ҳеч кимни аяманг. Биронтаси бир дона увоқ олиб чиқиб кетмасин, хўпми? Мана, Қизил Байроқ олдик, яқинда мукофот берамиз, сизга ҳам, албатта, тегади!
 — Барака топинг, айланай,— деди етмишларни қоралаб қўйган бўлса-да, ҳали тетик Тўхта буви.— Қўлдан келганча қараб турибман. Лекин худодан кўрқмаган бандасидан ҳайқармиди, баъзиларини ҳечам инсофга келтириб бўлмаяпти.
 — Тўғри, шунча курашсак ҳам ташмачиларни йўқотолмаяпмиз. Буларни қонига сингиб кетган, сут билан кирган жон билан чиқади, дейишади-ку!
 — Бу ердан олиб ўтмайди-ю,— дея зорланди Тўхта буви,— ҳув, сеҳни орқасидаги девор бор-ку, тор кўча тарафдаги, ўша ёқдан оширишади. У томондаги биронта лампичка бутун эмас, атайин синдиришган. Шунинча марта айтдим, мана, ҳозирам Тўлаганга айтаётувдим.
 — Ҳа, ўлманг! Қани, укагинам,— деди директор Тўлаганга,— дарров лампочкаларни янгилаб қўйинг-чи!

— Кечаси ўша ёққа ўтишга кўрқаман, зим-зиё, ютовраман дейди. Бир хиллар ҳуштакка парво қилмай, без бўлиб девордан ошади.
 — Кўрқманг, опа, милтиқ бор-ку, варанглатиб отинг, иккинчи қилмайдиган бўлади. Ёки кимлигини билсангиз, менга айтинг, онасини Учқўрғондан кўрсатиб қўяман! Қани, милтиқни бу ёққа олинг-чи. Узи ишлайдими бу? — Ойтўлди Кункўрдиевич оғир занг босган овмилтиқни айлантириб томоша қилди, сўнг девордаги расмини нишонга олган бўлди.
 — Кеча Қорақош амаки билан мойлагандик,— деди Тўлаган,— ишласа керак.
 — Отишни биласизми?
 — Қайдам, манави ерини босса отилади, дейишади,— жилмайди кампир.
 — Уқи борми?
 — Уқи қанақа бўлади ўзи?
 Ойтўлди Кункўрдиевич илжайиб Тўлаганга қаради.
 — Эҳ! — хўрсинди. У милтиқни кампирга узатар экан.— Каклик овига чиқмаганимга ҳам анча бўлди-ёв!
 Қоровулхонага Ҳайдар, ортидан жингалак сочлари хурпайган, ухкикўз, комбинезони қора мойдан ялтираган ўттиз-қирқ ёшлардаги йигит — Алкан кирди.
 — Э, бу ахир ўзимизни мерган-ку! — деди уни кўриб директор.— Сен ҳам ансамблга қатнашмоқчимисан?
 — Канешна!
 — Тавба, отишдан бошқа нарсага ҳам қизиқасанми?! Директорнинг қочириғини тушунганлар кулишди.
 — Шунчалик тупой деб ўйлайсизми?
 — Йўғ-э, нега энди,— деди директор.— Майли, қатнаш. Ҳайдар, буниям ёзиб қўй. Қачон репитисия бўлишини Ҳайдар айтади. Бўпти, сен бориб ишингни қилавер!
 — Уғлим, менга қаранг,— деди Тўхта буви пайтдан фойдаланиб қолмоқчидек шошилиб.— Шу Алканга би-ир насиҳат қилиб қўйинг. Доим девордан ошиб ташмачилик қилади...
 Эшикка етаёзган Алкан шаҳд ўгирилди, мушукни кўрган итдек кўзлари олайди.
 — Тухмат қилманг!
 — Олдинги навбатчилигимда бир эмас, уч марта халтангни нонга тўлдириб девор ошдинг-ку, йўқ дегин-чи?
 — Тухмат қилманг, у мен эмасдим!
 — Сени қоронғидаям отни қашқасидек танийман!
 — Уртоқ директор, бу қанақаси, ахир? — жиғибийрони чиқиб бақирди Алкан.— Ҳали бу тухматингиз учун атвечат қиласан! Авчарка! Сан қоровул бўлган куни ҳеч кимни ишга келгиси келмайди, исковуч итдек ҳаммани текшириб ўтказасан. Ана, бошқалар индамайди-ку, ҳамма ўзини нормасини бемалол опкетади. Нима, сани соъственний чўнтагиндан оляпсизми?
 — Бўлди, бўлди! — Ойтўлди Кункўрдиевич Алканни тирсагидан ушлаб, ҳовлига етаклади.— Ахмоқ! Оғзингга қараб гапир. Нормангни ол, хўп, намунча беш қўлингга оғзингга тикмасанг?! Буни исминида кўзингга қараб иш қилсанг ўласаним, галварс?! Бор, ишингни қил!
 — Бу авчаркага бир кўрсатмасам ҳали! — Алкан сўкина-сўкина цехга кириб кетди.
 — Худони балоси, бас келиш қийин бунга,— деди директор қоровулхонага қайтиб киргач, ранги оқариб ўтирган Тўхта буви.— Бир амаллаб бу ярамасдан қутулиш керак!

* * *

Кейинги кунлар «Камалак» ансамбли тузиш борасидаги ишлар қизғин авж олди. Бош ҳисобчи Лариса

Юсуповна пардоз-андози халқ артистлариникидан қолишмайдиган «Камалак»нинг биринчи «қалдирғоч»ини бошлаб кирганида, Ойтўлди Кункўрдиевич беихтиёр пешвоз турди. Кулча юз, бодомқовоқ, қийиқкўз бу қиз ўзини Людмила Ким деб таништириб, ҳужжатларини узатди.

— Людахон, шундай ансамбл тузайликки, устаси фаранглар ҳам оғиз очиб қолсин! — деди у руҳланиб. — Ҳозирча цехда ишлаб турасиз. Эҳтимол, тўгарегимизга биронта штат олишга эришармиз, ўшанда... Людахонни Ҳайдар билан таништинг, айтинг, енгил ишга қўйсин. Корхонани, залимизни кўрсатинг. Агар бирор нарсадан қийналсангиз, тўғри олдимга келаверинг, ёки мана, Ларисахонга учранг, хўпми?

Ойтўлди Кункўрдиевич уларни кузатгач, деразадан қаради. Иккинчи қаватдан корхона ҳовлиси кафтдек кўриниб турарди. «Волга»га суяниб сигарет тутатаётган Раҳматжоннинг кўзи ўзига тушиши билан имлаб чақирди.

— Тахтакўприкдаги Реваз Пачкавадзени танийсанми? — сўради у Раҳматжон хонасига чиққач.

— Ҳе, уни танимайдиган шафёр борми, хўжайин! Шопмўйлов, семиз гуржи-да, автослесар.

— Ҳа, ўша. Машинага ўтиру физ этиб уйига бор, Ойтўлди акам ансамбл тузаяптилар, сени таклиф қилдилар, ҳозирча слесарлик ўрнига ўтқизиб қўярканлар, дегин. Иложи бўлса бирга келсин, хўпми?

Раҳматжон чиқиб кетиши билан Туроб ака эшикни очди:

— Айтган одамларим келишганди, киришсинми?

— Опкир-чи. — Ойтўлди Кункўрдиевич салобатини ростлаб олди.

— Сан-да мусулмон, ман-да мусулмон, маним ўғлонимни ишга олиб чўх қиласан-да! — Элликлардан ошган, қўллари, бўйни тақинчоқларга тўла семиз аёл эшикдан гапириб кирди. — Мунга разм сол, қандай гўзал ўғлон! Овози-чи, овози, бай-бай... Қани ўғлоним, булар бир овозингни эшитсин.

Аёл кетидан кирган қош-киприклари қуюқ, йигирма ёшлардаги хушрўйгина йигитча хона ўртасида тўхтаб, артистона туриш қилди. Томоғини қирди, кўкрагини кериб қўлларини ёзди ва имтиҳон ҳайъати олдиде санъатини намойиш қилавериш бети қотиб кетган шекилли, тортинмай:

— Ар-шин-мо-ло-лон! — дея чинқириб ашуласини бошлади-ку!

Туроб ака хижолатдан қизариб ерга қаради, директор: «Бўлди, бўлди!», деб қўл силтади.

— Бўлди, овозинг зўр экан. Яхши, цехда битта ўрин бор, ўша ерга оламиз, ашулангни айтиб ишлайверасан. Ишдан кейин ҳаваскорлар билан залда репитисия қиласан.

— Мана ариза, — аёл бир варақ қоғоз узатди. — Бунни хати хунук, опаси ёзиб берди.

Ойтўлди Кункўрдиевич аризага имзо чекаркан, «Оббо, Шарифзода-е!», деб йигитчага кўзойнаги устидан илжайиб тикилди.

— Кадрлар бўлимига опкиринг, — деди у аризани Туроб акага бериб. — Тамара Петровнага нега бу йигитни олаётганимизни тушунтиринг, Ҳайдар билан таништириб, ўшани исминига боғлаб қўйсин.

— Айланай сиздан, бунни оғир ишга қўймаг, бу ахир артист бўлиши керак! Ўзи нозик. Мен пул ишласин деб эмас, ансамблда қатнашсин, озроқ ўзини овутсин деб бу ерга опкелдим уни...

Эшикда қўлида коса тутган ишхона ошпази Қудратилла кўринди. Ойтўлди Кункўрдиевич ўрнидан турди.

— Иш жуда енгил, тандирдан узилган нонларни са-

ватга тахлаб туради, холос. Шундай паҳлавонга иш бўптими бу!

Улар чиқиб кетишди, саломни қуюқ қилиб ичкарига Қудратилла кирди.

* * *

Тушликдан кейин шофёри Раҳматжон кўнгилсиз хабар топиб келди. Реваз сопол заводининг «Қардошлик» ансамблида қатнашадиган бўлибди. Ойтўлди Кункўрдиевич бирдан типирчилаб қолди.

— Алдаб-сулдамадингми, индамай келавердингми? — захрини сочди у. — Бор, истаганингиз бўлади, фақат бизга ўтаркансиз, дегин!

Тагида тайёр машина, шаҳар чети ҳам бир қадам, Раҳматжон дарров бориб келди.

— Унга янги машина ваъда қилишган экан. «Волга»м тойчоқдек кишнаб турибди, машина унча зарур эмас, лекин шу йил ичида уй тўғрилаб берсаларинг ансамблларингга ўтишим мумкин, деди.

Ойтўлди Кункўрдиевич бошига мушкул савдо тушган одамдек у ёқдан-бу ёққа анча юрди, чуқур-чуқур уҳ тортиди, сўнг:

— Шаҳримизда бошқа гуржи бўлганда-ку, бунга ялинмасдим-а! Апирис! — деди алам билан. — Майли, бор, зинғилла, Ойтўлди акам шартингга кўндилар, дегин.

— Хўжайин, бу... ҳеч ўйинга тушадиган ҳоли йўқ-ку, қорин қўйиб қариб қолибди...

— Э, бор! Буюрган ишни қил! — уришиб берди директор. — Ақлинг етмаган нарсага бурнингни тикиб нима қиласан!

Бир соат ўтар-ўтмай, Раҳматжон яна ҳовлиқиб кириб келди.

— Кўнди, хўжайин! Кўнди!

— Ўзи қани?

— Сопол заводи директорининг «Жигули»сини тузатаётган экан, эртага бораман, деди.

Дарҳақиқат, эртасига дўконлардан қайтган беш юз кило буроқ нон учун ходимларини «сийлаб» турувди, сочларига оқ оралаган, шопмўйлов, қирра бурун, дарозлигидан тарвуздек қорни дарров кўзга ташланувчи Реваз Пачкавадзе тортинмай кабинетига кириб келди. Унинг важоҳатидан хонадагилар ҳам беихтиёр оёққа қалқишди.

— Тўлаган, сен ўзинг шу иш билан шуғуллан, сабабини топ, чорасини кўрамиз! Боринглар. — Ишчилар чиқиб кетишди.

— Юқоридан буйруқ бўлганми гурзин ансамбли тузилсин, деб? Жуда ҳамманг менга ёпишиб олдиларинг?

— Биринчидан, ҳеч қандай буйруқ йўқ, иккинчидан, гурзин ансамбли эмас, интернасианал ансамбл! — деди Ойтўлди Кункўрдиевич Реваз билан кадрдонлардек кўришаркан. — Бу, жа ўзингни тарозига солдинг, сопол заводидегилар биздан афзалми?

Реваз тўрдаги стуллардан бирига ўтириб, оёқларини чалиштирди. Директор унинг ёнига чўкиб дилидагини тўкиб-сочди.

— Сопол заводидегиларга ваъда бериб қўйгандим-ку, қандоқ бўларкин? — дея иккиланди Реваз. — Ундан кейин... кўриб турибсан, — у қорнига шаппатилади, — филармониядан думим тугилганига ҳам йигирма йилдан ошди, ошна!

— Унисидан хавотир олма, — деди Ойтўлди Кункўрдиевич. — Нима, сен санъат саройида томоша қўярми-

динг? Шунчаки, марказдан келган бошлиқлар олдида, ҳалиги миллий кийимларинг бор-ку, кўкрагида ўқ соладиган чўнтаги бор, ҳа-ҳа, черкаскада саҳнада бир айлансанг бўлди, шуни ўзи етади. Ваъданга келсак, ташвиш чекма. Акмалга ўзим тушунтираман. Сопол заводи аввал планини эпласин, ансамблни ким қўйибди унга!

— Бўладиган гапдан гаплашайлик энди!

— Уша гапим — гап! Лекин ҳеч кимга оғиз очмайсан, квартира деганлар оч бўридек тишини қайраб ўтирибди, бу ёғини ўзинг тушунасан... Хўш, цехда ун элайдиган электрзлак, хамир қорадиган қозон, зувала пишитадиган печ, яна шунга ўхшаган бир-иккита аппаратларимиз бор, ўшаларга кўз-қулоқ бўлиб турасан. Ҳа, айтмоқчи, рақс анжомларинг тахтми?

— Тахт бўлганда қандоқ, Тифлис филармониясида кийган ҳамма кийимларимни кўз қорачиғимдек асраб қўйибман!

— Ҳа, яша! Ҳаммасини шу ерга опке, музика асбоблари билан бир ерда туради, хўп? Энди юр, сенга залимизни, цехларимизни кўрсатаман.

Улар пастки қаватга тушишди.

— Машинанг қалай, тузукми? — Реваз Ойтўлди Кункўрдиевичнинг қўлтиғидан олди.— Айт, эртага ўғлинг миниб келсин, у ёқ-бу ёғини кўриб бераман.

* * *

Орадан бир ой чамаси вақт ўтди. Қор ёғиб эриди, кунлар илиб, баҳор тафти сезилиб қолди. Ойтўлди Кункўрдиевични қорхона ишидан кўра ҳаваскорлик ансамблининг ташвишлари кўпроқ банд этган, кунора «Камалак»чиларни тўплаб, биронтасининг рақсини кўрар ё хонишини эшитар, ўзича йўл-йўриқ кўрсатарди. Бир ҳафта бурун Тошкентда бўлиб ўтган нонвойларнинг катта анжуманидан олган таассуротлари ҳануз уни тарк этмас эди...

Қизил алвонлару доҳийнинг улкан сурати билан безатилган ҳайъатда савлат тўкиб ўтирган Ёрқин Тонготаровични кўрдию юраги потирлаб уриб кетди. Шунча кўз уриштиришга тиришса ҳам Ёрқин Тонготарович уни пайқамагандек залга тикилиб ўтираверди. Ойтўлди Кункўрдиевич чидаёлмади, сўз олди. Ҳаяжондан ранги оқариб, тутилиб-тутилиб гап бошлади. Эрталабдан бери аёвсиз танқидий нутқлар ўтидан ловулаётган залга бирдан муздек шабада уфурди. Ёрқин Тонготарович ёқимли ел эсган тарафга қаради, кўзлар тўқнашди. Гўё икки қўлтиғида қанот пайдо бўлдию юксакка парвоз этди.

— Уртоқлар,— деди у жўшқин овозда,— бизнинг бу зафаримизда шахсан Ёрқин Тонготаровичнинг ҳиссалари беқиёс! Ёрқин Тонготарович айтганларидай, ҳар бир меҳнат жамоасида дўстона вазиятни мустаҳкамлаш учун интернационал ансамбллар тузиш олдимизда кўндаланг турган долзарб вазифалардан биридир!..

Шундайин жўшиб сўзладики, ҳозиргача ўзи ҳам ҳайрон! Танаффус чоғи Ёрқин Тонготаровичнинг қўлларини опқўйгиси келса-да, ўзини сипо тутди, таниш-билишларининг лаганбардорликда айблашларидан чўчиди. Йиғилиш тугагач, Ёрқин Тонготарович «тасодифан» йўлиқиш ниятида одамлар оқимини кечиб ташқари йўналди. Жонли йўлакдан ўтаётган Ёрқин Тонготаровичнинг нигоҳи ниҳоят унга тушди.

— Бўшаштирманг, Ойтўлди ака! — деди илжайиб.

— Раҳмат, раҳмат! Хўп, хўп! — Ойтўлди Кункўрдиевич, қўли кўксида, икки букилди, оппоқ сочлари тўзғиб пешонасига тушди.

Шунча жон куйдириб нутқ сўзлаган директору инженерлар, ишчию хизматчилар бир бўлишдию унинг икки оғиз гапи бир бўлди. Дўст-душманлари унга ҳам ҳавас, ҳам ҳасад билан боқишди.

— Қойилман, Ойтўлди Кункўрдиевич,— дейишди,— улоқ сизда кетди!

Улоқда зафар қозонган чавандоздек руҳланиб шаҳрига қайтди, янада ғайрат билан «Камалак»ни жонлан-тиришга киришди. Мана...

Ойтўлди Кункўрдиевичнинг хаёлини шундоқ оёқлари остидан — биринчи қаватдаги залдан эшитилаётган чилдирманнинг бетартиб садоси бузди. Бир оздан сўнг унга чираниб пуфлаётган сурнай товуши қўшилди. «Ким бўлди экан? Яна Алкан билан Шарифзодами?»

Эшиқда смена мастери бўғирсоқдек дум-думалоқ Равшан билан нон ясовчи Қумри хола кўринди.

— Анчадан бери андиша қилиб индамагандик,— деди аёл хамирли қўлларини қаерга яширишни билмай.— Янги ишчилардан ҳеч фойда йўқ-ку, ўртоқ директор. Мана, шу... Равшан, сиз айтинг.

— Шарифзода жуда ғалати экан,— пишиллаб гап бошлади Равшан.— Бир ой бўляпти, ҳали биронта иш ўрганмади. Хуштак чалиб, «Аршинмалолон»ини айтиб, ҳаммани ишдан қўяди. «Мени ансамблга олишган, ишга эмас», дейди. Шу ростми?

— Ашуласию гапларидан хотинларнинг жони бўғзига келди,— деди чидаёлмай Қумри хола.— Айниқса, Однани сира ҳоли-жонига қўймайди, унга сари Тоживойни жигибийрони чиқади.

— Кеча ёқалашиб кетай деди, зўрға ажратдик. Уни касрига Тоживойни ярим тандир нони куйиб кетди...

— Ана, эштияпсизми? — Қумри хола кафтини қулоғига тутди.— Анави Алкан билан қўшилиб зални кўчиришяпти...

Ойтўлди Кункўрдиевичнинг сабри тугади, икки кафтини столга тираб ўрнидан турди.

— Қаёқдаги майда гапларни ташиб юргани уялмай-сизларми? — деди жаҳл билан.— Ахир, бошқа миллатни боласига қаттиқ гапирсак, одамлар нима деб ўйлайди? Қўриб турибсизлар миллий масала қанчалик чатоқлигини. Ёки шаънимизга доғ тушишини истайсизларми?.. Яхшиси, бу ишга аралашманглар, ўзим унга ётиғи билан тушунтираман. Ҳали ёш, қўшга қўшилмаган асов, алдаб-сўлдаб йўлга солиш керак. Анави шопмўйлов гуржичи, ишлаяптими?

Қумри хола Равшанга қаради.

— Қайдам,— деди у истамайгина,— сеҳга кириб-чиқиб юрибди...

— Зўр ўйинчи-да! — завқланди директор.— Ҳали кансерт қўяйлик, кўрасизлар! Ҳа, айтмоқчи, карейс қизимиз қалай?

— Қанақа карейс қиз?! — ажабланди Қумри хола.

— Сизларни сменада эмасми?

— Йўқ,— деди Равшан ҳайрон бўлиб,— уни буғалтерияга олгансиз, шекилли, доим ўша ерда, Ларисани олдида кўраман...

— Ҳа-а, энди... — Ойтўлди Кункўрдиевич иягини қашиб, четга қаради.— Улар жуда жонажон дугоналарда, ўшанга... Хўп, бўпти, сизлар ишдан қолманглар! Улар чиқиб кетишди. Ойтўлди Кункўрдиевич оғир сўлиш олиб дераза рўпарасига келди. Реваз ҳовлидаги якка чинор тагида зулукдек қоп-қора «Волга»сини ҳафсала билан ювар, Раҳматжон, Алкан, гард юкмаган оқ халатини елкасига ташлаган Шарифзода эса атрофда гап сотиб туришарди. «Об-бо, иш пайтида нима қилипти булар? Сийлаганини сигир билмас, бир таъзирини бериб қўймасам, юрган эканман!»

У шаҳд билан хонасидан чиқди. Зина томон юраркан,

кўзи буғалтериянинг очик эшигига тушди. Люда Ким стол устига ёзилган аллақандай ялтироқ матони ўлчаб-ўлчаб қияр, атрофида Лариса Юсуповна бошлиқ уч-тўртта аёл уймалашади эди. Бир кўнгли хўроздек бос-тириб кириб уларни тўзитмоқчи бўлди-ю, ўзини тутди. «Ларисани тили ўлгудек заҳар,— деб ўйлади,— кейин ҳаммага сасиб юради». Негадир шаҳди сусайиб, ҳовлига тушди.

— Ана, ўзи ҳам чиқиб қолди, салом, Ойтўлди Кункўрдиевич! — деди Реваз ва латтани пақирга итқитиб, билагини кўришишга узатди.— Эрта билан кирмоқчи эдим, банд экансан. Манжет топиб кўйдим, заводской! Ҳали ўзим уйингга ўтиб тўғрилаб бераман. Жиянингни «Москвич»и ҳам гижинглаб кетди, ўзиям хўп хурсанд бўлди, болакай.

— Машина юваётган эканлар-да? Бўп қолдимми?

— Бўлди, хўжайин, бўлди,— илжайди Реваз.— Кеча калик овига чиққандим, ўшанга...

— Ойтўлди ака, биз ҳам чиқсак бўларди,— деди Раҳматжон.— Утган йили зўр бўлганди-да!

— Айниқса, хўжайинни чап кўзлари билан пойлашларига беш кетганман,— гапга аралашди Алкан.— Мана, Ойтўлди ака, айтганингиздек ўқларни гатоп қип қўйганман, қачон десангиз тайёрман! — У қўпол, катта ов ўқларини кассасидан олиб, кўрсатди.

— Бу қанақаси?— Ойтўлди Кункўрдиевич унинг афтига тикилди.— Яна ўзингдამассан, шекилли?

Алкан бош чайқаб, кўзини тийраклаштирди.

— Соппа-соғман, хўжайин!

— Қани, устахонага марш! Кўзимга кўринма! Сен нима қилиб юрибсан? — сўради у иложи борича юмшоқ оҳангга Шарифзодадан.— Репитисия қиялсанми ўзи? — Э, буларингиз жонимга тегди!— зорланди Шарифзода.— На залда, на сеҳда репитисия қилишга кўяди!

— Сенга халақит қилаётган ким ўзи?

— Анави Тоживой билан Олимжон ака чакагингни ўчир, деб...

— Сен уларга парво қилма, тезроқ овозингни созла, байрам яқин қолди. Ҳозир сеҳга кириб Ҳайдарга айт, ишдан кейин ансамбл аъзоларини тўпласин, катта репитисия қиламиз!

Шарифзода истар-истамай цех томон йўналди.

* * *

Юз чоғлиқ одам сиғадиган чоғроққина зал ғала-ғовур, кафтдек саҳнада беш-олти машшоқ машқ қилишарди. Ҳайдар ўлгудек чарчаган, шекилли, тиззасидаги дуторни чертишга ҳоли келмай, анграйиб ўтирибди. Олимжон ака доирасини қучоқлаб унга алланималарни уқтирмоқда. Одина билан Зухра, бошларида корейсча чипта қалпоқ, катта қамиш елпиғичларини ўйнатиб устозлари Людага тақлидан ҳаракат қилишар, пианино тинғиллатаётган кадрлар бўлими бошлиғи Тамара Петровнага электрик Серёжа балалайкада, сантехник Коля гитарада жўр бўлишиб, аллақайси рус кўшиғининг машқини олишарди. Саҳнанинг бу томонида эса Шарифзода гоҳ бўғиқ овозда, гоҳ чийиллаб, «Аршинмололон», дея хўроздек қичқирмоқда эди.

— Бўлди, қўлоқни тешвординг-ку! — дея бақирди унга Алкан.

— Айтавер, — деди қўлида вешалкага илиғлиқ черкаска кўтарган Реваз.— Операчимисан — овозингни созла!

— Аршин мо-ло-лон!

— Учир-э! Қаердан топдиларинг бу аршин молчинини?— деди ҳозиргина Жақсибой ва Берди билан душдан чиқиб, олдинроқдаги стулда терлаб-пишиб ўтир-

ган Тоживой.— Бу жўжахўрозсиз ансамблларинг хароб бўладими?

— Санъатни «с» ҳарфиниям тушунмайсан! — деди қизариб-бўзариб Шарифзода.— Бу нега кирди, ансамблга аъзо эмас-ку?

— Вой-бў, артист-э! — масхаралаб кулди Тоживой.

— Тинимсиз машқ қилса артист бўлади ҳам,— деди Реваз.— Ука, сен бориб дамингни олсанг бўларди.

— Бекорга ўтирганим йўқ,— дея Тоживой Одинага қаради.— Кимнидир уйига кузатиб кўйишим керак!

— Ҳа-а,— Реваз қошини маъноли учирди. Шарифзоданинг дами чиқмай қолди.

— Намунча шу эски, чириган мундирингни еру кўкка ишонмасанг?

— Бу мундир эмас, черкаска, мияси ғовлаган!— Реваз Алканга ўқрайди.— Узингни миллий кийиминг қани?

— Мана,— деди Алкан уст-бошига ишора қилиб,— бори шу! Впрочем, ҳозир миллий кийим модадан қолган!

— Сен учун қолгандир, лекин мен учун доим муқадас!

— Кўтариб юргандан кўра кийиб бир ўйнанг, кўрайлик,— деди Олимжон ака.— Чилдирма чертиш кўлимдан келади.

— Шу гавдам бун ичига сиғади деб ўйлайсанми?— кулди Реваз.— Новдадек хипчалигим йигирма йил бурун Грузияда қолган!

— Нима қилиб асраб юрибсан бўлмаса?— деди Алкан.— Менга бер, менга сиғади, овга чиққанда манави чўнтақларига патрон соламан.

— Жақсибой, Ойтўлди ака миллий энгил-бош топиб кел, деганди, қачон опкеласан?— сўради Ҳайдар.— Бердига ҳам тайинлаган эди, шекилли?

— Қозоқди миллий кийими борми, бор бўлса қанақа — тўғриси, ўзим ҳам билмайман,— икром бўлди Жақсибой.— Ансамблга керак бўлса, директорнинг ўзи топсин!

— Менда раҳматли отамдан қолган битта папаха бор,холос,— деди Берди.

— Мен кетдим, шуям репитисия бўлдию! — Шарифзода аразлаб эшик томон юрди.

— Кетяптими?— сўради Тамара Петровна пианино чалишдан тўхтаб.— Кетмасин, ҳозир директор келиб қолади!

— Тўхта, Шарифзода,— деб чақирди Ҳайдар.— «Талабанинг гуллари»ни Одинага ўргатмоқчи эдинг-ку, шунга келишмаганмиди?

— Олдин корейсча ўйин ўргансин, ўша зарур! — кесатди Шарифзода.

— Вой-бў, бирпас шошмай тур энди,— деди Одина рақсдан тўхтаб, елпиғичи билан елпинар экан.

— Кетаверсин, ўзим ўргатаман ўша ашулани!— деди Тоживой.

— Агар ишлаб чарчаган бўлсанг, майли, рухсат,— истехзоли илжайди Олимжон ака.

— Йўқ, кетмасин! Директор ҳаммани сўқади,— туриб олди Тамара Петровна.

— Қизик, бу ансамблга ким раҳбар ўзи? — ажабланди Реваз.

— Ҳамма ўзига ўзи хўжайин!— Алкан кўксига ниқтади.

— Жақсибой, Берди! Нима, бу ерга дам олгани келдингларми? Турларинг, машқ қилларинг! — Тамара Петровна саҳна ўртасига келиб, икки қўлини белига тиради.— Реваз, бозордаги чайқовчидек черкаскангни кўтариб юраверасанми?

— Ҳақорат қилинмасин, мадам! — деди Реваз.—

Черкаскамга ҳам тил тегизманг! Истасам, эртадан-кечгача кўтариб юраман, менга ҳеч ким хўжайин эмас! Машққа келганда, мен аллақандай ҳаваскор эмас, йигирма йил филармонияда ишлаган профессионалман, мадам, так что...

Олимжон ака чилдирмасини қўлига олиб гижбадабангни авжига чиқарди. Тамара Петровна қайтиб пиано олдига ўтирди, Жақсибой ҳам дўмбирасини қучоқлаб бир четга ўтди. Сережа, Коля, Алкан дераза тагида сигарет тутатишар, Шарифзода эса эшилиб-эшилиб рақс тушаётган Одинадан кўзини узолмай, эшик олдида мунғайиб турарди...

Бир пайт залга Ойтўлди Кункўрдиевич билан фирқа кўмитаси котиби Иван Дмитриевич кириб келишди.

— Тўхтатманглар, давом этаверинглар,— деди директор, сўнг Шарифзодага қаради:— Яна нима бўлди? Қани, юр, қўшиғингни эшитиб кўрай-чи.— Унинг кўзи Тоживойга тушди.— Сен бу ерда нима қип ўтирибсан? Тур, уйингга жўна!

Тоживой бир Одинага қараб олди, сўнг Шарифзодага ўқрайганча залдан чиқиб кетди.

— Ҳайдар, бегоналарни киритма демаганмидим? Ишдан қўяди-ку, укам!

Улар орқа қаторда пича машқни кузатиб ўтирган бўлишди.

— Чистий бардак!— Иван Дмитриевич тоқатсизлашиб ўрнидан турди.— Бунақада ҳеч бало чиқмайди. Саратовдан укамни чақиртириш керак!

* * *

«Камалак» эпақага келай деб қолган кез Ойтўлди Кункўрдиевичнинг хонасига бош ҳисобчи Лариса Юсупова Люда Ким билан етаклашиб кирди.

— Бўшармиш,— деди у,— ота-онаси қўймаётган эмиш.

— Ия, ия, нега? — ҳовлиқиб ўрнидан турди директор.— Ҳа, Людахон, нима бўлди? «Камалак» энди ўзини ўнглаганда-я?! Тошкентдан катталарни таклиф этганман-а, шарманда қўлманг!

— Цех менга тўғри келмаяпти,— деди тутилиб Люда.— Кейин... ота-онам ҳам...

— Ишимизга ўргана олмадингизми?

— Кулча ясолмадим, тирноғим хамирни тешганига нон тахлашга ўтказишди, — деди у қип-қизил, тирноғи ўсиқ бармоқларини ўйнаб.— Энди бўлса ноннинг иссиғига бармоқларим ёрилиб, кийим тиколмаяпман, бармоқларимга ип илашиб қоляпти...

«Ҳа-а, мана гап қаёқда!», деб ўйлади Ойтўлди Кункўрдиевич, сўнг бароқ қошларини чимириб бош ҳисобчига қараб олди.

— Ҳисобга тишинг ўтадимми?

— Савдо техникумида ўқиганман, — жонланди Люда,— тўғри, диплом ололмаганман, холос. Ўқиш охирида уйдагилар билан пиёзга чиқиб, чала қолиб кетган, лекин ҳисоб-китоб қўлимдан келади. Лариса опа имтиҳон қилиб кўрди, тўғрими?

— Буғалтерияда бўш ўрин йўқ-ку?

— Комила декретга кетади, ўшани ўрнига олсак-чи?

— Аввал у декретга чиқсин! — Ойтўлди Кункўрдиевич оғир хўрсиниб, жойига ўтирди.— Унгача бир амаллаб сеҳда ишлаб турсин.

— Балки Комила билан гаплашиб кўрарсиз? — деди Лариса Юсупова.— Агар сиз айтсангиз...

— Нимани?!

— Кетишига оз қолди, балки цехга тушиб турар?

— Шу аҳволда-я?! — Директор бетоқат қимирлаб қўйди.— Ахир...

— Тушуниб турибман, қонунга хилоф бу, лекин ансамблни ҳам ўйланг-да,— Лариса Юсуповна ўрнидан турди.— Йўқса бўшармиш, мана аризаси.— У кўлидаги қоғозни столга қўйди.

— Озгина сабр қилсангиз бўлмайдимми?

Люда Лариса Юсуповнага қараб олиб: «Йўқ», дея бош чайқади.

— Одина билан Зухрага жуда чиройли рақс ўргатаётгани-я,— афсусланди Лариса Юсуповна эшик томон юраркан.— Ҳаммаси чала қоладиган бўлди...

Ойтўлди Кункўрдиевич столни асабий чертиб ўрнидан қўзғалди.

— Аризангни ол. Комилани олдимга чиқариб юборинглар-чи.

«Увол,— ўйлади у эшикдан кирган дўмбоққина, ҳомилиси ўзига ярашган ёш келинчакни кузатиб.— Лекин...» Ёрқин Тонготарович бир тўда казо-казони эргаштириб келса, думи юлинган ансамблни кўрсатадимми?

— Кел, Комила қизим. Хў-ўш... Нега чақирганимни сезгандирсан? — сўради у хижолатомуз.



— Бир учини Лариса опадан эшитдим,— деди Комила бошини ердан кўтармай.

— Энди, қизим, сен ўзимизникисан, очиқ айтаверман-да,— ийманибгина гап бошлади у.— Людани ансамбл деб ишга олгандик, сеҳда ишлашга тоби йўқ экан. Бир-икки ой сабр қил, ишқилиб, яхшилиқ бўлса, Комила чақалоғини катта қилиб келгунча ўрнида ишлаб турасан, десам, ҳозир ўтсам — ўтаман, йўқса бўшайман, деб икки оёғини бир этикка тиқиб олди. Шунга...

— Майли,— деди Комила бошини янада қуйи тушириб,— мен сеҳга туша қоларман...

— Барака топ, қизим! — енгил нафас олди Ойтўлди Кункўрдиевич.— Ўзинг тушунасан, буларни талабини қондирмай бўлмайди, ҳозир миллий масала чатоқ, замон оғир... Шу аҳволда иссиқ сеҳда ишлаш сенгям осонмас, мен тайинлаб қўяман, сенга кўп иш буюриш-

майди. Кумри холани ёнида ўзингни уринтирмасдан кулча ясашиб ўтирасан, хўпми, қизим?

Комила «хўп» дегандек бош силкиб чиқиб кетди. Иш кутилганидан ҳам энгил қолганига қарамай, Ойтўлди Кункўрдиевич уни негадир маънос кузатиб қолди.

* * *

Кўп ўтмай корхонада кетма-кет рўй берган кўнгилсиз ҳодисалар Ойтўлди Кункўрдиевични шошириб қўйди.

Нон ёпмоқчи бўлганми ёки азбаройи томоша учунми, ҳайтовур тандирга бош суқиб кўрган Реваз Пачкавадзе мўйловининг бир томонини куйдириб, хайр-маъзурсиз бир ҳафтача йўқ бўлиб кетди.

Гуржининг мўйлови куйган куннинг эртасига эса Тоживой Одина теварагида парвона бўлаётган Шарифзодани рапида билан уриб, бошини ғурра қилди. Шарифзода ҳам бўш келмади: уни зувалабўрон қилиб, афтига хамир чаплаб ташлади. Ойтўлди Кункўрдиевич ҳовлиқиб цехга кирганида оёқости хамиру куйган нон билан битта эди.

— Ахмоқ экансан!— деди у ғазаб билан Тоживойга ўқрайиб.— Эртадан бошлаб бошқа сменага ўтасан, безори!

Эркатойининг ғурраси учун ўч олгани келган Сакина-хоним дарвозадан кирмасдан ишхонани бошига кўтарди. Лекин у шу билан кифояланмади чоғи, Ойтўлди Кункўрдиевичга шахар фирқа кўмитасида «жамоада миллатлараро муносабатларда йўл қўйган хатолари учун» хўп дакки беришди. У ердан қалампир чайнагандек афти буришиб қайтди ва котибасини чақириб буюрди:

— Бугунги числони қўйинг-да, ёзинг: корхона коллективининг умумий йиғилиши бўлиб ўтди. Унда Тоживой Нурматовнинг ахлоқи масаласи кўрилди. Унинг бошқа миллат вакилларига ёвуз назар билан қараш қораланди. Безорига ҳайфсан эълон қилинди, шунингдек, у мукофотдан ҳам маҳрум этилди. Ёздингизми? Буни бир нусхасини горкомга юборинг. Тамарага айтинг, меҳнат дафтарчасига ҳайфсан тиркаб қўйсин. Мукофотлар рўйхатини опкелинг, номини ўзим ўчириб ташлайман. Миллатчиликнинг оқибатини кўриб қўйсин бу ахмоқ!

Шундан сўнггина Ойтўлди Кункўрдиевич пича ҳовурдан тушди...

Лекин ғалванинг зўри ҳали олдинда экан. Ҳайдарлар бригадаси тунги сменада ишлаётган пайт янада хунук бир ҳодиса юз берди.

Ойтўлди Кункўрдиевич шу кунни хонасида қоғозларга ўралашиб узоқ ўтириб қолди. Ташқарига чиққанида қоронғи тушган, кунни билан ёққан ёмғир тиниб осмонда яримта ой сузиб юрар, чала-чатти ёритилган корхона ҳовлиси ҳувиллаган, аммо цехнинг ёруғ деразаларидан иш қизгин давом этаётгани кўриниб турарди. У қоровулхонага йўналаркан, бугун Тўхта бувининг навбатчи эканлигини эслаб, хизмат «Волга»си томон бурилди. «Яна биронтасидан нолиши тайин, — ўйлади у. — Тавба, ҳар кунги улушини кунда олиб кетмаса бу ерда ҳеч ким ишламаслиги беш қўлдек аён-ку, намунча ғидибди қилади бу кампир?!» Ойтўлди Кункўрдиевич иштаҳа қитиқловчи иссиқ нон ҳидига тўлган машинага ўтирди, орқа ўриндиқдаги устига сочиқ ташланган патирларга қараб олди-да, қисқагина сигнал чалди. Раҳматжон қоровулхонадан югуриб чиқиб, рулга ўтирди. Қора духоба нимча кийган Тўхта буви бир нарсалар дея жаврай-жаврай дарвозани очди. Ойтўлди Кункўр-

диевич унга совуққина бош силкиб қўйди. Машина кўчага чиққач, энсаси қотиб сўради:

— Нима дейди? Яна биронта ташмачини ушлабдими?

— Алқандан нолияптилар,— деди Раҳматжон.— У жинни Бердини папахасини, Ревазни черкаскасини кийиб, кўкрак чўнтагига патрон ҳам солиб опти, денг. Озроқ баданидаям бор шекилли, милтиқни беринг, томдаги ташмачи мушукларни бир қийратай, деб Тўхта бувига тихирлик қилаётган экан, сўкиб бердим.

— Яхши қипс-а-а-а-н...— Директор мириқиб эснади.— Бу ит-мушук жуда жонга тегди-да...

* * *

Тўхта буви дарвозани беркитиб қайтаркан, милтиқини Алқаннинг қўлида кўриб капалаги учди.

— Бу ёққа бер! Башаранг қур-син, одам бўлмай!— У милтиқни шкафга яшириб, Алқанга ижирғаниб тикилди.— Ташмачи мушукни каттаси ўзингсан, энг аввал сени отиш керак!

— Советский влас — ўғирлик қиламасайиз ўлас-с! — дея беўхшов тиржайди Алқан.— Эгаси минг пойласин — ўғри бир пойласин, билдийз, кампиршо? Шу бугун сизни би-ир боплай.

— Боплаб бўпсан! Энди ўзингдан кўр, аяб ўтирмайман, пақ этиб отаман-қўяман!

— Вой-бў! — масхарали кулди Алқан.— Между прочим, милтиқни қандай ушлашни биласизми ўзи? Яна ўзингизни отиб қўймавган!

— Э, бор! Чиқ бу ердан! Қачон қарама оғзинг кир ўрадек сасиб туради. Яна бир балоларни кийиб, тасқара бўп олганини-чи буни! Қани, чиқ, йўқса сехдагиларни чақираман!

Алқан папахани бошига бостирди, черкасканинг у ер-бу ерини тўғрилаган бўлди-да, Тўхта бувига ўқрайганча ташқарига йўналаркан:

— Бўпти, кўрамиз ким кимни бопларкан, кампиршо! — деди.

Орадан бирмунча вақт ўтиб Тўхта буви сув олгани ҳовлига чиқди. Чойидишни сувга тўлдириб хаёл билан аста қайтаркан, аллақандай шарпа қоровулхонадан «лип» этиб чиқиб, цех ортига ўтиб кетганини пайқади. Ҳовлиқиб қоровулхонага кирдию шкафни очди: хайрият, милтиқ жойида турибди. Чойидишни электр плитага қўйди. Шу пайт кўча тарафдан машина сигнали эшитилди. Чиқди. Ревазнинг қоп-қора «Волга»си бетоқат пишқириб дарвоза остида турарди. «Ойтўлдининг эрқаси-ку,— ўйлади у зарда билан дарвозани очаркан.— Хоҳласа келади, хоҳласа кетади!» Машина ичкари кирган, дарвозани қулфлаб ортига қайтди.

Тун ярмидан ошиб қолган эди. Шкафдан милтиқни олиб елкасига осди. «Байталмон, намунча оғир бўлмас!» деб ўйлаганча цех ортига ўтди. Девордан кўчага ошмоқчи бўлиб турган папахали, узун бели бурма тор чопон кийган одамнинг шарпаси ғира-шира кўзига чалиндию юраги ҳаприкиб, нафаси бўғзига тикилди. «Алқан-ку! Ху, балога учрагур!»

— Тўхта! Тўхта, отаман!— У хансираган кўйи лўкиллаб бора туриб милтиқни таҳдид билан олдинга нуқиган эди, бармоқлари беихтиёр тепкига тегиб кетди. Туйқус қарсиллаган овоз кампирнинг қулоғини батанг қилди, Тўхта буви милтиқни қўлидан тушириб, кўзлари ола-кула бўлганча ерга ўтириб қолди...

* * *

Қоқ ярим тунда Ойтўлди Кункўрдиевични хотини силкитиб уйғотди.

— Туринг, туринг! Қоровул кампир Рев... Ревазни отиб қўйибди!

Ойтўлди Кункўрдиевич ишхонага қандай етиб келгани билмади. Ревазнинг «Волга»сини кўриб юраги «шиғ» этиб кетди. Машинасидан туша солиб ҳовли этагида тўпланишиб турган одамлар томон югурди.

— Бу менгагина эмас, бутун халқимизга нисбатан ҳақорат! Мен бунга чидаб туролмайман, Москвага бораман! — Ойтўлди Кункўрдиевич оломон орасида томоқ йиртиб қичқираётган Ревазни таниди. Танидию кўкрагини чангаллаб юзтубан қулашига оз қолди. Кимдир чопиб келиб уни қўлтиғидан олди. Оломон четлашиб унга йўл очди.

Ранги мурдадек оппоқ Тўхта буви дағ-дағ титраганча ерда мук тушиб ўтирар, Реваз илма-тешик черкаскасини намойишкорона ёйганча унинг тепасида олайиб турарди.

— Ўзингизни босинг, хўжайин,— деди Ҳайдар.— Тўхта буви билмай Ревазни черкаскасини отиб қўйибди. Яхшиям ичида ўзи йўқ экан, йўғасам...

Тўхта бувини саҳармардонда директор хонасига чакиртирди.

— Миллий масала қай даражада кескинлигини биласизми, опа? — деди Ойтўлди Кункўрдиевич куюниб.— Шунчалик отгингиз келган экан, ана, ўзимизни тўнпўнимизни опчиқиб отавермайсизми?

— Ўқни қаердан олдингиз, шуни айтинг,— деди фуражкасини ечиб қўйган қоровулбоши лейтенант Тўраев.

— Ахир неча марта айтишим керак, болам,— деди йўғламоқдан бери бўлиб Тўхта буви.— Умрим бино бўлиб милтиқ ўқини кўрмаган бўлсам, қаердан оламан? Кеча Алкан ўлгур милтиққа ёпишиб ўлганди, балки ўша... Тагин худо билади.

— Худо билади, худо билади! Бировга айбингизни ағдарманг! Ишхонадан ўқ беришмаган бўлса, демак, уйдан опкелгансиз-да!

— Худо сақласин! Кампирда ўқ нима қилади, болам?— дея зорланди у.— Овчи бўлмасам, милиса бўлмасам...

— Сиз именна милицияга тегишли одамсиз, милицияга тил теккизманг!— Тўраев ўқрайиб фуражкасини бошига кийди.— Хўш, актни нима қиламиз, ўртоқ директор?

Тўхта буви ёшланган кўзлари билан мўлтираб Ойтўлди Кункўрдиевичга термудди.

— Хў-ўш,— директор оғир хўрсиниб фирқа кўмитаси котибига қаради.— Нима қилдик?

— Жуда ҳайронман. Бу опани ҳаракатида... нима десам экан... ҳар ҳолда...— чайналди Иван Дмитриевич.— Нега энди именна Пачкавадзени тўнини отдингиз? Раздевалкада шунча жомакор турган бўлса... Ҳайронман, ҳайронман.

— Сен энди, ука, акт-пактингни қўй,— деди Ойтўлди Кункўрдиевич Тўраевнинг елкасига қоқиб.— Тўхта буви ўзимизни одам, бу ЧПни ҳаммаёққа овоза қилма, хўп? Хўш, ҳалиги гапга келсак, бизга маъқул, агар Тўхта буви рози бўлсалар, майли, буларни бошқа жойга қоровулликка ўтказ, лекин тинч жой бўлсин, уйларига яқин бўлсин, хартугул, қари одам. Лекин айтиб қўяй, бундай чесний, ҳалол одамни етти иқлимда тополмайсан, укам! Аслида жуда бизбоп эдилар-у, аммо... Эртага корхона умумий мажлисини ўтказиб, сенга битта протокол қиберамиз, шунга асосан сен ҳам тегишли қарор чиқарасан, келишдик? Бўлмаса,— директор Тўхта бувига қаради,— эртага бирров мажлисга келиб кетасиз.

Бироқ эртасига Тўхта буви мажлисга келолмади, қон

босими ошиб ётиб қолди. Ўрнига уруш йиллари асраб олган қизи — ўрта ёшлардаги сочи сап-сарик, мовий кўз Зоя-Зиёдахон келиб бир четда жимгина ўтирди. Унга ҳеч ким аҳамият бермади, мажлис эса ғоят ғалағовур билан ўтди. Тўхта бувининг йўқлиги кўпчиликнинг тилидаги тушовни ечиб юборди.

— Шу кунларда ўзлариям жа ҳаддиларидан ошиб кетгандилар-да!— деди ёши элликдан ошганига қарамай ҳануз пардоз-андозни қанда қилмайдиган Лобар опа.— Уларнинг дастидан лоақал иккита иссиқ нон опкетиб бўлмайди-я! Ахир, нонни ичида ишлаб дўкондан нон сотиб олсанг, одамлар кулмайдами? Бунга аввалги директоримиз ҳам, ҳурматли Ойтўлди Кункўрдиевич ҳам рухсат берганлар-ку, тўғрими?

Ҳайъатда Иван Дмитриевич билан суҳбатлашиб ўтирган Ойтўлди Кункўрдиевич исмини эшитиб залга қаради, сўнг жаҳл билан столни шаппатилади:

— Мавзудан чалғиманг, Лобархон,— деди,— бўлди, ўтиринг! Яна ким гапиреди? — Зал ўртасидан бир аёл қўл кўтарди.— Хўш, нима демоқчисиз?

— Мен ҳам Лобар опани гапига қўшиламан. Бу ерга биз арзимаган ойликни деб ишга кирмаганмиз. Нега бошқа қоровуллар индамайди-ю, бу холам липпанггача очиб, иштонингни ичига қарашдан ҳам тортинмайди? Ўзлари бўлганларида афтларига айтгардим, ҳар гал уларни исминида болаларим нонсиз қолишади. Яна бу одамга ишониб милтиқ бериб қўйганиларга ўлайми? Арзимаган иккита нонни деб битта-яримтамизни отиб, бола-чақамизни етим қолдиришлари етмай турувди энди! Ошларини ошаб, ёшларини яшаб қўйган бўлсалар, уйда худо-обло деб ётмайдиларми...

— Бўлди, бўлди,— деди директор,— гапни қўзманг, таклифингизни айтинг!

— Таклифим шуки, ишдан бўшатинглар, ҳеч бўлмаса мукофотдан маҳрум қилинглар!

— Шундоқ зўр Қорақош амаки кўлига милтиқ ушлаганини ким кўрган? Тўхта буви бўлса...

— Менимча, бизга милтиқни ҳеч кераги йўқ!— деди кимдир.

— Милтиқни кеча қоровулбоши акт тузиб олиб кетди,— деди Ойтўлди Кункўрдиевич.

— Хайрият-э!

— Жуда зўр бўпти-да!

— Ҳақиқат бор экан-ку, ўртоқлар! Ахир камунизм қураётган бўлса, ҳамма сазнателний бўлса...

— Ҳа-я, шуни айтинг, босмачи бўлмаса, немис бўлмаса, милтиққа бало борми?!

— Ойтўлди Кункўрдиевич — ўрнидан турди Рустам ака.— Нега ҳамма айб Тўхта бувига тўнкаляпти? Ахир Ревазни черкаскаси қандай қилиб девордаги туйнукни олдига бориб қолди? Ахир буни кимдир атайин уюштиргани аниқ-ку!

— Тўхтанг, тўхтанг!— Ойтўлди Кункўрдиевич сапчиб ўрнидан турди.— Сизга ким сўз берди? Нега гапни бошқа томонга бурасиз? Демак, сизнингча, буни биз уюштирганмиз, шундайми?

— Ундай деяётганим йўқ. Ахир...

— Сиз одамларни чалғитманг. Гуржи дўстимизнинг миллий ғурури камситилгани фактми — факт! Нега энди ўқ именна Ревазни черкаскасига қарата узилган, нега Бердининг чопонига қарата эмас, а? Ахир бундан...

— Бундан миллатчилик иси келяпти, ўртоқлар! — дея бақирди қуйироқда ўтирган Алкан.— Реваз бекорга хафа бўлаётгани йўқ!

— Ҳайдар, қани, ўрнингдан тур-чи!— деди жаҳл билан Ойтўлди Кункўрдиевич.— Бу кўнгилсиз воқеа сани сменангда бўлганига нима дейсан? — Ҳайдар зал

ўртасида айбдордек бош эгиб турарди.— Қардош биродаримизни ҳақорат қилишларига йўл қўйиб ўтирибсан-а! Тўхта буви-ку, майли, қари одам, миллатлар-аро муносабат масаласида бесавод, лекин сен-чи?... Бундай сиёсий масъулиятсизлигинг билан интернасионал ансамблни эплолмайсан, деб ўйлайман. Бугундан эътиборан «Камалак»ка Тамара Петровна билан Реваз Пачкавадзе раҳбарлик қилишади. Ўтир. Реваз!— Ойтўлди Кункўрдиевич нигоҳи билан залдан Ревазни излаб топди.— Тўхта бувини узрини эшитдинг. Энди жамоа, қолаверса, бутун халқ номидан бу ножўя иш учун кечирим сўраймиз, тўғрими, ўртоқлар? Ҳа, шундай бўлсин. Энди черкаска масаласига келсак, Тўхта бувининг мукофотини сенга берамиз, шу яқин ўртада Тифлисга командировка тўғрилаймиз, у ердан ўзингга ёққан яхши миллий кийимлардан олиб келасан. Келишдикми? — Реваз тасдиқ ишорасини бергач, директор кўнгли хотиржам тортиб залга юзланди:— Хўш, энди бундай қарор чиқарсак, так, Тўхта буви қилган ножўя ҳаракатлари учун мукофотдан маҳрум этилсин ва қоровулчиликда йўл қўйган камчиликлари учун ҳамда байналмилал жамоада ишлашда сиёсий саводи етишмаслиги сабабли у кишини бошқа объектга ўтказиш масаласи сўралсин. Нима дейсизлар!

Зал: «Тўғри! Тўғри!», деган овозларга тўлди.

— Бу қанақаси, ўртоқ директор? — дея қичқирди Рустам ака.— Сиёсий савод, миллатчилик, дейсиз, ахир... қизлари Зояхон шу ерда-ку, лоақал у кишидан уялинг!

— Ҳар нарсага бурнингизни тикаверманг, Рустамжон!— деди ғазаб билан Ойтўлди Кункўрдиевич.— Зояхон билан ўзим алоҳида гаплашаман, билдингизми? Ўртоқлар, мажлис тамом, ҳамма ишига борсин! Одамлар вағир-вуғур қилишиб залдан чиқа бошлашди.

— Зояхон, сиз бир минут сабр қилинг,— директор уни тирсагидан ушлаб, бир четга тортди.— Ойингиз тузукмилар? Мени номимдан сўраб қўйинг. Бу гапларга парво қилмасинлар, одамларни сағал ҳовуридан тушириш учун шундай қилдик. Узингиз тушунасиз, бу ишни шунақа арзимас баҳона билан ёпди-ёпди қилмасак, гап тегиб қолиши мумкин. Баъзи хунук гаплар айтилди, ҳа, лекин парво қилманг. Сиздек етимларга оналик қилган одамни миллатчиликда айблаш... қип-қизил ахмоқлик! Лекин ҳозир одамларни кўнглига қарама-санг ҳам бўлмайди, «Бизда демократия йўқ, директор ҳақиқатни айтсанг оғзингга уради», дейишдан ҳам тойишмайди булар! Ойингизни мукофот пулларини олиб беришга ҳаракат қиламан. Хўп, бўпти, салом деб қўйинг.

* * *

Шу ноҳуш воқеа сабаб бўлдики, ҳайтовур, корхонани кетма-кет комиссия боса бошлади. Тафтишчилар бир ҳафта идора қоғозларини товукдек титкилашди. Ойтўлди Кункўрдиевичнинг рангида ранг қолмади. Негадир тафтишдан сўнг қораси ҳам кўринмай қолди. Кун сайин ҳар хил миш-мишлар оралай бошлади. Биров: «Анавундаги иш учун Тошкентдан дакки эшитибди», деса, бошқаси: «Директорликдан олинармиш», дерди. Икки-уч кун ўтиб, миш-мишлар янада мудҳишроқ тус олди: «Аллақандай қонунларни бузганмиш», «Унча-мунча пора ҳам олиб тураркан-де!»

Ҳафта охирида пойтахт номерили сутранг «Волга» корхонага кириб келди. «Ойтўлди Кункўрдиевич қамалар эмиш, ўрнига янги директор тайинлашармиш», деган гап машинадан тушган казо-казолар орасида директорлари кўринмагач, ростга айланди-қўйди!

Иш тўхтади, ҳамма мажлисга йиғилди. Лиқ тўла зал ҳаяжондан энтикади. Нигоҳлар нотаниш амалдорлар орасидан кимнидир қидиради, лекин... Яқиндагина шу залда Ойтўлди Кункўрдиевичнинг қўлини сиқиб, унга Қизил Байроқ топширган вакил Ёрқин Тонготарович кўрингачгина залга: «Уша, ҳа, ўша-ку!» деган аллақандай таскинбахш шивир ёйилди.

Йиғилишни партқўм котиби Иван Дмитриевич очиб, ҳурматли Ёрқин Тонготаровичга сўз берди. Қарсақни ҳам аввало ўзи бошлади.

— Бу ерга яна яхши кунларда келаман, деб ўйлагандим, афсус, ундай бўлмади. Арзимас ярим йил ичида нима сабабдан корхона ботқоққа ботди? Нима сабабдан бир оила аъзоларига нисбатан муносабат ёмон томонга ўзгарди? Биз буни текшириб шундай хулосага келдикки, раҳбарият ишни тўғри йўлга қўёлмаган. Жамоада байналмилал тарбия иши ўз ҳолига ташлаб қўйилган. Корхонанинг собиқ раҳбари хизмат вазифасини суистеъмол қилиб, давлат мулкига, ишчилар ҳақига хиёнат қилган.

— Вой, балога йўлиққур-эй!— деди Лобар опа чидаёлмай.— Кўзи ўлгур хунук эди-я!

— Унақаларни қамаш керак! — деб бақирди Алкан.

— Ҳозир бу фактлар аниқланяпти, лекин мен сизларнинг диққатингизни бошқа нарсага қаратмоқчиман. Нима сабабдан корхонада миллий муносабатлар кескинлашди, нима сабабдан турли жанжаллар чиқди?..

— Бизда миллатлар ўртасида ҳеч қандай жанжал бўлгани йўқ! — деди Рустам ака.— Билмасдан гапирманг!

Ёрқин Тонготарович бир зум тўхтаб, овоз келган тарафга қаради ва вазминлик билан яна давом этди:

— Ҳозир ҳар турли экстремистик руҳдаги норасмий ташкилотлар кўпайиб кетди. Улар миллатлар орасида нифоқ солиш билан шуғулланишмоқда. Мен бундай норасмий одамлар, яъни ташкилот аъзолари сизнинг орангизда ҳам йўқ эмас, деб ўйлайман.— Масъул ходим яна Рустам ака томонга кўз ташлаб олди. Одамлар бевозталаниб, зал жонланди. Кўпчилик бараварига Рустам акага қаради. Иван Дмитриевич: «Бўлди, тише, тише!», деб столни тақиллатди.

— Анави қоровул кампир қани?

— Касал ётибди,— деди кимдир.

— Бечорани бекорга қийнаб касал қилишди!

Залда яна ғала-ғовур бошланди.

— Уйда бўлса — уйига, касалхонада бўлса — касалхонага кунора жамоатчиларни юбориб, у билан байналмилал тарбия масаласида жиддий шуғулланинг,— деди Ёрқин Тонготарович. Иван Дмитриевич «хўп» деб бош силкиди.— Ҳафтада бир марта шу мавзуда маъруза ва суҳбатлар ўтказиб туринглар.

— Шу арзимаган ишга Ойтўлди Кункўрдиевич мукофот беришни тўхтатгандилар,— деди олдинги қаторда ўтирган Фая опа.— Илтимос, айтинг, шуни...

— Буни арзимас десангиз, янглишасиз!— Вакил Фая опага, сўнг бошқаларга бир-бир тикилиб чиқди.— Учкундан аланга чиқади! Токи коллективдаги вазият, миллий муносабатлар соғломлашмас экан, мукофот ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас!

— Ия?! Илла-тешик черкаскамнинг ҳақини ким тўлайди, ўртоқ? — Реваз жон аччиғида ўрнидан қалқиб турди.

Ёрқин Тонготарович бир зум довдиради, сўнг энгашиб Иван Дмитриевич ва сўл ёнидаги оқ-сарикдан келган дароз киши билан пичирлашиб олди-да, қаддини ростлади.

— Ўртоқ Пачкавадзе сизмисиз? Қайғурманг, жабрланувчи сифатида сизга мукофот берилади. Йиртилган

черкаскани қоровул кампирнинг маоши эвазига таъмирлаб берамиз.

Ҳайдар Рустам ака билан кўз уриштириб олди, тик турганча атрофдагиларга мардонавор илжаяётган Ревазга ўқрайиб қаради.

— Энди асосий масалага ўтамиз. Уртоқлар, бирпас жиминглар, тише! Чет элларга донғи кетган нонвой-хонангиз мана энди раҳбарга ёлчийди, десам, янглишмайман. Мана, танишинглар: Петр Николаевич!— Ерқин Тонготарович жилмайиб ёнидаги дароз кишини кўрсатди. Петр Николаевич ўрнидан турди, пича эгилиб зал билан саломлашган бўлди-да, қайтиб жойига ўтирди. — Бу киши Томскда туғилган, асли касби кончи, кўп вақтлар Донбассдаги конларда меҳнат қилган, сўнг фирқа ишига кўтарилган. Ҳоят ғайратли, билимдон кадрлардан. Мана, ўзингиз гувоҳ,— мурожаат қилди у янги директорга.— Бизда миллий муносабат масаласи ниҳоятда чатоқ! Коллектив яхши-ку, лекин ичида бириккита экстремистча кайфиятдагилар ҳам йўқ эмас. Шуларнинг барини ҳисобга олган ҳолда ҳамда Болтиқбўйидаги тажрибаларингиздан фойдаланиб, энг аввало интернационал тарбияни йўлга қўясиз, деган умиддаман!

Петр Николаевич шахд билан ўрнидан турди:

— Фирқа ва ҳукуматимизнинг менга билдирган ишончини оқлашга бор кучимни сарфлайман! Шу билан бирга сизга, Ерқин Тонготарович, коллективимиз, идора ходимлари ва шахсан ўз номимдан маслаҳатларингиз учун ташаккур билдираман! Корхонамиз бундан буён фирқамиз белгилаб берган йўлдан оғишмай қадам ташлашига ишонаман!

Янги директор ўтиргач, фирқа қўмитаси котиби ўрнидан турди:

— Уртоқлар! Корхонамизнинг «Камалак» байнал-милал ансамбли бугун ўзининг биринчи томошасини эътиборингизга ҳавола этади!

— «Камалак»?! Нима дегани у? — сўради янги директор.

— Бизнингча «Радуга» дегани.

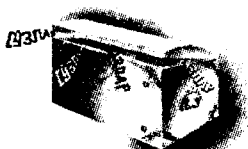
— О! Зўр, зўр! «Радуга» ансамбли, денг?

— «Радуга»нинг концертига энди ўзингиз баҳо берарсиз,— деди Ерқин Тонготарович ўрнидан турар экан.— Мен бораё, иш кўп!

Ғала-ғовурда ҳамма ўзи билан бўлиб, вакилнинг чиқиб кетганини ҳеч ким пайқамади.

Орадан чорак соат ўтиб «Радуга» ансамбли ўзининг ilk томошасини бошлади.

Тил сандиғи



Қорақалпоғистон Мухтор Жумҳурияти Беруний ноҳиясида яшовчи ўзбеклар шеваидан намуналар:

Саноч — сув, қимиз сақлаш учун қўй терисидан тикилган меш

Машик — чорвадорларнинг қудуқдан сув олишида фойдаланадиган идиши. Туя терисидан тикилади

Чакар — қудуқдан сув тортиб чиқарадиган мослама, узун хода учига челақ боғлаб қўйилади

Пўссиқ — қатламадан қалинроқ қилиб, ёгда пишириладиган нон тури

Масириш — босар-тусарини билмай қолиш

Ичкир — иштонбоғ

Пучқи — қўл арра

Ерғи — икки одам ишлатадиган катта арра

Зогома — ёғочдан ишланган, ғалла совуриш учун ишлатиладиган идиш

Митри — рўмол тури

Рўлак — ипақдан ишланган енгил рўмол

Тумча — қумғоннинг бир тури

Калча — томга лой отадиган белкурак

Ойопа — ўзидан катта опасини ҳурмат қилиб чақириш

Пўкка — бўшанг, оғзидагини олдирадиган одам

Пилис — моғор

Сатон — оёқнинг тиззадан юқори қисми

Кўпчик — болиш

Бижанак — данак

Сам-сам — оғзига не келса қайтармай гапириверадиган вайсақи одам

Курта — астарига пахта солиб, ёш болалар учун тикилган махсус кийим

Дўнгалак — доира

Воззиқ — ўчоққа ўт қалаганда ишлатиладиган, тез ёнадиган хас-хашак.

Узоқ — сил

Чертмак — ўқ-ёй, камон

Бажалак — қўзичоқ

Торлама — қовун нави

Тарнак — сабзавот тури

Аравак — бурунга тақиладиган аёллар беағи

Кўчар — ғилдирак ўқи

Кўрик — тандирнинг таг қисмидаги кичкина тешик

Кўрлиқ — ачитқи

Учунмоқ — ёмон овқат еб касалланмоқ

Кенгса — идора

Чиркай — пашшанинг бир тури

Кўккитон — қуш тури

Қоравой — қуш тури

Такаллик — қуш тури

Чертмак — шийпон

Талак — омборхона

Жирпи — енгилтабиат аёл

Ерик — бошқоронғи

У — заҳар

Боломон — найга ўхшаш мусиқа асбоби

Хиррик — зўр, ажойиб

Чўғул — гап ташувчи, ёмонловчи киши

Мелонг — лохас бўлмақ

Пачиз — йигитларнинг эски ўйинларидан бири

Милқиш — бир жойда туриб сузиш

Қумалоқчи — фолбин

Таман — жуволдиз

Хангирчак — арғимчоқ

Қалқи — қармоқ пукағи

Куди — ғарам

Патта — чопилиб, бир қучоқ ҳажмда уйиб қўйилган янтоқ

Бирлама — яғана

Сириқ — мева қоқадиган узун хода

Поқа-поқа — болалар ўйини

Қоракўрдим — болалар ўйини

Сийхоқ — турпни, сабзини майдалайдиган асбоб

Кунликчи — мардикор

Четнамоқ — ёш боланинг вафот этиши

Ирғоқ — балиқ тутадиган асбоб

Қолғоқ — сувоқчиликда ишлатиладиган асбоб

Йилмола — сувоқчиликда ишлатиладиган асбоб

Жолотой — хотинбоз.

Тўпловчи: Қурбон ШОНИЕЗОВ



НАВОИЙ ҒАЗАЛЛАРИГА МУХАММАСЛАР

Раҳбарой

*Эмас Қайским жунунлиғда менингдек элга тарқалғон
Тушиб кўнгли танидин ёр кўйида асти судралғон,
Кўзимки интизорлик зуғмидин ҳар дамда қийналғон
Қуруқ жисмим ўтиндекдур бало даштида қақшалғон,
Анга ўтканда ҳижрон корвони аҳли ўт солғон.*

*Сўраб эрдимми сандинким менга жавринг юбормишсен,
Вафони ким учун билмам бисотинг ичра солмишсен,
Ўзинг оташ, ўзинг севги, ўзинг васлу висолмишсен,
Кўнгил бирла қарору сабру ҳушу ақлим олмишсен,
Чу еттинг, жонни таслим айлайинким, будурур, қолғон.*

*Муҳаббат қони ўйдурким эмасдир сизга шатранжи,
Буки маълум хабардур — роҳатидин кўп эрур ранжи,
Қани топилса кўҳларда ҳисобсиз ул вафо ганжи,
Бало дарёси эрматур жаҳонни бузғудек мавжи,
Эрур ашким суви оҳим ели эсканда чайқалғон.*

*Бу кўргандин минг афзун андуҳинг кўрсам ажаб эрмас.
Жунун водийсида илгим била юрсам ажаб эрмас,
Сенинг ишқингда ўзга бир лақаб олсам ажаб эрмас,
Фироқинг ранжидин бўлғоч халос ўлсам ажаб эрмас,
Оғир уйқуга борғондек қатиқ эмгакда тавшалғон.*

*Келур эрдимки баҳри дилгинангни қирғоғи бўйлаб,
Ният қилдинг ҳужумниким ҳажр лашкарларин шайлаб,
Бошингга келган ул фикру қароринг мухтасар ўйлаб,
Айирма бир-биридин жон била кўнглимни раҳм айлаб,
Берурман жонни ҳам олғил, ки сендурсан кўнгил олғон.*

*Висол гардунига Раҳбар умид домонини тутди,
Кўринган шарпага ёрим келур деб ўзни овутди.
Дилини ёр васли иштиёқи бирла чалғитди,
Қаромотин деди шайху Навоий тарки ишқ этти,
Анинг доғи сўзи кўп чин эмас, гар мен дедим ёлғон.*

* * *

*Ой ўтиб, моҳи сафар келдию маҳрў келмади,
Дил уйин вайрон этиб, таъмирға дилжў келмади.
Кўз тикибмен йўлига ул чашии оҳу келмади,
Кеча келгумдур дебон ул сарви гулрў келмади,
Кўзларимга кеча тонг отқунча уйқу келмади.*

*Тоқатим тоқ, тарк қилмиш бизни орому қарор,
Уртага олмиш ики ёндин азобу изтирор,
Гаҳ туриб, гаҳ ўлтуруб, жоним ҳалак, кўксум фиғор,
Лаҳза-лаҳза чиқтиму чектим йўлида интизор,
Келди жон оғзимғаю ул ишқи бадхў келмади.*

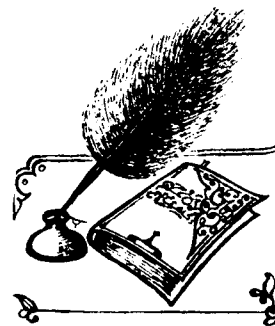
*Билмам ул маҳваш биза бегонадурму етти ёт,
Неча қилғон илтижоға айламас бир илтифот,
Биз томонға бир келурға ёки йўл бермас уёт,
Оразидек ойдин эрконда гар этти эҳтиёт,
Рўзгоримдек ҳам ўлғонда қоронғу, келмади.*

*Қилмайин деб ишқини бедардларга ошкор,
Васлидин навмид ўлиб, бир гўшада туттум канор.
Оқибат ҳижрон азоби айлади беихтиёр,
Ул париваиш ҳажридинким йиғладим девонавор,
Кимса бормуким, анга кўрганда кулку келмади.*

*Боргоҳи кўйидин жаннат сари сурманг мени,
Яъни маслак мустақимдин, йўлдин оздурманг мени,
Оҳ ўтига ашқи селим бирла сув урманг мени,
Кўзларингдин неча сув келгай деб ўлтурманг мени,
Ким бори қон эрди келган, бу кеча сув келмади.*

*Васли гар бир бор муяссар бўлса ҳижрондин не ғам
Дердим, энди ўртанурман ҳажр ўтига дам-бадам,
Ким қилур бардош фироқинг оташиға, эй санам,
Толиби содиқ топилмас, йўқса ким кўйди қадам
Йўлғаким, аввал қадам маъшуқи ўтру келмади*

*Эй муножот аҳли, тингланг мутриби мунғлуғ куйин,
Келтирур шул куй машомингизга саркаш гул бўйин,
Тоҳир, ул дард аҳли ичра бўлганинг бирла суюн,
Эй Навоий, бода бирла хуррам эт кўнглинг уйин,
Не учунким, бода келган уйга қайғу келмади.*



Дунёда янги дин ва эътиқодга асос солган улуғ пайгамбарлар ичида Зардуштининг ҳам муносиб ўрни бор. У ер юзи динлари ичида энг қадимийларидан ҳисобланмиш — бундан ишгирма беш аср муқаддам кўпгина Шарқ мамлакатларига ёйилган зардуштийлик (зараоштризм)нинг асосчиси дур.

Дарҳақиқат, инсон маънавиятининг шаклланишида, тараққиётида динлар узоқ асрлар мобайнида асосий ўрин тутиб келди. Дин — ўзлигини, ўз ҳаётининг моҳиятини излаётган инсоннинг онг самараси, мураккаб турмуши сўқмоқларида ўзини қийнаган, ечолмаган саволу жумбоқларининг жавобидур. Ҳаёт мазмунини ташқаридан излашга «туртки» бўлган ҳам шу, «Мен кимман?» «Коинок нима?» «Дунё нима?» «Буларнинг барчасига ибтидо қаред?» — янглиг саволларнинг тугилишига сабаб ҳам шудир!

Инсон секин-аста, бир кунмас бир кун: «Бу ҳаёт, уни ўраб турган бутун борлиқ қатъий ва мутлоқ қонун-қоидалар асосида яралган, уни англаб етишга мен қодир эмасман», деган фикрга келади. Ва шунга кўра у ўзи тушунмаган, идрок қилолмаган турфа ҳодисотлардан рамзий маъно излай бошлайди. Инсон онгида худо ўтмишида ҳам, ҳозирда ҳам мана шундай муқаддас рамз бўлиб шаклланиб келди. Лекин инсон идрокида худонинг шаклланишида албатта бирон-бир эътиқод, дин ёки шу динга асос солган пайгамбарларнинг таълимоти воситачилик қилган.

Башариёт Будда, Мусо, Исо, Муҳаммад алайҳиссалом каби пайгамбарларнинг ном-насабини яхши билади. Шундай пайгамбарлар ичида энг сирлиси — Зардуштдур. Неаски, у асос

халқнинг ўз ёзуви бор эди. Бошқа иқлимлар халқлари ҳам бу мамлакатни яхши билар эдилар. Биз қояларга битилган форс битикларида, паҳлавий тилидаги диний китобларда, юнон-лотин, хитой, армани ва бошқа қадимий ёзма манбаларда Хоразм ҳақидаги ёдномаларга дуч келишимиз. Бу мамлакат халқи чорвачилик ва деҳқончиликни ривожлантиришида, шаҳар ва қалъалар бунёд қилишида юксак натижаларга эришган. Бу ерда инсоннинг фақат қўл меҳнати, ишлаб чиқариш қобилияти ривожланибгина қолмай, балки тафаккури, маданияти ҳам юксак тараққий топди.

Қадимий манбаларнинг гувоҳлик беришига кўра, хоразмликлар — Кўҳна Васиёт («Ветхий Завет»)да, Мавжудот («Бития») китобининг Х бобида тилга олинган орийларнинг бир қисми, Инжилдаги Нуҳнинг ўғли бўлмиш Иофетнинг авлодларидур. Бу сершоҳ шажаранинг илдизлари бепоеён Урта Осиё қир-идирлари бўлиб ёйилиб кетган бўлиб, олимлар ўртасида тобора кенг тарқалаётган фикрга кўра, худди мана шу макон инсониятни вояга етказган бешиқдур.

Қадим-қадим замонларда бу қабила (улар ўзларини «орифлар», яъни олижаноб, улуғ, ҳурматга лойиқ одамлар деб аташарди) ўртасида илк бор бўлиниш, ажралиш бошланди. Қабиланинг бир қисми ўзлари тугилиб ўсган қитъа — Осиё бўлиб тарқалди. Бошқа бир улкан гуруҳи, вақт ўтиши сайин, Урол тизмалари, Каспий соҳиларига ёйилиб, дашт бўлиб Европа томон силжий борди.

Осиёда қолган гуруҳ яна йириклаша бошлади. Бу гуруҳ вакиллари Ҳинд ярим оролига йўналиб, ўша ерда ўтроқла-

Евгений Березиков

ЗАРДУШТ

ДИЁР

ТУҒИЛГАН

солган дин — энг қадимийдур, бу динни чуқур ўқиб-ўрганмоқ имкониятлари ҳам чекланган. Зардуштийлик ўтмишида дунёнинг энг йирик динларидан саналган бўлса ҳам, ҳозирда мазкур дин аҳли жуда оз қолган бўлиб, уларнинг гуруҳлари Ҳиндистон ва Эронда яшайдилар ва ўзларини форслар деб атайдилар. Тўғри, зардуштий форслари мусулмонлар, насронийлар, бутпарастлар сингари кўп сонли аҳолини ташкил қилмайдилар, лекин улар ўз динларига содиқдирлар, ер юзида кенг ёйилган бошқа дин пайгамбарлари қандай ҳамду саноларга ноил бўлсалар, улар ҳам ўз набиисини шундай улуғлиб-эъозлайдилар.

Пайгамбарнинг насл-насаби, ҳаёти билан танишар эканмиш, улар учун умумий бўлган шу бир жиҳат диққатимизни тортмай қолмайди: улуғ динларга асос солган бирча пайгамбарлар Шарқда тугилиб-ўсганлар.

Будда Ҳиндистонда таваллуд топди. Мусо пайгамбар Мисрда, Исо пайгамбар Қуддуси Шариф яқинидаги Вифлеемда дунёга келдилар. Муҳаммад алайҳиссалом Шарқдаги энг машҳур шаҳарларнинг бири — Маккада тугилди. Зардуштининг ҳаёти ҳам бу муқаддас қонуниятдан истисно эмас: у ҳам Шарқда — ҳозирги Ўзбекистон ҳудудидаги вилоятларининг бирида дунёга келди. Қадимий Хоразм — Зардушт тугилган диёрдур.

Зардушт тугилган диёр тарихи ҳаддан ортиқ бой ва қизиқарли. Бошқача бўлмоғи мумкин ҳам эмас-да: улуғ инсонлар ҳаминша муқаддас заминда — ҳаёт ибтидоси яралган, табиатнинг руҳи мужассамлашган, қудрати барқарорлашган жойларда кўз очадилар!

«Хоразм» сўзининг маъноси «Қуёшли юрт», бўлиб, у «хавр, хвор» — Қуёш ва «зам» — замин сўзларидан келиб чиққан. Хоразм жуда қадим замонлардаёқ бой ва ривожланган мамлакат сифатида дунёга донг таратган эди. Бу ерда яшайтган

шиб қолди. Шу сабабларга кўра орий ирқининг Осиё ва Оврўпа тармоқлари ягона бир ном — Ҳинд-оврўпа ирқи номи билан аталади. Бу атамда мазкур ирқнинг бир замонлар ягона илдизга эга бўлганлигига, айни пайтда икки тармоққа ажралиб кетганлигига ишора бор.

Орийларнинг Осиёдаги гуруҳи ҳам ўз навбатида икки йўналишига ажралиб кетган: бир гуруҳи, кўқорида айтганимиздек, Ҳинд ярим оролида, иккинчи бир гуруҳи эса ўз ватанидан жунуби-ғарб томон силжиб, бир неча тоғлардан ошиб Эрон ва Хоразм ҳудудларида жойлашиб қолди.

Урта Осиёда жойлашган қабиалар ичида ийниқса, хоразмийлар тез ва мувиффақиятли тараққий қили бошлади. Бу диёрнинг куч-қудрати, давлати гуркураб ўсиб, шуҳрати оламга ёйила борди. Худди мана шу овоза ва шон-шуҳрат туфайли ассириялик босқинчилар — Нинна, Сезотриас ва малика Семирамидалар Хоразм ва Бақтрия тупроғига қўшин тортиб келдилар.

Уларнинг босқинчилик юришлари эрамиздан аввалги X-IX асрларга — тарих саҳнасида Зардушт номи пайдо бўла бошлаган пайтга тўғри келди. Бу ҳодисаларнинг қарийб бир вақт доирасида рўй бераётгани ҳам тасодиф эмас, зеро, тарихда шундай бир қонуният бор: инсоният тараққиётининг ҳал қилувчи, бурилиш паллаларида тарих шундай кучли шахсларни яратадики, бундай одамлар жамият муносабатларидаги барча янги, илғор гоялари ўзларида мужассамлаштириб, халқ орасида тарғиб қили бошлайдилар. Бу муҳим ишни, вазифани адо этмоқ бирон-бир пайгамбарнинг ёки давлат арбобининг чекига тушар, хуллас, ким мушарраф бўлишидан қатъи назар — бу шахс тақдирларни янгиловчи ҳодисаларга йўналиш беради ва бу йўналиш, ўз навбатида, мамлакатлар ва халқларнинг бундан кейинги ҳаётини белгилайди.

Биз тасвирлаётган даврда Хоразмга қўшни бўлган халқлар, ҳатто «қуёш юрти» аҳолисининг ўзи ҳам Молох худосига сўғинар эди. Худо Молох Вавилонга, Эрон ва Хоразмга ассириялик босқинчилар ва уларнинг қоҳинлари билан кириб келган эди. Жойларда газибкор Қуёш — худо Молох шарафига эҳром-ибодатхоналар қурили бошланди. Уша давр одатларига кўра, худо-Молохга болалар ва ҳатто катта ёшлар ҳам қурбонликка келтирилди. Айниқса, уруш бошланганда, юртда қурғоқчилик, очлик, вабо тарқалганда қоҳинлар бу расм-русумларни жазаваса тушиб адо этардилар. Одамлар учун энг қийин бўлган мана шундай пайтларда худо Молох мўл-кўл «ҳосил»га — дарё-дарё қонлар, ҳисобсиз қурбонликларга эги бўларди. Аҳолининг аҳволи баттарлашгани сайин, гўё худо Молохнинг қаҳри авжага минар, қоҳинлар бу газабни сўндириш учун янги-янги қурбонларни бўғизлардилар, ўтга қалардилар.

Финикиядаги Молох ибодатхонаси шундай тасвирланади. Молохнинг энг катта ҳайкали Карфагенда бўлиб, унинг атрофи қурбонликка келтирилган одамларни қабул қилиш ва ёндиришга мосланган эди. Молох ҳайкали бениҳоя улкан бўлиб, у мисдан қўйилган, ичи ковак эди. Боши ҳўкис калласига монанд ясалган (ҳўкис — ўша пайтда куч-қудрат ва қуёш рамига эди) бўлиб, ҳайкал қўларини бир неча ўн метрларгача чўзиб турар, кенг кифтларига қурбонлар ётқизиларди. Қўллар елка оша яширин ишланган занжирлар орқали ҳаракатга келар, кўтарилар, теп-текис кафтда устма-уст ётган қурбонлар бири-бирининг устидан ўмбалоқ ошганларича ҳайкалнинг оғзига, ундан тўппа-тўғри ҳайкал ичиде ёниб турган оловга учиб тушардилар. Бир неча даҳшатли дақиқалар ўтиб, оловзಿಂದонга ташланган одамлар кулга айланар, ҳайкал пойига тўкиларди. Узун қўл яна олдга чўзилар, унинг кафтига янги-янги қурбонлар ётқизилар, бу томоша соат сайин, кун оша йиллар мобайнида давом этиб кетаверарди.

Бу соҳани тўла тасвирлаб ўтиришга қалам ҳам, одам ҳам чидамайди. Тахмин қилишларича, катта ёшдаги қурбонлар бу азобларга аввалдан тайёрланган, кўниктирилган, чиниқтирилган бўларкан. Лекин, шубҳа йўқки, болалар ҳайкалнинг қонли, қип-қизил кафтларига тириклайинча (балки, қўл-оёқлари боланганде ҳолда!) ётқизилганлар. Қурбонлик келтириш маросимиде ишгирор қилаётган қариндошларга, ота-оналарга йиғлаш, изтироб чекиш ва ҳатто қайғусини ошкор қилиш мутлақо ман қилинган! Бу ёвуз маросимга тайёрланаётган болалар додлаганларида уларни эркалатганлар, ширинликлар берилган. Қанчалик гайринисоний бўлмасин, оналарга ҳам ўлимга кетаётган боласи учун йиғлаш, мотам тутиш ман қилинган. Устига устак, боласи қурбон қилинаётган муштинлар аёл ҳам бу маросимларда ҳамма қатори қатнашмоғи, қурбонларни кузатиб қолмоғи шарт эди, акс ҳолда, деб тушунтирарди қоҳинлар, Молох баттар газибланиди ва одамлар устига бундан ҳам даҳшатли офатларни юборгусидир! Мабодо бахтиқаро онанинг сабр-бардоши етмай, жигарпораси билан йиғлаб видолаши бошласа, фарёд чекса — бу аёл шармандаликка сазовор қилинган. Она ва боланинг нола-чинқириқлари эшитилмаслиги учун, маросим бажо келтириладиган пайтда Молох ибодатхоналарининг қоҳинлари ва бошқа ходимлари ноғора қоққанлар, сур чалганлар, шовқин-суронлар кўтарганлар. Бундан эса қурбонлик келтириш саҳнаси яна баттар даҳшатлироқ сирлироқ түс олган.

У замонларда Молохга қурбонлик келтириш офат ёғилиб турган кунлардагини эмас, балки тинч-осойишта, фаровон кунларда ҳам, назр-ниёз учун ҳам бажо қилинаверган. Масалан, янги ғалаба нашидасидан маст бўлган карфагенликлар урушда асир олинган энг гўзал қизларни қурбонликка келтирганлар. Шунга ўхшаш ёвуз одатларнинг Эронда, Бақтрияда, Хоразмда ҳам ҳўк сурганлиги ҳақида қадимги юнон тарихчиси Геродот ҳам хабар беради: «Мен эшитдимки, Ксеркснинг хотини Аместрица, ўзининг узоқ яшаётганига шукрона сифатида, икки бора етти нафар олий насаб форс ўсириklarини тупроққа кўмдириб, ер ости худоси шарафига қурбонлик келтирди. Унинг эри, форс қўшинлари саркардаси Ксеркс эса Стримондан муваффақиятли кесиб ўтган, бу ерларнинг «тўққиз йўл» деб номланишини эшитиб, маҳаллий аҳоли ичидан тўққиз йиғит ва тўққиз қизни ерга кўмишини буюрди. Одамларни тириклай қўмиш — форсларда одат экан».

Биз тилга олган ҳолатларда сўз тирик одамларни Молох шарафига қурбон қилинганлиги ҳақида боради. Шуни ҳам эсдан

чиқармаслик керакки, Шарқ халқларида айниқса, ассирияликлар, эронийлар, сўғдлар, массагетлар, хоразмийларда худолар шарафига жонворларни қурбон қилиш одати ҳам бор эди. Айниқса керакки, қурбонликка келтирилган қорамол ёки от битта бўлмай, балки сурув-сурув, пода-пода қилиб ҳайдаб келтириларди.

Тўғриси айтганда, бу хил шафқатсиз маросимлар худолар учун нечоғлик муҳим эканини қоҳинлар халқга қандай қўйиб-пишиб тушунтирмасинлар, йўл қўйилиётган хунрезликлар фуқаронинг қаҳр-газабини келтирар, баъзан эса қўзғолонларга сабаб бўларди. Айниқса форс шоҳи Доро ҳўкмфармолик қилган дастлабки йилларда Бақтрия ва Хоразмда катта халқ кўтариллишлари бўлиб ўтди. Бу қўзғолонлар ҳақида ҳозирги Эрон ҳудудидеги Бехистун тоғи қояларига ўйилган биткилар гувоҳлик беради. Қояларга битилган биткилар Марв воҳасида, Марғиёнада халқ қўзғолонлари кенг қулоч ёйганлиги ҳақида хабар беради. Доро бўйруғига биноан, Бақтрия сатрапи бу қўзғолонни шафқатсизларча бостиради, 55 минг қўзғолончини қатлаа буюриб, аёвсиз ўч олади.

Тарихнинг гувоҳлик беришича, бу қўзғолонга Зардўшт бошчилик қилади. Зардўшт ўз таълимотида оддий меҳнаткаш халқ манфаатини ҳимоя этади, ваъз-насихатларида оммавий қонли қурбонликларни қоралайди. Инсонни ҳаётдан маҳрум қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, деб таълим беради Зардўшт. Шунингдек, у одам жасади билан тупроқзаминни ифлос қилмасликка, яъни худоларга хўш кўринмоқ учун тирик одамни тупроққа кўммасликка, умуман, ўликларни ерга қўймасликка чақиради.

Зардўшт дунёда икки ибтидо — эзгулик ва ёвузлик мавжудлиги, улар ўртасида кетувчи муттасил кураш гоёсини кенг тарғиб қилди. Унинг фикрига кўра, зolim ҳўкмдорлар ва қонхўр Молохга хизмат қилувчи қоҳинлар — ёмонлик вакиллари-дир. Зардўшт уларга қарши жиҳод эълон қилди.

Зардўшт олий руҳият соҳасида яхшилик ва нур эгаси — худо Хўрмўздни тилга олади, унга қарама-қарши куч сифатида эса ёвуз руҳ зулмат ва ёмонлик худоси Аҳриманни келтиради.

Шу билан бирга, Зардўшт ўз таълимотига ишонувчилар орасида қиёмат-қойим ҳақида, нариги дунё ҳақида, ўликлар тирилувчи кун ҳақида, бокира қиздан туғилувчи бўлажак халоскор ҳақида, одамлар ҳеч қачон қочиб қутулмажак сўнгги савол-жавоб кўни ҳақида ваъзлар ўқирди, ҳаммани Эзгулик ва Ёвузлик ўртасида кетаётган курашда фаол қатнашини, олийжаноб ва эзгу ишлар билан эзгуликка кўмак беришга чақирарди.

Бу дунёда яшовчи ҳар бир инсон фақат эзгу ишлар қилмоғи жоиз, қилган манфур сатъ-ҳаракатлари, бадниятлари учун у худо Хўрмўзд олдида сўзсиз жавоб беражак! Зардўшт одамлар орасида ёя бошлаган бу таълимот ўша давр учун мисли кўрилмаган янгилик эди! Зардўшт, бу ҳақиқатни нур ва эзгулик худоси Хўрмўзд юборганини хабар бериб, ўзини эса Хўрмўзнинг башариятни қутқарши учун ерга жўнатилаган ўғли деб эълон қилди.

Зардўшт пайғамбар ўз таълимотини муқаддас Авесто (манбаларда Жанд ва Занд ҳам дейилади. Муҳар.) китобида ёзиб қолдирди.

Бу қадимий китобни ўқирканмиз, биз Зардўшт пайғамбарнинг ўз ҳаёти ҳақида, замондошлари ҳақида, шунингдек, у тарғиб қилган таълимотга сўғинаган мамлакатларнинг давлат тузилиши ҳақида кўп нарсани билиб оламиз.

Авестонинг илк нусхаси йиғирма бир китобдан иборат бўлган бўлиб, ўша ўтмиш давр билимларининг ҳамма соҳаларини ўзиде мўжассамлаштирган эди. Лекин, эрамиздан аввалги 331 йилда македониялик Искандар аҳомонийлар давлатининг бешиги ҳисобланмиш шаҳар — Переспольни босиб олган пайтда (Пересполь — аҳомонийлар давлатининг пойтахти бўлибгана қолмай, балки зардўштиларнинг муқаддас китоблари тўла сақланаётган зиёратгоҳ маскан ҳам эди), унинг аскарлари шаҳардаги барча сарой ва ибодатхоналарни таладилар, ўт қўйдилар. Бешафқат олов Авесто тўпламларини ҳам аяб турмади.

Ўтдан омон қолган ва бизгача етиб келган муқаддас китоб парчалари Зардўшт битган улкан ижоднинг фақат кичик бир қисмидир. Дунё юзиде Авестонинг тўрт китобиғина маълум: шулар ичиде биринчиси Вендидат — асосан Зардўшт ва Хўрмўзнинг савол-жавоблари, мулоқотларидан иборат. Иккинчи китоб Висперед — муножот ва ибодат қўшиқларидан ташкил топган. Учинчи китоб Ясна — дуоларни ва маъбудаларга му-

рожаатларни ўз ичига олади. Тўртинчи китоб Яшт — худони ва зolim кучларга қарши курашда эзгулик маъбудаларига мададкор кучларни улугловчи ўзига хос қадимий мадҳиялардан иборат.

Зардўшт зулмат вакиллари сафига, Молохдон ташқари, девларни — орийларнинг қадимдан сифинга келган маъбудаларни ҳам киритади. Одамлар устидан ҳукмронлик қилувчи девларга афсунгар кучлар сифатида баҳо бериб, уларга қарши чиқишдан Зардўштнинг мақсади: ўз ғояси — «Ёвузликни енгиши, келажакда инсоннинг оқд бўлмоғи» учун кураш майдонини яратиш эди. Зардўшт «эзгу фикр», «эзгу сўз», «эзгу иш»ни бу ғоянинг асосий омиллари деб ҳисоблади.

Зардўшт тағлимотида энг муҳим ҳижатлар шу эдики, у доимо оддий фуқарога: чорвадорларга, деҳқонларга мурожаат қиларди. Инсон, деб тағлим беради, у, чорванинг кўпайишига, яйловларнинг гуллаб-яшнашига ёрдам берган тақдирдагина, деҳқончилик ва сугорғи ишларида иштиёқ билан меҳнат қилгандагина худонинг иноятига ноил бўлгусидир. Бу билан Зардўшт оддий меҳнаткаш инсонни улуглаб, ҳукмдор ҳокимлар табақасига тенглаштирди ва ҳатто муқаддас Авестода уларга атаб «Деҳқончиликнинг фойдаси ҳақда» деган махсус боб ажратди. Бу бобда шундай дейилади: «— О, моддий дунёни, ҳақиқатни яратувчи! Заминдаги энг муҳтарам манзил қайси гўшадир?

Шунда Хурмўзд деди:

— Порсо инсон уй тиклаб, оловга ва оиласига, хотини ва фарзандларига, подаларига ўрин ажратиб берса, ем-хашаги кўп бўлиб, чорваси ва итлари тўқ яшаса, уйда ноз-неъматлар муҳайё бўлиб, хотин ва фарзандлари фаровон яшаса, уйда эътиқоди собит, олови алангали, бошқа нарсалари ҳам мўлк бўлса, ўша манзил муҳтарамдир. Кимда ким, о, Спитамид Зардўшт, ўнг қўли ва сўл қўли билан, сўл қўли ва ўнг қўли билан ерга ишлов берса, меҳнат қилса — у замин раҳматига мушарраф бўлажак.

Замин инсонга шундай деди:

— О, сен, инсон, ўнг қўли ва сўл қўли билан, сўл қўли ва ўнг қўли билан менга ишлов берувчи, меҳнат қилувчи зот! Мен ҳақиқатдан ҳам ҳар хил ноз-неъмат, зироатларимни, мўлк-қўл ҳосилимни сендан аямайман. Ўнг қўли ва сўл қўли билан, сўл қўли ва чап қўли билан ерга ишлов бермайдиган, меҳнат қилмайдиган кимсаларга эса, о Спитамид, Зардўшт, Заминнинг жавоби шундайдир: «О сен, одам, менга топинмайдиган, меҳнат қилмайдиган одам! Сен ҳақиқатдан ҳам тиланчилар қаторида, ёт эшикларга тағзим қилиб, абадулабад бош эгиб туражаксан! Ҳақиқатдан ҳам сенинг ёниндан турли хил зироатларни олиб ўтадилар, бу ноз-неъматларнинг барчаси меҳнат қилаётган, тўқ ва фаровон яшаётган хонадонга насиб қилади. Абадулабад шундай бўлажак! Ким ғалла экса олийжанобдир...»

Пайгамбарнинг тўғридан-тўғри оддий фуқарога шундай сўзлар ила мурожаат қилиши уни халққа тобора яқинлаштиради, маҳаллий ҳокимларнинг газабини авжга миндиради, негаки худо Молохнинг коҳинлари бу ҳукмдорларни маъбудаларга тенглаштиради, фуқарони ҳокимларга бўйсунушига мажбур қилар, меҳнаткаш аҳолини ишлаб чиқарган ҳар бир маҳсулотининг ушогини ҳам қолдирмай шоҳга тақдим қилишга кўнжирар эдилар.

Шубҳасизки, худолар шарафига қурбонлик келтириш ода-ти — оддий халқ учун чидаб бўлмайдиган жабру зулм эди. Ўз фарзандларидан тириклик айрилган ота-оналарнинг, моллари қурбонликка тортиб олинган чорвадорларнинг бу машъум одафга нафрати чексиз эди. Бу нафрат — девлар иродасини ифода қилувчи, расм-русумларга бошчилик қилувчи коҳинларга ҳам, коҳинларга ҳомийлик қилувчи, пода-пода молларнинг ва беғуноҳ инсон фарзандларининг ўлимига фармон берувчи подшоҳларга ҳам қаратилган эди. Оддий халқ ўз ҳукмдорларини аждарҳолар шоҳи бўлмиш Заҳҳок сифатида тасаввур қилиши ҳам бежиз эмас эди.

Халқ орасида тарқалган Заҳҳок ҳақидаги мана бу афсона эса кўпчиликка маълум: «Заҳҳок шоҳ бўлиб тахтага минган заҳоти ёвуз руҳларнинг найрангларига учди. Бу руҳлар Заҳҳокнинг елкаларидан ўпич олдидлар. Ўпич ўрнида, шоҳнинг ҳар иккала елкасидан илонлар ўсиб чиқди, шоҳ ниманики ейиш учун оғзига олиб бормасин, илонлар овқатни тортиб олиб еб қўйверди. Бу ҳолдан жаҳли чиққан шоҳ хизматкорларга илонларнинг бошини чопини буюрди. Аммо бу ишдан натижа

чиқмади: илонларнинг қай бирининг бошини чопмасинлар худди шу ердан бошқа бир илон бош кўтариб ўсиб чиқар, аҳвол аввалгидай давом этаверар, қайтанга илонлар баттар хуруж қилишарди. Заҳҳокнинг бесаранжомлигини кўрган ёвуз руҳ илонларни одам мияси билан боқини, улар шундагина тинчланишини айтиб, маслаҳат берди. Ана шу пайтдан бошлаб шоҳ ўз қабиладошларини ёвуз руҳлар шарафига қурбонликка келтирадиган бўлди».

Тобора омжавийлашиб бораётган, қабилаларни парокандаликка элтаётган, коҳинлар худоларга ёқиш учунгина ўтказаятган бу мудҳиш урф-одафга биринчи бўлиб қарши чиққан одам — Зардўшт эди. Лекин пайгамбар бу ғайриинсоний одатни қоралабгина қолмади, балки худо йўлига одамлар ва ҳайвонларни қурбон қилиш зарарли эканлиги ҳақидаги фикрни худо ўзига етказганини айтиб, одамларни ушбу одафларга қарши курашга ҳам чорлади. «Эзгулик ва ёмонлик кураши», «қурбонликка қарши бўлиш» ғояларини у ўз юрти — Хоразмда фаол тарғиб қила бошлади. Бу ҳақда Авесто бобларининг бирида шундай дейилади.

«Хурмўзд Спитамид Зардўштга деди:

— О, Спитамид Зардўшт, мен бефайз маконни фаровон ўлкага айланттирдим.

Энг аъло манзил ва мамлакат сифатида мен, Хурмўзд, сўлим Доитго дарёси бўйидаги Арайан Вежани яратдим».

Муқаддас китоб Авестода тасвирланаётган Арайан Вежа номи остида қадимий Хоразм назарда тутилаётгани шак-шубҳасиз, негаки мажкур юртнинг жўғрофий шарт-шароитлари — Хоразмнинг иқлими, табиатига муайян келади, қолаверса, Авестода ундан кейин тилга олинган юрт — Сўғд ўлкаси бўлиб, бу давлат ўша даврларда Хоразм билан чегарадош эди. Бу ҳақда эса шундай ёзилган: «Мен, Хурмўзд яратган иккинчи мамлакат — сўғдлар яшайдиган Гавадир». Яна давом этади: «Учинчи мамлакат — Моуру (Марғов) — қудратли Арте мамлакатидир».

Қадимда Моуру (Марғов) деб аталган ҳозирги Марв шаҳри яқинида (Туркменистон) эски қалъа қолдиқлари ҳозир ҳам сақланиб қолган.

Қадимий китобларда ҳикоя қилинишича, Арайан Вежа — Хоразм мамлақати одамлари пайгамбарнинг қурбонликка қарши қақриқларини зўр умидлар ила кутиб олдидлар ва бу билан коҳинлар газабини янада алангалашиб юбордилар.

«Ўз юртида пайгамбар йўқ» деган киноянинг рослигини ўша замонлар ҳам исботлайди: янги тағлимоти билан мажбур ҳокимиятга ҳавф тугдир бошлаган Зардўштни Хоразм ҳукмдорлари сиқувга ола бошладилар. Ҳатто унинг ўлимига махфий буйруқ бердилар.

Авесто битикларининг гувоҳлик беришича, ўз юртида қадр топмаган Зардўшт унинг ғояларига хайрхоҳлик билдирган ҳукмдор Вишпашпнинг юртига қочади.

Фридрих Нитсше ўзининг «Зардўшт шундай деди» номли китобида Зардўшт ҳаётининг қувғинлик даврини қуйидагича тасвирлайди: «Зардўшт ўттиз ёшга тўлганда ўз ватанини ва ўз ватанидаги кўлни тарк этиб, тоққа чиқиб кетди. У ўз руҳи ила машғул бўлиб, ёлғизликдан нашо намона топди. Табиат билан, қушлар билан мулоқотда бўлди. Ўн йил мобайнида шундай бахтдан толиқмай умр кечирди. Ниҳоят унинг қалби янгица жилваланди — бир кун и тонг сахарда уйғониб, чиқиб келаётган қуёшга пешвоз бўлди ва унга деди: «Эй улуг Ёғду! Ҳукминг остидаги сен нур сочаётганлар бўлмаганида эди, сен қандоқ бахтиёр бўлур эдинг!»

Ўн йилдан бери мен яшаётган ғор узра қад тиклайсан: азар мен бўлмасам эди, менинг бургутим ва менинг илоним бўлмасалар эди, ушбу макон сенинг жонингга теккан бўлур эди».

Биз эса ҳар сахарда сени пойлаб турамиз, сендан мўлк-қўл ёғду, иссиқлик оламиз, сенга миннатдорчилик билдирамиз.

Назар сол! Мен, ҳаддан ортиқ бол тўплаган ари янелиг, сендан тафаккур ва билим ишдим, мен эндиликда менга тосмон кенг очилган қучоқларга зорман.

Мен энди одамлар ичидаги донолар ўз жоҳилликларидан, бечоралар ўз давлатларидан қувонмай туриб, уларга тафаккур ва билим инъом қилмоқни истайман. Бунинг учун эса, о туганмас ёғду манбаи худди сен ҳар кун кечқурун денгизга чўшиб, дунёнинг нариги юзига нур элтганинг каби, мен ҳам пастга тушмоғим лозим!

Мен ҳам худди сендай ботиб, одамлар орасига сингиб кет-
могим лозим, мен бунни жуда истайман!

Шундоқ экан, сен менга бахт тила, оқошшта кўз, омад тила
менга, энг улкан бахтга ҳам ҳасад қилмовчи нигоҳ!

Тўкилишга тайёр турган бу лиммо-лим косага ойдин иқбол
тилагинки, токи мен заррин булоқ янгли оқиб, ҳамма ерга сен-
нинг қувончларинг жилосини элтай! Бахт тила!

Назар сол, бу коса яна бўм-бўш қолишни истаётир. Зар-
дўшт яна одамлар орасига қайтмоқни истаётир!»

Мазкур фикр-мулоҳазалар орасида, эҳтимолки, олмон та-
саввуф ёзувачиси Фридрих Нитшенинг ўзи тўқиган ўринлар
ҳам бордир, дейлик. Лекин шу парчанинг ўзидаёқ шаклланаёт-
ган пайгамбарнинг муқаддас йўли: ёлғизлик, табиат билан тан-
ҳоликда мулоқот, руҳ билан бирикши — бари ўз тажассуми-
ни топган. Руҳ тилсимини тобора англаб, енга бориш жараёни-
нинг маълу бир босқичида, шубҳасизки, инсонлардан чиққан
ҳар бир пайгамбарга худо юборган ваҳй (хабар) келади. На-
фақат Зардўшнинг, балки Будда, Мусо, Исо ва Муҳаммад
пайгамбарнинг таржимаи ҳолидаги фактлар шундан хабар
беради. Ўз хабар воситалари орқали, пайгамбарлар орқали
етиб келган мўъжизалар одамлар ҳаётига шу тариқа татбиқ
бўлади.

Тарихан шундай жараён юз берадики, пайгамбар қайси
бир даврда яшамасин, у башарият тараққиётининг ўша даври-
гача амалга оширган, бошидан кечирган барча фаолияти-ю
ҳикматларини ўзида мукамал жамлайди, шулар асосида ҳаёт-
ни янгича талқин қилади, инсониятнинг бундан кейинги маъ-
навий тараққиётини янги йўналишга солади.

Худо Молохга сизгиниш энг авжига чиққан бир пайтда дунёга
келган Зардўшт ҳам бу зарарли эътиқоднинг ғайриин-
соний моҳиятини шу тариқа чуқур англаб етди ва ўз билим-
ларини худодан келган ваҳй ила бойитиб, инсоний муҳаббат-
ни, олижанобликни, яхшиликка ишонч ва ёмонликка нафрат-
ни улғувчи янги дин билан одамлар қалбига кирди.

Янги эътиқодни оддий халқ зўр умидлар билан кутиб
олди, улар пайгамбарга ишониб дил бердилар, шунга кўра
янги дин энг аввало Зардўшнинг қабиладолари — хораз-
мийлар орасида, шунингдек, сўғдийлар ва Марғов (Марв)
мамлакатида истиқомат қилувчи қадимий халқ орасида кенг
эътибор топди.

Зардўшт, энг аввало, халқнинг ҳаётини оддий, инсоний
қонун-қошдалар асосида ташкил этиш заруриятидан, одамлар-
нинг табиий эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, янги дин
моҳиятини ўз ваъзаларида тарғиб қила бошлади. Бинобарин, у
қадимий ҳудудларга сизгиниш расм-русумларини, шунингдек,
одамлар ва ҳайвонларни оммавий равишда қурбон қилиш каби
одатларни қатъиян рад қилди. У оришлар қадимдан муқаддас
биллиб келган ўтга сизгиниш одатини янги дин расм-русумлари
ичида сақлаб қолди. Еш пайгамбар ўз тарафдорларини, куёш
худоси Митрага, шунингдек, Урта Осиё халқлари орасида
тупроқ, сув ва ҳосилдорлик маъбудаси саналмиш — худо Но-
ҳидга сизгинишга қақирди.

Мазкур қадимий маъбудаларга ўз ихлосини билдирган
Зардўшнинг мухлислари ва тарафдорлари тобора кўпаявер-
ди. Пайгамбар уларга ваъз ва қўшиқлар билан мурожат
қилар, муқаддас Авестонинг саҳифалари ҳам шу тариқа бойиб,
мукамаллашиб борарди. Маъбудалар ҳам Зардўшга кўмак-
ка етишдилар — унинг шон-шўхратини, улғулигини оламга
ёйдилар: Авестодаги мадҳияларнинг бирида Зардўшт «Хур-
мўзд орзуларини ҳаётга татбиқ қилувчи, ожизлар раҳнамо-
си» деб тилга олинади.

Буеун ҳам, бу қадимий китобнинг ич-ичига кириб борган-
нингиз сари, Зардўшнинг сийланган, мумтоз шахс эканлиги
ҳақидаги фикр китоб бўйлаб қизил ип каби ўтганини кўришин-
гиз мумкин. Ясна китобидаги машҳур «Хўкиз ҳақида марсия»-
да ҳикоя қилинишича, Хурмўзд худолар иродасини эълон
қилдирмоқ учун уни танлайди.

Зардўштни, Виштаспни қабул қилган мамлакат соҳиби До-
ро I (форслар шоҳи, у бу мамлакатни эрамиздан аввалги
552—486 йилларда бошқарган) эди, деб тахмин қилишимиз
мумкин. Сабоби, айнан Доро I даврида зардўштилик Урта
Осиёда, Шарқий Эронда кенг ёйилди. Эронда шоҳлар ҳоки-
миятини мустаҳкамлашда шу дин қўлланила бошланди.

Форс шоҳининг олий ҳокимиятини диний жиҳатдан асослаш
мақсадида «энг доно ҳукмдор» — Хурмўзд худосига сизгиниш
жорий қилиниб, бу худо кўпинча қанотдор куёш доираси ичи-

да ўтирувчи осмон ҳукмдори кўринишида тасвирланди. Доро
I бу худони ўз битикларида «осмонни яратган, инсонни ярат-
ган, инсон учун фаровонлик яратган, Дорони шоҳ қилган,
шоҳ Дорога тахт раво кўрган» яратувчи деб улуғлади. Хуллас,
худолар худоси — Хурмўзд осмон ҳукмдори сифатида, ерди-
ги шоҳларнинг ҳомийси сифатида тасвирланади.

Бори-бора зардўштилик динида шоҳлик салтанати маълу-
м бир шахсага худолар томонидан ато қилинажиги ҳақидаги ғоя
батафсил ишлаб чиқилди. «Олий» худого, унинг пайгамбари
бўлмиш Зардўшга ва форс шоҳига илоҳий ҳокимият ҳамини
мадждордир, шоҳнинг ўзи эса сўнмас шафақ орқали илоҳий
Куёш билан боғланган, шоҳ ҳокимияти мангудир, унга душ-
манлик қилувчилар доимо мағлуб бўладилар, қабилидаги ғоя-
лар халқ миясига қўйилди. Бу мамлакатни идора қилувчи
ҳукмдорлар сулоласининг ички фикрига кўра, тож-тахт ва
ҳукмфармоликни шу тариқа илоҳийлаштириш ҳокимиятни ўз
қўлларига ушлаб туриш учун хизмат қилмоғи керак эди. До-
ро I, кейинчалик эса Ксеркс ҳам ўзларини худолар билан
халқ ўртасидаги воситачилар, деб илоҳийлаштиришгача бориб
етдилар.

Ҳар ҳолда, нима бўлганда ҳам, зардўштилик дини дунё
бўйлаб ёйила бошлади, эллардан элларга, мамлакатлардан
мамлакатларга ўтди. Бу диннинг афзал томонларидан бири
шу эдики, унда ҳукмдорлар салтанатини мустаҳкамловчи рас-
мий ақидалар билан бирга, инсонни ўз ҳаётининг, ўз тақди-
рининг яратувчиси сифатида улғувчи ғоялар ҳам қарор
топган эди. Эзулик элтувчи Хурмўздга иқдорлик постулати
мазкур диний таълимгоҳга таъмал қилиб олинганди. Зулмат
кучлари эса ёмонлик тилсоли бўлмиш Аҳраманда мужассам-
лашган деб тан олинарди.

Фридрих Нитшенинг Зардўштни «олийнасаб одам» ғояси
тарғиботчиси қилиб кўрсатган тезисларига қўйилмайдиганлар
файласуфнинг қадимий пайгамбар ҳақидаги асарини ўқиган
китобхонлар ичида ҳам топиларди. Тўғри, Нитше ўз асарлари-
да иррационализм руҳидаги субъектив идеализмни тарғиб қил-
ди, объектив дунё ва унинг қонуниятларини хомхаёл деб эълон
этди. У немис файласуфи Шопенгагенга эргаша бориб, ирода-
ни табиатдаги ва жамиятдаги ҳал қилувчи куч деб тасдиқ-
лади. Нитшенинг фикрича, тарих — ҳокимиятга интилаётган
якка шахснинг иродасига боғлиқ ҳолда ҳаракатланади. Ҳо-
кимиятга бўлган ирода, деб таъкидлайди Нитше, «яхшилик
ва ёмонликнинг нариги томонида турувчи» «олий насаб одам»
ҳаётида асосий бедор куч бўлиб ҳаракат қилади.

Мен бу ўринда Нитшенинг олий инсон ҳақидаги ғояларини
таҳлил қилиб ўтирмоқчи эмасман. Лекин, гап Зардўшт ҳақи-
да кетаётгани сабабли, шуни айтмоқ жоизки, тахминимизча
Зардўшт айнан Нитше сифатлаган «олий инсон»нинг худди
ўзидир, негаки унинг, нафақат унинг, балки дунё таниган ва
ган олган барча пайгамбарларнинг ҳаёти шу тарзда кечган,
улар шундай хислатларга эга бўлганлар. Зеро, табиат якка
шахснинг ўзига, айтайлик, Зардўшт ёки Буддага, Исо, Мусо
ёки Муҳаммад пайгамбарларга зарур миқдорда ҳаётий куч-
қувват, гайрат-шижоат, ақл-идрок ва иқтидор ато қилмаган-
нида эди, улар заминда яшаб ўтган оддий кишилардан фарқ
қилмаган, бинобарин ўзларининг пайгамбарлик хизматини
адо этолмаган бўлур эдилар. Пайгамбар одам — табиатдаги
барча билим, барча олий ҳиссиётларни ўзида мужассам қила
олгани учун ҳам халқлар олдига янги, олижаноб ғоялар билан
чиққани, келажакни башорат қила олгани, ўзи тарғиб қилаёт-
ган ғояларга одамларни ишонтиролгани учун ҳам олий инсон-
дир.

Башарият тараққиёти тарихи шуни кўрсатадики, дунёга
келган ҳар бир пайгамбарга ўз ғояларини тарғиб қилмоғи
учун ёрқин рамз зарур бўлар экан. Зардўштилик динида,
юқорида айтиб ўтганимиз каби, олов маъбудаси — Куёшга
сизгиниш мана шундай рамз вазифасини касб этди. Шунга
кўра, зардўштилик динини ўз маънавий ҳаётига асос қилиб
олган мамлакатларда олов эҳроми — ибодатхоналар тиклана
бошлади. Бу ибодатхоналар шу қадар юксак, маҳобатли
эдики, уларнинг салобати олдига подшоҳларнинг саройи оддий
канага ўхшаб қолди. Бундай ибодатхоналарни кўз олдимиз-
га келтириб, бирмунча тўлароқ тасаввур ҳосил қилишимиз
учун ҳозирга қадар сақланиб келётган «Чилпиқ» эҳромини
назардан ўтказмоғимиз kifоя.

Олов худосига сизгиниш учун бунёд қилинган «Чилпиқ» иба-
датгоҳи собиқ Хоразм ҳудудида жойлашган. 1940 йилда

Хоразмда йирик археологик текширишлар ўтказган академик С. П. Толстов мазкур эҳромни ҳам текширган эди.

Беруний шаҳридан чиқиб, машинада томоша қилиб кетсангиз, Нукусга етмай 30—40 чақирим жойда, дарё билан бош йўл ўртасидаги кенг майдонда лойдан тикланган баҳайбат иншоотга кўзингиз тушади. Ушбу «Чилпиқ» эҳромнинг инсон қўли ила бунёд этилганига дафъатан ақл бовар қилмайдди. Археологик тузилишига кўра «Чилпиқ» эҳроми аҳомонийлар замонининг илк даврига хос бўлиб, ўттиз беш метрдан баланд тепалик устида тикланган. Бу иншоот худди қадимий кўргон-қалъалар сингари кенг пахса деворлар билан ўралган. Деворлар сатҳида қадимий ўчоқда пиширилган керпичларни ҳам кўриш мумкин. Бу ерда одамлар яшаган эмас, маиший турмуш-рўзгор излари йўқ. Эҳромнинг ички қисми — сиртқи девор билан қарийб бир хил баландликда бўлган кенг тупроқ майдонидан иборат. Майдон ўртасида тупроққоя тикланган. Бундай қоялар зардўштилик динига оид бошқа ибодатхоналар таркибида ҳам учрашидан шу нарса маълум бўлдики, қоя (ёки устун) оловгоҳ ва эҳромларда муҳим хизматни ўтаган, кўпинча эса бундай тупроққояларда зардўштилик динининг турли хил рамзий белгилари ўйилган бўлиб, одамлар бу белгилар сеҳрли кучга эга деб ишонганлар. «Чилпиқ» тепасидаги майдон ўртасида ҳам турли даврларда ўйилган белги ва битиклар учрайди. Бу ердаги қадимий кўза-қабрлар эса «Чилпиқ» нинг тепаси даҳма бўлганлигидан далолат беради.

Қадимда зардўштилик дини ҳукм сурган Шарқ мамлакатларида мана шундай тепаликлар олов ибодатгоҳларининг ажралмас бир бўлаги ҳисобланган. «Сукут тепалиги» асосан эҳром-ибодатхонанинг шимолий қисмида жойлашган. Одамлар ўлган ёки жангда ҳалок бўлган қабиладошларини мана шу майдонга элтиб, мурдаларни очиқ ҳавода — махсус тайёрланган сартахталарда қолдирганлар. Жасадалар ўлаксахўр қушлар ва табиатнинг бошқа емирувчи кучлари ихтиёрига берилган.

Маълум бир муддат ўтиб, одамлар тепаликка яна қайтиб келганлар ва гўштлири ғажилган, қуёшу шамолда қуриб-қақшаб қолган оппоқ суюқларни махсус сопол кўзаларга солиб, эҳромда алоҳида ажратилган чоҳларда дафн этганлар.

Шундай қилиб, одам ўлаганидан кейин унинг жасади билан ерни ифлос қилмаслик учун, шу билан бирга, қоҳинларнинг худо Молюш шарафига одамларни тириклай қурбон қилиш ёки ерга кўмишдек ёввойи одатларида барҳам бериш учун Зардўшт қандай дафн йўллари топганлигига «Чилпиқ» эҳроми ишонарли мисол бўла олади. Бу тахлит дафн қилиш расм-рўсуллари Зардўштнинг руҳ кўчиши ҳақидаги ғояларига ҳам жуда мос келади: унинг таълимотига кўра — мурда очиқ майдонга қўйилганда марҳумнинг руҳи жасадан осонгина ажралиб чиқади ва худо Хурмўзднинг таъсир доирасига учиб ўтади, ана шундан кейингина бу руҳ бошқа бир вужудга қўнмоқ учун тайёрлана бошлайди.

Чилпиқ эҳромидан топилганга ўхшаш кўза-қабрлар ҳозирги Ўзбекистоннинг, Туркменистоннинг, Тожикистоннинг ҳудудларида, шунингдек, Қозоғистон чўлларида кўплаб топилган. Бу — зардўштилик динининг Хоразм ва Эрондан ташқарида ҳам кенг тарқалганидан дарак беради. Худди шундай дафн қилиш йўллари бошқа диндаги халқлар орасида ҳам учрайди. Масалан, мўғулларда XIX асрда ва XX аср бошларида ҳам дафн маросимлари айнан зардўштилик оdatига ўхшаш ҳолда ўтказиларди. Бу маросимга кўра, одам вафот қилганидан кейин, қариндош-уруғлари марҳумнинг жасадини ерга дафн қилмасдан, яйдоққа чиқарганлар ва қушлар бошқа турли жонзотларнинг ихтиёрига топширганлар, этлар обдан гажиб ейилгандан сўнггина суюқларни ерга кўманлар. Тупроқни жасади билан «ифлос қилмасдан» марҳумни дафн этишининг бошқа кўринишлари ҳам мавжуд. Масалан, Ҳиндистонда ва бошқа қатор Шарқ мамлакатларида ҳозир ҳам марҳумни ўтда ёндириш маросими адо этилади, яъни дафннинг бу кўринишида ўлган одам жасадининг ўтдан чиққан кули тупроққа топширилади. Албатта, бундай дафн маросимларида ҳам зардўштилик динининг таъсири бор, айна пайтда, дафн қилишининг бу шакли халқ донолигидан дарак ҳамдир. Гап шундаки, Ҳиндистонда аҳоли кўп, халқ зич яшайди, ёмғир кўп ёғади, баъзи жойларда ёгингарчилик муттасил бўлиб, йил бўйи тинмайди. Бинобарин, ўлган одамларнинг жасади ерга кўмилгудай бўлса, юкүмли касалликлар тарқалиб кетиш хавфи бор. Жасадини ёндиришининг ўша мамлакат учун мақбул жиҳатларини

фақат шу мулоҳаза билангина тасдиқлаш нотўғри, албатта. Мазкур дафн шаклининг асосий моҳияти шундаки, инсондаги улуг ва сеҳрли қудрат — руҳ шу тариқа худо даргоҳига тезроқ ноил бўлур эмиш. Мотам тутаётган қариндош-уруғлар ҳам марҳумнинг руҳи энг олий маънавий хилқатга — коинот эгасига қўшилиб-туташиб бораётганига гувоҳ бўлиб турадилар.

Улуғ даҳрий Фридрих Энгельс 1894 йил 14 ноябрда ёзган насиятномасида ўз жасадини кўммакликни, балки ёндириб, кулини океанга сочишни ёзгани ҳам тасодиқий ҳаёл эмас. Энгельснинг бу васияти бажо келтирилди. Унинг жасади хоки солинган қути 1897 йил 27 август кўни Истборн деган жойга келтирилди ва қирғоқдан анча нарида денгиз гирдоблари кучоғига ташланди. Шундай қилиб, табиатнинг асл фарзанди бўлган Энгельс ўзини ўз ихтиёри ила ўлимидан сўнги табиатга бахшида қилди.

Фридрих Энгельс қисматида тубдан фарқли ўлароқ, биз Зардўштиининг вафотино қай тахлит дафн қилинган, мазори қаерларда эканлиги ҳақида маълумотларга эга эмасмиз. Лекин шу нарса аниқки, Зардўшт пайғамбарнинг таълимоти ва ғоялари унинг вафотидан сўнги ҳам неча асрлар мобайнида инсонларга маънавий имдод, руҳ бўлиб хизмат қилди, бу диннинг таъсири Ҳиндистонга, Урта Осиёга, Кавказга, шунингдек, қатор Олд Осиё ва Шимолий Африқа мамлакатларига ёйилди.

Қадимги Эрон шоҳлари Доро ва Ксеркслардан сўнги, улрнинг ворислари даврида (эрамиздан аввалги V аср) зардўштилик динининг маънавий ғоялари силсиласи, шунингдек, аҳомонийларнинг маънавий-сиёсий таълимоти ягона давлат динига айланди. Улуғ Авесто деб номланган китоб шу даврда яратилган бўлиб, мазкур битик форс шоҳларининг ҳокимиятини улугловчи мадҳияларни ҳам ўз ичига олади, лекин моҳиятан зардўштилик динига илк асос бўлган ақидалар билан ҳамоҳансдир.

Эрамиздан аввалги 334—329 йиллар мобайнида македониялик Искандар Эронни бабт этаётган даврда Зардўшт битган Авесто битикларининг жуда кўп саҳифалари ва Улуғ Авесто китоблари ўтга ташлаб ёндирилди. Лекин 200—300 йил ўтмайёқ Парфия мамлакатида (эрамизнинг 51—73 йиллари) шоҳ Вологес I нинг фармонида биноан Авестонинг ёзма ва оғзика қолдиқлари қайта жамланди. Эрамизнинг 226—651 йилларида ҳукм сурган сосонийлар даврида Авесто муқаддас деб эълон қилинди ва зардўштилик феодал доираларнинг синфий манфаатини ифодаловчи динга айланди. Ягона худо — Хурмўздга сиғиниш жараёни узил-кесил ўша даврда барқарорлашди.

Эрамизнинг VII асрида Эрон, Урта Осиё ва Кавказ араблар томонидан босиб олинган, бу мамлакатларда ислом дини зўрлик билан ёйила бошланди, натижада зардўштиликнинг таъсири кескин камайди. Зардўштиликнинг бир қисми VIII аср охирида Ҳиндистонга кўчиб ўтди. Зардўштиликнинг Эронда қолган асосий қисми давлат тепасига келган мусулмон ҳукмдорлар томонидан қириб ташланди. Лекин бу каби таъкир ва қатаронларга қарамасдан зардўштилик дини исзис кетмади. Зардўштиликнинг ҳозирги замондаги шакли — форсийлик — Авестонинг қадимий анъаналарини ўзида асраб келади. Айни даврда 200 минг аҳолидан иборат форсийлар Ҳиндистонда, асосан Бўмбай шаҳрида истиқомат қилмоқда. Форсийларнинг кичик гуруҳлари Эронда ҳам яшайдилар. Улар ўзларини габрлар деб аташади.

Ҳиндистон форсийлари ва Эрон габрлари ҳозир ҳам муқаддас Авестодаги мадҳияларни куйлайдилар, бу мадҳияларда сўзсиз ўлмас Зардўштнинг — улуг Хоразм фарзандининг ҳам номи ва шаъни тилга олинади.

Музаффар УСМОН АХМАД таржимаси



НИГОХ

Жўрналимизнинг шу йил 4-сонида ёш экстрасенс Олмахон Тожибой қизининг «Фол кўриш гуноҳми?» сарлавҳали мақоласи эълон қилинганидан хабарингиз бор. Шундан буён Олмахон номига муштарийлардан мингдан зиёд хат ва сўровлар келди. Хат муаллифларининг аксарият қисми шифо истаб мурожат қилишган. Яна кўпчилиги турмушдаги бахти ҳақида сўрашган. («Мени фалон йигит (ёки қиз) яхши кўради; турқи пистон-писмадон, бахтли бўла оламанми?» «Мен кимга турмушга чиқаман (ёки уйланаман), шуни хат орқали менга ёзиб юборинг». «Фарзандларимиз нечта бўлади; нечови ўғилу нечови қиз?» ва ҳоказо). Тағин келажакдаги мансаби («қайси лавозимда ишлайман, райқўм бўламанми, йўқми, оёғимдан чалишмайдимми?»), ўқиши ҳақидаям, («топинг-чи, мен қайси ўқишга кираман, фалон фандан қайси саволлар тушади, мендан имтиҳон оладиган домланинг фамилияси ким, тополмасангиз сизга умуман ишонмайман» каби) аниқ жавоблар талаб қилишган.

Олмахон эса бу мактубларни ҳатто ўқиб ҳам улгуролмаётганини айтди. Бироқ у бизнинг таклифимизга биноан баъзи кишиларнинг дардларига малҳам сифатида фол очишга, уни жўрналимиз саҳифаларида ёритишга рози бўлди. Қўйида биз ёш экстрасенснинг жавобларини эълон қиларканмиз, бу жавоблар тўғрилиги ҳақида Сизлардан хат-хабар ололсак, тағин жўрнал саҳифаларида Олмахон билан суҳбат уюштириб, фол кўриш баёнини эълон қилишни ваъда берамиз.



ОЛМАХОНДАН СЎРАНГ...

— Бўлмаса, бошладик. Бу киши Абдуманноп Қаюмов (қўнглига олмаслиги учун аниқ турар-жойини айтмаймиз). 1963 йилда туғилган. Шифо излайди.

ОЛМАХОН: Бу одамнинг феъли тез экан, сал нарсадан асабийлашаркан. Боши кўп оғрийди, юраги сиқилади. Оёғидаям оғриқ сезяпман. Бир ўлимнинг шоҳиди бўлган, ўшанда каттиқ кўрққан.

Бундан ташқари эркаклик безиям шамоллаган. Ўш шаҳридаги катта мазор яқин кўриняпти, зиёрат қилсин. Э, фарзанди





йўқ экан бу одамнинг. Лекин фарзандлик бўлади. Хотинимда камчилик бўлса керак, деб ўйларкан, хотинидамас, ўзида. Дўхтир даволайди.

— Раъно исми аёл. Ёши 34 да экан. Дардманд.

ОЛМАХОН: Ҳа, анчадан бери касал экан. Жигарида кон айланиши сушт. Бачадони шамоллаган. Оркали. Аждодида катта хислатли кишилар ўтган. Уларнинг руҳига атаб хатми Қуръон қилсин, фотиҳа олсин. Яхши бўлиб кетади.

— Равшанов Тўра. Ёши 42 да.

ОЛМАХОН: Бу киши анави аёлнинг эри-ку. Қон босими юкори бу одамнинг. Кўп асабийлашиши шундан. Нафас йўли, юраги қисилади Бели ва буйраги шамоллаган. Оёғи бир гал қаттиқ лат еган. Бир қулоғи шанғиллаб, боши оғир бўлиб юради. Техника ҳайдайди, чамамда, шопирга ўхшайпти. Машинада кабрни босиб ўтган. Ўша ерга бориб зиёрат қилсин.

— Гавҳар деган қиз-1973 йилда туғилган. «Илтимос, менда қандай касал борлигини аниқлаб берсангиз», деб ёзибди у.

ОЛМАХОН: Хўш, бу қиз бир-икки марта қаттиқ мадорсизланган. Юрак касали хуруж қилган. Дўхтирга кўрсатган. Эмлатган. Ошқозонида оғрик бор, миясининг ярим шари яхши ривожланмаган.

— Баданида нишона кўряпман. Уйининг олдида зиёратгоҳ бор. Сешанба окшомида уйда ёлғиз ухлаб қолган, бир гал. Қандайдир ёмон назар тушган.

Тағин қачондир қаттиқ йиқилган экан. Шу. Худо шифо берсин.

— Мана бу мактубни қаранг: «Мен онамнинг расмини юборяпман. Диагнозини атайин кўрсатмаяпман. Ислари Робахон, қолганини ўзингиз топинг. Маматов Абдулло».

ОЛМАХОН: Майли. Анчадан бери мазаси йўқ бу аёлнинг. Баджаҳлрок экан. Белидан пасти, оёқ қисмлари яхши эмас, оёқ нервидаям нуксон бор, шии пайдо бўлар экан.

Қон босими юкори. Ўпкаси шамоллаган. Хансираб, нафас олишга қийналади. Ўт пуфагида сариқ сув йиғилган. Дард орқасидан анча қийналган. Менимча, ёмон кўздан бўлган.

Учта мулладан чилёсин қилдирсин, исирикни қайнатиб бир неча марта ўн дақиқадан оёғини ювсин.

— Қирк тўрт ёшли аёл хат ёзаяпти. Бизнингча, хасталиқдан шикоятни йўқ. Мақсади қисқа: «Ўз ҳақимда ҳақиқатни билишни истайман», дейди.

ОЛМАХОН: Хўп, исми ким экан?

— Турсуной.

— **ОЛМАХОН:** Бу хотин ҳаётда кўп кийинчилик кўрган. Бахтига тўсиқлар бўлган. Оилада диққатчилик билан яшайди.

Ўзи меҳнатқаш, ҳалол, пок аёл. Тўғрисиўз, баъзан бетгачопар, тили ўткир. Жудаям жаҳли тез. Шунинг орқасидан бошига кўп тухматлар ёғилган.

— «Олмаҳон опа, сиздан ўтиниб сўрайман, расмимни кўриб, жавоб ёзинг, дардимни айта оласизми, қандай давоси бор? Биргина умидим Сиздан. Нотаниш синглингиз Мухайё».

ОЛМАХОН: Бу синглимнинг баданида доғи бор. Нутқи яхши эмас. Лекин даволаса бўлади. Эркак кўлвор илонни шўрва қилиб ичсин. Оқ илоннинг ёғини баданига сурсин.

— Улуғбувши исми қиз бахтига фол очирмоқчи. Йигирма ёшда. Нима дейсиз?

ОЛМАХОН: Аён бўлганини айтаман. Жину шайтондан Аллоҳ паноҳ берсин. Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Синглим, Сиз тушингизда бир мўйсафид кўрган экансиз. У бир йигитнинг исмини айтган. Аввал бир йигитни яхши кўриб, кейин узоклашиб кетгансиз. Лекин, худо хоҳласа, албатта, ўша тушда кўрган йигитингиз билан ғойибона топишасиз.



Сезишимча, уч нафар фарзанд кўрасиз. Бирининг нишонаси бўлади. Оғир бўлинг.

— Олмаҳон, яна бир Турсуной исмли бухоролик аёл хат ёзиб Сиз билан учрашмоқчи эканини, бунинг иложини тополмаётганини айтибди. У ёзади: «Турмуш ўртоғим билан иноқ яшаймиз. Ишим ҳам ёмон эмас. Лекин етти йилдирки, фарзанд кўриш илинжида яшаймиз. Кечалари тушларимга чақалоқлар кириб чиқади, уларнинг йиғилари қулоқларимга эшитилади. Бормаган жойим қолмади. Эндиги нажотни сиздан кутаман ва албатта сиздан фойда кўраман, оналик бахтига муяссар бўламан деб, кўзларимда ёш билан мактуб йўлловчи опангиз Турсуной».

Лекин бу опамизнинг на сурати, на ўзлари ҳақда маълумот бор. Нима дея оласиз?

ОЛМАХОН: Эрининг уруғида айб бор бу аёлнинг. Ўзининг бачадонида ҳам ортикча гўшт кўряпман. Менимча, врачлар даволай олишади. Фарзандлик бўлишади, худо насиб қилсин.

— Яна худди шу мазмунда ва расмсиз Мамадалиева Раъно деган келинчак хат ёзибди.

ОЛМАХОН: Фарзанди бўйидан тушган экан, ўшанда врачлар бир уруғлигини эҳтиётсизлик билан тушириб юборишган. Бир уруғи қолган. Қирқ марта мулойим массаж олиши керак. От ёғи билан тампон олади. Исирик, туз, марганцовка солиб ўн кун ванна қилсин. Фарзанд кўришади. Е насиб!

— Тошкентлик Насиба Нурбекова деган киз ўзининг бахтига фол кўрсатмоқчи.

ОЛМАХОН: Бўлди, менга аён. Қунгли очиқ, жахли тез, дангал киз у. Ғийбатчи эмас. Кўп кийинчилик кўрган-у, лекин кийинчилигини кўз-кўз қилгиси келмайди.

Яна бир ёмон аёл кўриняптики, бу кизнинг бахтини у боғламоқчи бўлган. Шуларнинг оқибатида анчагина ҳаётдан кўнгли совиган.

Бир ярим, икки йил ичида бахти очилади. Худо хоҳласа. Ўздан анча катта ёшли йигит билан турмуш қуради. Хоҳишиям шу.

— Олмаҳон, Сизни анчагина толиқтириб қўйдик шекилли. Чунки кунбўйи 60-70 нафар дардманд билан учрашиб, дардига малҳам бўлай деб урингансиз. Бу ёғи аср вақти оғяпти. Фақат суҳбатимиз охирида баъзи хатлардаги ёқимли таклифларни ўқиб, Сизнинг фикрингизни билгимиз келди. Очиғи, баъзи йигитлар чин маънодами, ҳазиллашибми, Сизга севги изҳор қилишган, расмларини юбориб, мана менинг жуссам, бўйим, турмушга чиқинг, деб илтимос қилишган. Сиз уларга нима деб жавоб берган бўлардингиз?

ОЛМАХОН: Улар мени тўғри тушунишларини жуда-жуда истардим. Ҳар қандай йигит билан турмуш қура олмаслигимни балки билишмас. Сиз айтган мазмундаги номаларни ўзим ҳам кўп олганман. Уларнинг барчасига ишончлари туфайли раҳмат айтаман. Лекин, кечиринг-у, бари бир имони бут, иродали йигит билан турмуш қургим келади. Акс ҳолда париларим мени касал қилиб қўяди. Боз устига ҳамма билан танишаверишга вақт, имкон топа олмайман.

— Олмаҳон, биз юқорида ўн бир кишининг дарду ҳасрати, унга Сизнинг жавобларингизни эълон қиляпмиз. Булар тўғри ёки тўғри эмаслиги ҳақида хат муаллифларининг ўзлари бизга хат ёзишларини сўрардик. Аввало ўзингиз ишонасизми бу очган фолларингиз тўғрилигига?

ОЛМАХОН: Аввало Худо, ака. Мени париларим алдаган бўлмасин. Гуноҳкор бир бандаман-да, ким бўлибман, ахир. Ваҳоланки, мен авлиёлик даъво қилаётганим ҳам йўқ, ўзимга аён бўлган нарсаларни гапирдим, холос.



Фол очдиришни истайсизми?

Агар истасангиз, марҳамат! Жўрналимиз «Олмаҳондан сўранг» деган янги руқн очди. Унда сиз ёш экстрасенс Олмаҳон Тожибой қизи ва бошқа ўтқир фолбинлар билан бевосита ёки билвосита мулоқотга киришишингиз мумкин. Бунинг учун сиз, бизга йўллаган мактубингизда ёшингизни кўрсатиб, бир дона сувратингизни юборсангиз кифоя. «Ёшлик»да босилган ўзингиз ҳақингиздаги маълумотни рўзнома дўконларидан қидириб овора бўлмайин десангиз, фурсатни бой бермай жўрналимизнинг 1992 йил сонлари учун обуна бўлишга шошилинг!

Бу сиз учун энг қулай имкон!



Расул Жумаев



МУХАББАТ ЙҶҚ ЭКАН

«Биз севишиб турмуш қурган эдик...» деб бошланади муҳарриратимизнинг «Оила сирлари» рукнига келаётган хатларнинг аксарияти. Шу биргина жумладан мактубнинг мазмуни ва моҳиятини англаб олиш қийин эмас, албатта. Воқеалар, ҳодисалар, англашилмовчиликлар силсиласида аччиқ турмушнинг азоби, ҳаётнинг бешафқатлиги, ҳижрон ва оҳу нола шуурингизга бамисли оғудек оқиб кириб, кўксингизни тирнайди. Мактуб ортида тахир кечмишнинг изтиробларидан зада ва ғамсари, дардли бир нигоҳ пайдо бўлади. Садақага чўзилган ҳокисор қўллардек у сиздан бир лаҳза эътибор, бир катра меҳр тиланади. Узингизни ҳар қанча синиқ кўнглига малҳам бўлишга чоғламанг, бу муте умид қаршисида жисмингизни ожиз ҳис қиласиз.

Оёғида кирза этик, кетмон кўтарган аёллар, қўлида алимент қоғози — бўйинбоғли эркаклар, боши берк кўчада қолган адашган қизлар, оиласидан жудо бўлган дарбадар йигитлар, уйига қайтиб боришни истамай овораю сарсон бўлиб юрган болалар мактублар ичидан чиқиб келиб, «Муҳаббат қани?» деб сўрашади. Уларга жўяли бир жавоб беришга қийналаман. «Сиз шоирлар, сиз ёзувчилар, сиз журналистлар «Муҳаббат бор, у бахт келтиради», деб алдайсизлар, ёлғон ёзасизлар», дейишади улар.

«Муҳаббат йўқ! — дейишади аччиқ алам билан. — Муҳаббат киноларда, муҳаббат китобларда...»

Дилим хуфтон бўлади. Устма-уст папирос тутатаман. Қалб тўлғанишларига ҳамоҳанг олис-олислардан бир нидо келади:

**Муҳаббат йўқ экан,
Муҳаббат йўқ экан...
Бевафо кўп экан дунёда.**

Кўз олдимдан тешиқ хуржуни елкасида, жулдур кийимли бобо Машраб йиғлаб, қонқакшаб ўтади. Умар Хайёмнинг қўлларида лиммо-лим тўла жом титрайди. «Қайдин келур бу нола?» дейди ҳазрат Навоий. «Бу мен — йигирманчи аср...» дейман нафасим ютиб, Ҳазратнинг кўзларига тик боқмоқликка юзим чидамайди. Унинг ғамгин қиёфасини, оғир нафас олишини ҳис қилиб тураман. Гуноҳкордек бошимни кўтаришга мажол йўқ. Бирмунча сукутдан сўнг қулоқларим тағида ул улуг зотнинг ҳикматга бой сўзлари жаранглайди: «Ишк кенг денгиздир, ҳар тўлқини юз ақлу хуш кемасини чўктиради; баланд тоғдир, ҳар бир тиғи минг зуҳд ва тақво бошини учиради; куйдирувчан шўъладир, хашаклари кўпгина жон билан кўнгил; алаңгали чақмоқдир — кўпгина жон билан кўнгилни ёлқини кул қилган; қон ичувчан аждаҳодир; оламни домига тортмоқ унинг тилаги; қаҳрли подшоҳдир — олам аҳлини ёлпасига қириш ҳар дам унинг истаги; ҳар қанча қон тўккан билан зерикмайди ва ҳар қанча (кўнгилни) қон қилган билан қониқмайди. Яшиндир — ақл билан дин хирмонини куйдирувчи; бўрондир — уларнинг кулларини кўкка совурувчи.

Қайсарлиги олдида ҳам подшоҳ ва ҳам тиланчи тенгдир; зулми қошида ҳам ёмон йўлга юрувчи ва ҳам покиза турувчи бирдир. Ошиқ кўнглига маъшуқ севгисини солувчи ҳам у ва бир жилваси билан ҳаёт нақдинасини олувчи ҳам у. Ошиқ бундай

балонинг бандиси ва бундай офатнинг куйиндисидир; у бундай тошқиннинг ғарқ бўлувчиси ва бундай яшин ўтининг куювчисидир; у бундай алдоқчи қўлида эзилган, бундай паризодга берилган ва бу хил девдай шафқатсиз кўйида девона бўлган; у бунингдек фитначининг мафтунидир ва бу хил қотилнинг алдовига кирувчидир; у бу йўсиндаги қон тўкувчининг қўлида ўлувчи ва турлук бало кўзғатувчи йўлида дард тортувчидир...»

Буюк қалам соҳибининг сўзларидан сўнг мактуб ортидаги кишилар кечмишидаги ненидир англагандек бўламан. Беихтиёр «Муҳаббат бор» дея ғўлдирайман. «Қани?» дейишади бир даста мактублар шитирлашиб. «Нега биз...» дея чайналишади. «Муҳаббатни қайтаринг», дейишади.

Бошим ғувиллайди. Юрагим сиқилиб дераза қошига келаман. Нега энди мен уларга муҳаббатни қайтаришим лозим. Нега энди айнан мен, кичик нашрнинг оддий бир ходими, дунёнинг бошқа бурчидаги оиланинг бахтсизлиги учун жавоб беришим керак, деб ўйлайман. «Ничего себе», дейишади дераза ортидан танларини ажнабий, ярим-ёрти либосга тикиб, Тошкент кўчалари бўйлаб таманно ила кетиб бораётган қизлар. «Сан за этого отвечаеш, чунки сан шунга обзаян», дейишади сочлари узунлигидан бир қарашда ўғилми-қизлигини фарқлаш қийин бўлган, оврўпага тақлидан кийинишган йигитлар. Мен уларнинг ўзбек деса ўзбекка, ўрис деса ўрисга ўхшамайдиган ажнабий тилдаги гапларига тушунмайман, лекин мактублар ичидаги ўтинча ўхшаш муте нигоҳларнинг моҳиятини илғагандек бўламан. Энди улар менга ўзларининг кечинмалари, қисмати ва фожиаларининг туб илдизи билан яқин келадилар.

Юзи ҳар хил упаю сурмалардан доғ бўлиб кетган Раънони зўрға танийман.

«...жуфтлашининг, менимча, энг муҳим бир шарт борки, ул ҳам ҳар икки тарафнинг муҳаббат занжири билан бир-биринга қаттиқ боғланишидир... Еки янглиш сўзладимми, Раъно!» дейман унга Анварнинг гапини эслатиб. Мен Раънодан жавоб олмасимдан қора кўзойнакли, елкасига ёпон магнитафони осиб олган Отабек қўлини паҳса қилганча дағдаға қилиб кетади: «У оке, журналистмисиз, откровенно гаплашайлу. Ман Масковда бўлганман, Ленинград, Киевдан товар олкеганман. Тюмен, Владивостокда бизнес ишлаганман, так что кўпни кўрганман. Муҳаббат — бу пул. Одамни одамга муҳаббат эмас, пул боғлийти. Муҳаббат қолибдими бу дунёда...»

Мен ортиқ эшитмайман. Қулоқларим шанғиллайди. Телба руҳим Тошкент ва Марғилон аро тентирайди. «У ахир китобку», дейди ғойибдан бир овоз. Сесканиб тушаман.

— Сизда ҳам рўзғор бордир, ука, калитни топширмаймизми, ҳамма аллақачон кетиб бўлди-ю,— дейди эшик оғаси эшикдан бош суқиб.

Дарвоқе, рўз ғор. Уйда ҳам битта Кумуш «ғор»нинг нима-сидир камлигидан зорланиб йўлимга илҳақ қараб тургандир. Ҳали дўконма-дўкон изғиб картошка, пиёз қидиришим, гуруч, макарон ахтаришим керак. Бозорга тушсам бир ойлик маошим бир кунда сарф бўлади, «ғор»нинг кейинги рўз (кун)лари учун Кумуш билан бир неча марта Марғилонга «бориб-келиш»имизга тўғри келади. Шуларни ўйлаб иш столим устидаги бошқа қачоқ Отабекларни папкаларга, алданган, хўрлан-

ган, адашдир Кумушларни стол тортмаларига қамаб йўлга отланаман. Кетмончи аёллар саволларига жавоб ололмайд пахта эгатларига сув тараши учун ҳар кунгидек бўшашиб чиқиб кетадилар. Бўйинбоғли эркалар ресторанларга, йўғ-э, ресторанга йўл бўлсин, кинотеатр ёки истироҳат боғларида навбатдаги хушторлари билан музқаймоқ ялашишга йўл олади-лар. Йўлимни болалар тўсишади. «Ака, айтинг, муҳаббат нима?» деб чуғурлашади. Дабдурустан нима дейишимни билмайман, гулдурайман. Муҳаббат?! Муҳаббат бу аслида битта бўлган икки тананинг бир-бирига интилиши, дейман қайсидир китобда ўқиганларимни хотирлаб. Болалар гапимга тушунмай анграйишади. Мен уларга тушунтирмоқчи бўламан. Қачонлардир бизни қўраб турган табиат айна кундагидек бўлмаган. Одамларнинг ташқи кўриниши ҳам бошқача, яъни тўртта кўли, тўртта оёғи, танаси думалоқ шаклда бўлган. Бошида иккита юзи бўлиб улар қарама-қарши томонга қараган. Уларнинг айримлари ҳам эркак, ҳам аёл бўлган. Шунингдек, бошқа аъзолари ҳам айна кундагига нисбатан икки марта кўп бўлган. Табиийки, уларнинг фикр юртиши ҳам кучли бўлиб, худолар амрига бўйсунмаслик хавфи туғилади. Шунда худолар ва уларнинг подшоҳи Зевс маслаҳатлашиб бу одамларни тенг ўртасидан бўлишга қарор қилишади. Шу йўл билан буюк гоғлар йўлаб топувчи одамлар исбенини босишга муваффақ бўлишади. Натижада ҳозирги одамларга ўхшаган яримта одамлар пайдо бўлган. Улар доим ўзининг иккинчи яримини қидириб яшаган, эркалар ўзига мос аёлларни, аёллар ўзидек хислатга эга эркаларни. Уларнинг бир-бирларини излаб топиши ва бирга оила қуриши — муҳаббатдир.

«Менинг дадам билан ойим ҳам севишиб турмуш қурган экан, лекин дадам бизни ташлаб кетди. Демак, дадам ойимнинг ярими эмас экан-да? Дадам мени кўриш учун мактабимизга излаб келади. Лекин мен дадамни кўришни истамайман», дейди Мавжуда исмли киз. Жовдираб турган бир жуфт кўзларга тик қаролмайман. Илиқ бир сўз айтиб жажжи юракнинг изтиробларига малҳам бўлишга тилим ожизлик қилади. Елкамга оғирлиги икки тўнна қора кўзларни ортиб чиқиб кетаман.

Сершовкин шаҳар трамвай-троллейбусларининг ҳаддан ортиқ бўянган «Ойданда гўзал, кунданда гўзал» паризодларига боқиб тортмамда қолган ғамсаро Ширинлар, ошёнсиз Тоҳирлар билан хаёлий сўхбат қиламан.

Эндилликда муҳаббатни фақат севилишдан иборат деб тушуниш аёнанага айланди. Севмоқлик ва шу севгига лойиқ бўлишга интилиш энгил-елпи ҳаёт кечириб соясида қолиб кетди. Йигитларда бу муаммо мумкин қадар кизга ўзининг кучли, омадли, келажак мансаби, топармонлигини кўз-кўз қилиш ва шу орқали ёкиш ҳисси устунлиги шаклида кўриняпти. Шундай эмасми, сен айт, Раъно. Қизларда бир эмас, бир гуруҳ йигитлар ўртасида ташқи кўриниши билан эътибор қозонмоқлик ҳисси шаклланди. Олижаноблик, одамгарчилик, ички инти сезгилар гўзаллигини намоен қилиш иккинчи даражали бўлиб қолди. Сўзлангиз Анвар, шундоқ эмасми? Бизнинг муҳаббатимизда олижанобликдан кўра худбинлик устун эмасми? Айнан ана шу худбинлик — ҳар икки томоннинг севилтирмоқдан кўра севилмоққа интилиши оқибатида сонсиз ажралишлар келиб чиқмаяптими? Ешларимизда севиш маданияти етишмаяптими, деб ўйлайсан киши. Муҳаббатни қуйлаб ўтган шоир боболаримиз севмоқликни ҳам санъат деб тушунганлар. Севиш, уни ардоқлаб, қадрлай билиш ҳам санъатдир. Бу ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Бунинг учун юксак онглилик, маънавий гўзаллик лозим. Маънавий гўзал бўлишлик ўз қўлингизда.

Сизнинг оху ноаларингиз, ҳижронли кўз ёшларингиз «ахир у китоб-да...» деб ҳафсаласиз қўл сийташингиз оқибати эмасми? Утмишни иллат дедик, чиркин ҳаёт дедик. 20-йиллардан 70-йилларгача оилавий ажралишларнинг туб илдизига «ота-она истагини рўқач қилдик. Лайлию Мажнунлар, Отабегу Кумушлар, бизга муҳаббатни беринг, дедингиз. Озми-кўпми, сезиларли даражада мақсадга эришдингиз. Оқибати не бўлди? Муҳаббатни улуғлаб, севгида садоқатни қуйлаб ўтган буюк шоирлар юртида 60-йилларга нисбатан оилавий ажралишлар 10—12 баравар ошиб кетди. Сўзлангиз Отабек, сизга не бўлди? «Нега ерга қарайсан, Раъно?»

Трамвай тақирлайди, троллейбуслар гувиллайди, ерости поездлари елдек учади. Унлаб кинотеатр, музей, кутубхона, истироҳат боғлари ёнидан ўтаман; Ҳамид Олимжон, Навоий,

Ғафур Ғулум, Беруний бекатлари ҳар куни менга нималарни-дир эслатади. Лекин хаёлдан кечган ўша «нималар» учун менда фурсат йўқ. Чунки рўзгор... Кун бўйи елиб-югурган итдек ҳансираб, силлам қуриб, қоронғи шомда кириб келаман.

Эрталаб яна ишга... Хотиним ортимдан маънос термулиб қолади. Бу маънос кўзлар «қачонгача?» деяётгандек бутун йўл бўйи мени таъқиб қилади. Ишхонада эса саволлар қарши олади:

**«Нега бизни ташлаб кетди!»
«Муҳаббат қани!»
«Муҳаббатни қайтаринг, бизга!»**

Уларга ёрдам бермоққа чоғланаман. Ўзи ёрдам бериш мумкинми? Ҳадеганда мазлум кўнгилларга таскин бўладиган сўзлар хаёлга келавермайди. Нима дейман? Нима қилсам улар мендан миннатдор бўлишади? Улар яшаб турган маҳалла, қишлоқ кенгашларига муҳарририятларда аёнанавий бўлган: «Оилавий масалани ўрганиб, уларга ёрдам беришингизни» ёки «муросага келтириб қўйишингизни сўраймиз» деган тарзда хат йўлласам тўғри қилган бўламанми? «Уйдаги гап кўчага чиқмасин» деган нақл бор, улар мендан хафа бўлишмайди? Барибир нимадир деб жавоб беришим керак-ку ахир. Мендаги ҳолатни сезгандек яна Ҳазратнинг ўзи ёрдамга келади.

«Ишқ порлоқ юлдуздир, кишилик кўзининг нури ва равшанлиги ундан; тобланувчи гавҳардир, инсонлик тожининг безак ва баҳоси ундан; порлоқ қуёшдир, қайғули хотирлар тиканзор оқшоми ундан ёрийди...»

Ҳазрат Навоийнинг дил ўртовчи сўзлари деразам ойнасидан оқиб кирган нурдек кўнгилнинг равшан қилади. Шууримда ширин хотирлар жонланади. Юлдузли тунлар, энг ёруғ кунлар, бетакрор лаҳзалар лентадек кўз олдимдан ўтади. Қаршимда пайдо бўлган «Яхши бориб келинг», дея эрталаб эшиккача кузатиб қўйгувчи, ишдан сўнг «Чарчамай келдингизми?» дея қарши олгувчи нигоҳ олдида ўлиб қўя қолгим келади.

— Муҳаббат бор!— дейди кўнгил.
— Муҳаббат бор!— дейман ўзимга ўзим.

Донолар муҳаббат ҳақида

Ишқнинг бир неча даражаси бордир...

Биринчи қисм авом ишқидир, умум орасида машҳур ва тарқалгандир, айтадиларки «Фалончи фалончига ошиқ бўлган»...

Иккинчи қисм хос кишилар ишқидир, хос кишилар шу ишққа мансубдирлар. У ишқ пок кўзни пок қараш билан пок юзга солмоқдир ва кўнгил ўша пок ва шавқи билан беқарор...

Навоий

Муҳаббат кўзда. Уни уқмоқ керак...

* * *

Севги одамни меҳрли қилиб тарбиялайди.

* * *

Муҳаббат дилни завққа тўлдиради, фикрни ойдин қилади.

* * *

Севгининг биринчи белгиси — олижаноблик.

Б. Паскаль.

Дунёда севган кишининг овозини эшитишдан кўра майинроқ куй, нигоҳидан ортиқ чирой йўқ.

Севган кишининг ҳожатини чиқарганлигиниз, олижаноблик кўрсатганлигиниз ҳақида унга ҳеч қачон эслатманг.

Ж. Лабройер

Уйлаб-нетиб ўтирмай шартта уйлан. Хотиннинг яхши чиқсаку, — хўп-хўп, ёмон чиқса — файласуф бўласан.

Сукрот

Муҳаббат оловга ўхшайди, тинчлик билмайди. Умидсизлик ва журъатсизлик аломати қошида сўнади.

Севги битта, ундан улгу — мингта.

Муҳаббатнинг улғу мўъжизаси шулки, у инсонни асабийликдан қутқаради.

Ф. де Ларошфуко

Эр-хотин ёстиқдош бўлгунларига қадар бир-бирларининг одатлари, феъл-атвори ва характерини мукаммал ўрганмаган эканлар, уларнинг турмуши бахтли бўлиши гумон.

О. Бальзак

Севги садоқати билан гўзалдир.

А. де Ривароль

Ҳаддан ташқари хушрўй хотин олмагил, чунки уни маъшук тутадилар. Хотиннинг табиати тоза, дили тоза бўлса, эрига дўст бўлғай.

Кайковус



Азиз ўқувчилар! Шу йил феврал ойида ойбигимизда эълон қилинган Ра-сул Жумаевнинг «Суяги қотмаган қотиллар» мақоласи муштарийлар томонидан илиқ кутиб олинди. Муҳарририятимизга оқиб келаётган ўнлаб мактублар бунинг яққол исботи. Ушбу мактубларда жуда ўринли, юрак оғриғи билан айтилган фикрлар талайгина. Жумладан, Тошкент Давлат дорилфунуни толиби Ш. Камолов, «Москва» ноҳиясидан Т. Раҳмонов, оҳангаронлик С. Эргашев, урганчилик З. Юсуповалар

йўллаган хатлар эътиборга молик. Бизга нома ёзган барча биродарларга ташаккур айтаемиз. Кейинги фаолиятимизда улардан имкон даражасида фойдаланамиз. Бугун биз ўша мавзунини тагин давом эттириб, наманганлик Олимжон Юнусовнинг ёшлар жиноятчилигини таҳлил қилувчи куйидаги мақоласини эътиборингизга ҳавола этаймиз. Яна ҳукми Сиз азиятларга қўйиб бердик.

Мақоланавислик бўлими

Олимжон Юнусов

ҚОНУН ХАЛҚ УЧУН ХИЗМАТ ҚИЛСИН

Фуқаро ва давлат ишларини қонун эмас, тобелар, бошлиқлар ва қозилар бошқарадиган юртнинг шўри қурсин! Уларнинг ҳар бири ўзини тенгсиз до-нишманд деб биладики, оқибатда «қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлади».

М. И. Кутузов

Мен ўқитувчиман. Бир неча йилдан бери мактабда тарих, жамиятшунослик, Совет давлати ва ҳуқуқи асосларидан дарс бериб келаман. Қўлимга қалам олишга ундаган нарсамамлакатдаги бугунги аҳвол, ёшлар тарбиясидаги ўпирилишлар, маънавий таназзул ва қолаверса, Р. Жумаевнинг «Суяги қотмаган қотиллар» мақоласи сабаб бўлди.

Шуни тан олиш керакки, биз ҳали ХУҚУҚИЙ ДАВЛАТ қурмаганмиз. Биз ташқи дунёдан деярли узилиб, қотиб

қолган таълимот асосида яшаб келдик. Биз ўз йўлимизнинг ҳақлигига ва тўғрилигига қаттиқ ишондик, компасга қарашни эса унутдик, компас эса ортга қаратилган эди. Текин мактаб, текин тарбия, ўқув юртларида текинга ўқиш, текин даволаниш ва ҳоказо. Биз худди шу ерда ҳам ёлғонни қойиллатдик. Ахир, шунча тармоққа сарфланаётган маблағлар осмондан тушмагандир, деб ўйлаб кўрмадик. Ота-оналаримизнинг, ака-опаларимизнинг иш ҳақларидан катта қисмини уриб (ўғирлаб деса ҳам бўлади) қолиб ўзимизнинг «олижаноб»лигимизни кўрсатдик. Мана натижа! Ёлғончилик, риёкорлик, алдаш, ўғирлик, қотиллик — бу ҳаммаси бир дарахтнинг шохларидир!

Ҳақли бир савол туғилиши табиий. Нима қилиш керак? Қандай қилинса ўғирлик, поражўрлик, ташмачилик, би-

ровлар ҳисобига яшашнинг турли кўринишларидан халос бўламиз. Аввало, қонунларимиз мукаммал бўлмоғи лозим. Қонун маълум бир амалдорнинг кўрсатмаси ва буйруғи олдида йўқ бўлиб кетмаслиги керак. Масалан: яқшанба — дам олиш куни. Бизда қонунсизлик шу даражадаки, йил ой кунда қизил билан ажратилган кунлар ва байрам кунлари ишланадиган бўлса, албатта, икки баравар ҳақ тўланиши шарт, аммо ҳаётда бунинг акси. Қонунлар қабул қилишда демократик давлатлар тажрибасидан ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Агар биз шу йўсинда кетсак, Қонун муҳрдор ва пулдорники бўлиб қолаверади. Ерни, қорхоналарни мумкин қадар тез хусусийлаштириш керак. Айтайлик, темир-бетон завўди бошқони вақтинчалик сайланади. У завўдда умрбод хўжайинлик қилмайди,

корхона мерос сифатида авлоддан-авлодга қолмайди. Шунинг учун ҳам бошқон келажакни эмас, балки бугунини ўйлайди, нари борса, эртасини ўйлар ва лекин асло келажакни ўйламайди. Лавозим эгаллагач, атрофдагиларнинг эътибор билан қарашларини истаиди, яна турли лавозимлар илинжида яшайди. Агар бирон-бир шахс учун бу завуд мерос бўлганда эди, у завуднинг келажак, ишчиларининг соғлигини, табиатнинг мусоффолигини ўйларди. Юборилган мутахассисни эмас, балки керакли одамни ўзи танлаб оларди. Мен ишчилар соғлигини ўйларди дедим, чунки ишчи касал бўлса унга ҳақни ўз ёнидан тўларди. Хўжайин ишчининг касал бўлмаслиги учун унга ҳамма шароитни хоҳлайдими, йўқми, тўғрилашга мажбур бўларди. Табиат муҳофазаси қонунини бузса, ёнидан жарама тўларди. ШУНДАГИНА У ЗАВУД ҚУРИЛИШИДАН ОЛДИН ТОЗАЛАШ ИНШООТИНИ ҚУРГАН БУЛАРДИ! Ҳозир-чи, ҳозир завуд шошма-шошарлик билан қурилади-да, тозалаш иншооти бир гап бўлар, қабилда иш бўлаверади.

Энг асосийси ҳуқуқий тарбияни мактабдан бошламоқ зарур. Бизнинг заиф жойимиз ҳам шу ердаки, одамларимиз қонунни билмайдилар. Қонун бузилди деб эшитса жиноят содир бўлибди деб ўйлайди, жиноят бўлмаяптими, демак, қонун бузилмаяпти деб ўйлайдиган бўлиб қолишган. Қонунчиликнинг тармоқлари шундай кўпки, уни санаш ваҳимали. Шундай олий ўқув юртлари ташкил қилиш керакки, унда ПЕДАГОГ — ҲУҚУҚШУНОС мутахассислиги тайёрлансин. Мактабларда эса ҳуқуқшунослик фан сифатида ўқитилишига алоҳида эътибор бериш лозим. Ҳозирда «Совет давлати ва ҳуқуқлари асоси» курс сифатида ўтилмоқда ва ҳафтасига бир соат ажратилган. Агар биз болаларнинг келажакни ўйласак, кам деганда 2-3 соатдан дарс ажратилиши лозим. Ҳозир ҳуқуқ дарси IX синфларда ўтилади. Менимча, мактабни битирувчи XI синф ўқувчилари учун ҳам дарс соатлари ажратилиши лозим. Бугун ҳуқуқшунос мутахассислар кам. Шу боис пенсия ёшига етган ҳуқуқшунослардан фойдаланиш ҳам мумкин. Токи биз ёш авлодни мактабдан қуруқ ғоялар билан чиқаравермайлик. Бола қонуннинг кучини сезадиган

ва тушунадиган ҳолда мактабни битириши лозим. Шундагина у ўз ҳақ-ҳуққини танийди, ажрата билади. Тарбиямизда байналмилалликдан шўра миллийликка катта эътибор бериш лозим. Чунки ўтмиш қадриятлар тўла тикланмай туриб биз яхши натижага эриша олмаймиз. Тараққиёт қай босқичга етган бўлишидан қатъи назар меҳроқибат аввалгидай қолиши лозим эди. Биз бугун ҳамма нарсани аралаштириб юбордик. Бундан бу ёғига ҳар нарсани ўз номи билан аташимиз керак. Шундай сўзларни кўп бор эшитмоқдамиз: «Ўғрини ушлаб бармоғини кесиш лозим, фалон давлатларда шундай экан», деб қоладилар. Мен бунга қўшила олмайман. Чунки бизда иқсизлар йўқ, меҳнат биржалари ўттизинчи йиллардаёқ ёпилган деб жар солаверибмиз-у, у ён-бу ёнимизга қарамабмиз. Бир милёндан ортиқ ишсиз, тўққиз милёндан ортиқ қашшоқ бизнинг жумҳуриятимизда. Аввал одамларни тўла иш билан таъмин этайлик, бир ишчининг олаётган ойлиги ҳеч бўлмаганда оилани ўртача боқишга етсин ва қолаверса, оддий ва ҳаётий зарур нарсалар савдо дўконларида бўлсин, ўзимизга етмай турганда «интернационалист»лигимиз тутиб кетиб ҳамма нарсаларни вагонларга юклаб беравермай ўз халқимизнинг қорнини тўйдирайлик. Ойлик маошлар кескин ошиши керак. Ана ундан сўнг қандай чоралар кўрилса ҳам жоиз бўларди.

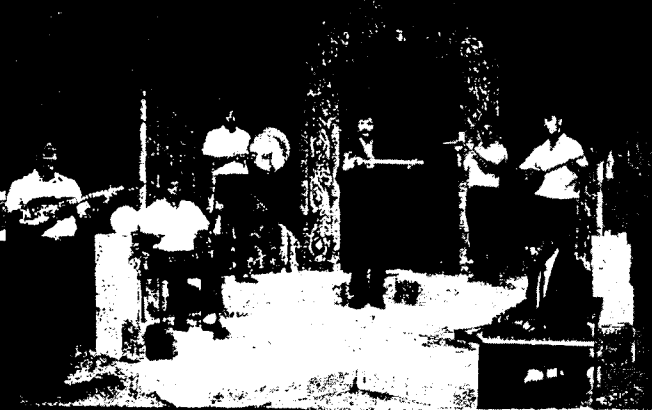
Юқорида «имтиёз қонуннинг ашаддий душмани» деган иборани ишлатдим. Дарҳақиқат, имтиёзларни йўқотиш, таг томири билан кўпориб ташлаш лозим. Ўқитувчман, ўзимиздан бошлай. Тан олиш керак, ойлик маошимиз колхозчи ва ишчиникидан паст эмас. Қолаверса, ишларимиз ҳам жуда қойилмақом даражадамас. Лекин (менинг назаримда) ўқитувчиларга, уларнинг тилини қисиш учунми ёки бошқа сабабданми, айрим имтиёзлар берилган. Бу йилдан газ бепул бўлади демоқдалар. Жумҳуриятнинг қанча қисми газлашгани, маълум. Қолаверса, калхўзчи қўшним олдида мен пулсиз тўк ва газдан фойдаланишни асло-асло истамасдим. Юз сўм атрофида бир йилга имтиёз берилиб, тилимнинг қисилишига қаршиман. Ҳар қандай имтиёз йўқотилиб, ўша имтиёзга кетадиган пулни ойлик маошга қўшиб бе-

рилса маъқул бўларди. Ногиронларга имтиёзлар бундан мустасно бўлиши мумкин. Раҳбар ҳам тўрва кўтариб бозорга борар экан, кейингина халқининг машаққатли меҳнати моҳиятини тушуниши мумкин бўларди. Бизда ҳам турли хил назорат қилувчи ташкилотлар кескин камайтирилиши керак. Чунки назорат кучайди баҳонасида кўп ишлар ёпди-ёпди қилиб юборилмоқда.

Кейинги вақтларда Гдлян ва Ивановларга роса тош отишди. Мен ўша Шерлок Холмслар тўдаларини тўла айбдор деб ҳисобламайман. Агар улар терговда қаттиққўл бўлган эканлар, бу уларнинг айби эмас. Чунки Шўро тергов органларининг иш юритиш методлари 1917 йилдан бери худди шундай бўлиб келган. Яхшиямки, ошкоралик бундай тергов усулини фош қилиб қўйди. Имоним комилки, Гдлян ва Ивановлар «ов»ни фақат Ўзбекистоннинг ўзида қилиб юраверганларида уларга бизнинг юрtdа олтиндан ҳайкал ўрнатишар эди. Улар азбаройи жиноятларнинг асосий учи МАРКАЗда турганлигини очик айта олдилар. Шунинг учун уларга қарши ҳужум бошланди. Турғунлик йиллари хатолари боис жумҳуриятимизда содир этилган жиноятлар жазоси Ўзбекистоннинг ўзида ўтатилиши истардим. Нега энди жиноят Ўзбекистонда содир бўлади-ю, унинг жазоси Нижний-Тагил ёки Русиянинг турли бурчакларида ўтатиши керак? Нега энди ўғирлик, порахўрлик ва ёки камомад келтирганлик учун жазо ва маъбуснинг меҳнат ҳаққи ўзга жумҳуриятларда қолиб кетиши керак?

Хуллас, жиноятчиликнинг ҳар хил кўриниши тез ошиб борар экан, бунинг ўрганиш ишларининг бўшлиги, интизомнинг йўқлиги, миршаб ходимининг ўз вазифасига масъулиятсиз қараши, жамоатчиликнинг бепарволиги деб тушунмаслик керак. Миршаб ходимини кескин кўпайтириб ҳам бу ишни уddалаш амри маҳол. Бунинг давосини мавжуд ижтимоий тузумдан, унинг самарасиз қонунларидан, кимларгадир яратилган қулай шароитдан, маъмурий буйруқбозлик, идора усулидан қидирмоқ лозим ва турли жиноятларнинг ошиб бориши сабабини омма ичига кирмаслик, уларнинг дард ва ҳасратларини эшитмасликдан деб тушунмоқ керак.





Ғиёс Бойтоев

«Шириним»—чимкентлик ёш хонанда Ғиёс Бойтоевни мусиқа ихлосмандларига танитган илк кўшиқнинг номи ана шундай. Ана шу кўшиқ орқали мухлислар ўзбек кўшиқчилилик санъати гулшанида ўз кифасига, тароватига эга бўлган бир чечак унганлигини пайқадилар. Овозининг шираси, мусиқадаги, ижродаги ўзига хослик, товуш имкониятлари унинг ёрқин келажигига умид уйғотарди.

Мухлислар унга умид боғлаб адашмагандилар. Тез орада Ғиёс Бойтоев уларга «Райҳон», «Розиман», «Муҳаббат йўқ экан!», «Онам йиғлаб» ва бошқа қатор кўшиқлар гулдастасини тақдим этди. Ёш ижрочиларнинг «Камолот — 89» кўригида у «Йилнинг энг машҳур кўшиқчиси» деб тан олинди. Утган йили эса Ғиёс Бойтоевга Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти совриндори бўлиш насиб этди.

Қизилқишлоқлик Аҳмадқул ака ва Ҳуринисо ая вояга етказган саккиз фарзандининг энг кенжаси бўлган Ғиёсни ёшлигиданоқ меҳнатсеварликка, камтарин бўлишга ўргатишган. Уйлаймизки, бу каби фазилатлар Ғиёс Бойтоев ўзбек кўшиқчилилик санъатини янги кўшиқлар билан бойтишига боис бўлади.

Амирқул КАРИМ



И Ш Г О Х

 **АШАИК**



Халима Оқиева



1968 йилда Термиз туманида туғилган. Жумҳурият ёш ижодкорлари VI кўрик-кеңгаши иштирокчиси. Ҳозир Сурхондарё вилояти радиоэшиттириш кўмитасида ишлайди.



Адашиш

Қоп-қора тунда
Бир-бирин йўқотиб қўйган одамлар
Тонгни кутиб ўтирмай,
Овоз беришар исмларин айтиб.

Ёп-ёруғ кундузда
Йўқотдик-ку бир-биримизни,
Наҳот тунни кутамиз энди?..

* * *

Кучли шамол эсар,
Сўнг жала қуяр.
Чақмоқ чақар — нима ўзгарар?
Ана, ўз жойида ётибди
Олпоқ харсанг — бамайлихотир.



* * *

Коронғи тун...
Теғалик узра ўлтирибман.
Шабдалар қулогимга
Сўзлар оқиста.
Коронғи тун, ўлтирибман,
ёруғ хаёллар
Олис ҳужрадаги милтироқ
ҳужраларда ёниб турган
шам нурига уланар...

Ғийбат

Кўзлар бедор,
Кўзлар бегона.
Совуқ ерда
Тунар қарғишлар.
Даричалар вайсар
Сен ҳақда,
Юзин булар
Озурда ой.

Тонгларнинг бағрида...
Учиб кетган
Бир мезон каби
Сен йўқ эдинг,
Излар йўқ эди...

Босиқлик

Ҳеч ким, ҳеч маҳал
Сиз мақтаган дарахтдек вазмин
Пойидаги жонсиз япроққа
Хотиржам тикилиб туrolмас,
Чўнтагида олтин бўлса ҳам ҳатто...

* * *

Ой устимдан кулар беҳаё,
Кўксимдан итариб ташлар шамоллар.
Барибир ҳеч нарса тўсқин бўлолмас,
Тун қаърига сингиб бораман
Кучёшни излаб.

* * *

Туғилган кунда биз совға қилган
Музлибосни эганига кийиб,
Шаррос ёмғир остида
Аёл ёнмоқда...

Мухтарам шеърхон!

Сизга маълумки, пойтахт адабий мухитидан узокда, олис кишлоқ ва шаҳарларда канча-канча истеъдодли ёшлар шеър дея заҳмат чекишмоқда. Уларнинг ижодини тарғиб қилиш, рағбатлантириш ҳамиша «Ешлик»нинг диққат-эътиборида экани ҳам барчага аён. Бугун бу йўлда яна бир олға қадам қўйилди. «Олис овозлар» деган янги руқн очдик. Бу руқн остида фақат вилоятларда яшаб, ижод қилаётган ёшларнинг энг сара машқлари мунтазам нашр этиб борилади. Мисли кўрилмаган қоғоз танқислиги, илк шеърий китобчалар чоп этиш хаддан ташқари мушкуллашган даврда бу жуда тўғри иш бўлур эди, деб ўйлаймиз. «Ешлик»нинг назм бўлими бир гуруҳ ёшларнинг шеърларини янги руқн остида эътиборингизга хавола этаркан, Сизни ҳам олислардан овоз беришга чақиради.

Хато

Гулларнинг қатига
Уралар вафо.
Хаёллар сочига тақар
Жамалак.
Фақат, сен ғолибмас,
Сени севмадим.
Тунларнинг бағрида
Сарғаяди барг.

Ғунчалар уялиб,
Кўз очганида
Бир узоқ хотирдан
Тўнади юрак.
Бу сенинг армонинг,
Бу менинг ўзим,
Йўлларда хор бўлиб
Қақшаган гўдак.

Шарпа

Пўнуса қиламан
шарпамга,
у қалтираб қаршимда
турар...
Сочлари ёйилган,
кўзлари киртайган,
юзлари бужмайган —
ажин тушгандек.

Сўнгра унга
рухсат бераман,
Узоқроққа бориб
ўлтирар.
Туюлади менга у
гўё бир ажинадек.

Суюндик Мамиров



1970 йил Ғаллаорол туманидаги Кичиксой кишлоғида туғилган. Ҳозир давлат хўжалигида оддий ишчи.

Муқаддас тош

* * *
 Узоқ кутди ям-яшил боғлар,
 Кўп куттирди қуёш, начора,
 Шошиб ўтди ўтли шамоллар,
 Ўтди булут чалиб ноғора.

«Шер дарагин шерлар сўроқлар», —
 Новдаларда етарди сабр.
 Кутар эди яна япроқлар,
 Узиб кетди изғирин сабил...

* * *

Шамол чопқиллайди,
 Югуради нур,
 Япроқлар кенгайди,
 Улғаяди чинорлар
 Меҳр оғушида,
 Сехрни қучоқлаб.
 Ёлғиз катталашмай туради Қуёш,
 Ёлғиз бир маромда тепади Юрак.
 Балки ҳеч қайёққа шошилмас шамол,
 Балким ҳеч қайёққа ошиқмас нур ҳам.
 Балким улар шундай яшарлар —
 Гулларни ҳовучлаб,
 Оламни опичлаб...

Йўқотиш

Кунлар ўтаверар, ғамгин тегрангда
 Айланаверади аламли дунё.
 Кундуз умид бўлиб ёнса теппангда,
 Тунлар армон бўлиб қучоқлар рўё.

Нимага сизиниб яшайин энди,
 Нимага ишонмай, бари алдамчи.
 Билмадим, дунёга нима панд берди,
 Қачон ва қаерда, кимдан алданди?..

Ширин орзулардан,
 Тоза ҳислардан...
 Неча ёз, неча қишлардан
 Биттагина тош қолди холос.
 Эркинликдан,
 Хур фикрликдан...
 Майин кулгилардан,
 Жилмайишлардан
 Ва унинг олдида ийманишлардан
 Битта тош қолди.

Ўтмишим — шу тош,
 Келажагим — шу тош,
 Шу тош қағридадир асл ҳақиқат.

Гўё олтин топган қул каби
 Қўлтиқлаб юраман шу қора тошни.

* * *

Соғиниб-соғиниб — кўрмай қоламан,
 Ёнимдан ўтади менга тегиш бахт.
 Гоҳо яшаш ғамдек ўйга толаман,
 Гоҳо кўнгил шоддек, эмасдек карахт.

Соғиниб-соғиниб — кўрмай қоламан,
 Юрагим бўм-бўшдек, эзмайди қайғу.
 Сезаман ёнимда сарсон юради
 Менга аталган бир меҳр, бир туйғу.

Эй, менинг йўлошим, бўл феъли кенгроқ,
 Дунёнинг измида чексиздир имкон.
 Гарчи менинг руҳим бир оз танбалроқ,
 Гарчи бизнинг қўллар нозик ва нимжон...



Соғинч

Капалаклар қувиб иккимиз кезган
 Далаларда яна гуллади чечак.
 Келгил, эй ғамбода бағримни эзган,
 Жоним риштасига чирмашган печак.
 Бугун далаларга ёлғиз чиқдим мен,
 Узун хўрсиниққа айланди йўлак.
 Сўнаётган шамдек баландлаб, настлаб,
 Атрофимда учди мовий капалак.
 Ғамгин хотиралар юракда оғриб,
 Сен юрган йўлларга термулдим масрур.
 Яна ўз қонига чулғонди мағриб,
 Яна шўр томчида яллиғланди нур
 Титраб учар экан ёлғиз капалак...

Эпитафия

Афгон уруши қурбони, дўстим Воҳид
 хотирасига

Жўхоризор этакларида
 Ёлғиз қолди «қўриқчи» шўрлик.
 Жулдур чакмонининг барида
 Қалт-қалт титраб турибди хўрлик.
 Ўт-ўланлар мурдасин босиб,
 Сакраб-сакраб юрар қарғалар.
 Хазонларни тўзғитиб, ёқиб,

Холдор Вулқон



Еллар илон каби сирғалар.
 Ўриндиқда ўтиролмайдим жим,
 Қўзғаб боғнинг қадим дардларин,
 Йиғлаб-йиғлаб ўқир аллаким
 Кузнинг сенга ёзган хатларин.

Машшоқ

Бухоролик шоира Ибодат Ражабовага

Най чалади бир оқсоқол
 Мук тушганча яланга.
 Найдан мунгли нола бўлиб
 Чиқар зангор аланга.
 Лек чол ўзи эшитмайди
 Найнинг ўтли куйини.
 Куй аллалаб, илитади
 Олис дўстлар уйини.
 Зирқираркан Бухоронинг
 Узун-узун найлари,
 Чол мунгайиб пуфлайверар,
 Бўртиб бўйин пайлари.
 Мухлислари йўқ юртида,
 Чолни ким ҳам мақтасин.
 Ҳеч ким олмас қулоғидан
 Қуртлаб кетган пахтасин...

1959 йили Олтинқўл туманидаги Мас-
 лаҳат қишлоғида туғилган. ТошДД сирт-
 қи бўлими толиби. Ҳозир ўрта мактабда
 адабиётдан дарс беради.

Йўлдош Эшмурод



София Собирова

ТИББИЁТ ВА МУСИҚА

Инсон ўз соғлиғини сақлашда қадимдан, қарийб ориняк давридан бошлаб мусиқа, рақс, сўз кучидан самарали фойдаланганлигини биз ёзма ва археологик қазилмалар натижасида топилган моддий ва маънавий манбалардан биламиз. Ибтидоий одам табиат кучлари, касалликлар ва ўлим олдидаги кўрқув ҳиссини енгишда мусиқага таянган. Овга, бошқа уруғлар билан жангга тайёрланиш арафасида, оилавий ва оммавий байрамларда мусиқа ва рақсдан ўринли фойдаланган, уларга инсон соғлиғини тикловчи илоҳий восита деб қараган. Фолбинлар ҳар хил дуо куйлари ёрдамида касаллик тарқатувчи дев ва жинларга қарши кўрашганлар. Яна жин ва девларни қаҳрини юмшатувчи махсус авраш куйлари бўлган. Кейинги йилларда олимлар «Овесто» ва ҳинд ведалари — Ригведа, Самаведа, Яджурведа, Ахтарведада мингдан ортиқ дуо куйларининг илдизлари бор эканлигини исбот қилишяпти. Бу муқаддас китобларда ҳосилдорлик, ўғил ва қиз тилаб, дев ва жинларга, касалликларга қарши, душманни енгиш, илон заҳридан, сув балосидан, кундош ва ёмон кўздан асраш учун ёзилган дуо кўшиқларининг баъзи байтлари берилган. Аниқланишича, уларда инсон ҳаётининг турли томонлари қамраб олинган.

Уруғлик жамоасини бошидан кечирган барча халқларга хос бир умумийлик — тотемизм бўлиб, у ҳайвон ва ўсимлик дунёсини ило-

ҳийлаштириш одати эканини кўпчилик билади. Маълумки, кўп халқлар ўз уруғлари, аجدодларини ҳайвонлар номи — от, кийик, сигир, ҳўкиз, мушук билан боғлашган. Ҳар бир уруғ ўз тотемини бўлган ҳайвонга сифинган, унга ҳайкал ясаб, бу ҳайвоннинг хатти-ҳаракатларини ифодаловчи кўшиқ ва рақслар яратган. Уруғ байрамларида, қурбонлик маросимларида ҳар бир уруғ аъзоси ўз тотемининг терисига ёпиниб, кўлига шам, мевалар, таёқ олиб, бўйнига эса оддий мусиқа асбобларидан бири — шиқилдоқни осиб доира чалиб қатнашган. Бу маросимларда ижро қилинадиган рақс ва сахна асарлари эрамиздан олдинги VI асрда зардўшт дини қабул қилинган шарқ мамлакатларида ибодатхоналарга кўчирилган. Ибтидоий жамоа давридаги кўп худолик ўрнига яқка худолик пайдо бўлиши билан беморларни даволаш ибодатхоналардаги қоҳин, атраванлар кўлига ўтган. Қоҳинлар беморни даволашга мусиқа ижрочилари билан боргани маълум. Швейцар этнографи О. Штелнинг «Гипноз ва халқлар психологиясида ишонтириш» асарида қадимий Хоразмда ўлимга маҳкум беморни табиб сурнайчи, ногорачи, доирачи ижро қилган куй билан ҳаётга қайтарганини қайд қилган. Бизнинг эрамиздан 2900—2270 йил олдин қадимги Мисрда ҳомиладор аёлларнинг туғиши пайтида оғриқни пайсайтириш учун мусиқа ижро этишган экан. Машҳур Миср ижрочиси



Шебут-м-мут, Исроил подшоси Давид, юнистонлик табиблар Эскулап, Орфей ва Тимотей, ўрта осийлик табиб Трит, Кўрқут бобо беморларни мусиқа билан даволаганлар.

Умман, машҳур файласуфлар — Сўқрот, Пифагор, Афлотун, Арастуларни мусиқатерапия фанининг асосчилари десак янглишмаймиз. Улар яратган мусиқа назарияси кейинги асрларда бутун шарқ мамлакатларига ҳам ёйилди. Шарқ мутафаккирлари эса улар илгари сурган илғор ғояларни янада ривожлантиришди.

Пифагор ҳақида ёзиб қолдирган асарида Порфирий шундай дейди: «Тана касалликларини даволаш учун унда (Пифагорда — С. С) айрим куйлар мавжуд бўлиб, улар инсон қаҳру ғазабини, оғриқни пайсайтирувчи, қайғу-ҳасратни йўқотувчи алоҳида дори куйлари эди». Пифагор беморларнинг соғайиш жараёни уларнинг мусиқавий қобилияти, рақсга тушиши, чолғу асбобларида ижро қилиши, ашула айта билишига боғлиқлигини исботлаган. Шунингдек, у лира ва цитра чолғу асбобларида ижро этилган куйлар таъсирида ошқозон касалликлари билан оғриган кишилар шифо топганини, флейта (най)да ижро қилинган куйлар ёрдамида руҳ-асаб касалликлари дучор беморларни даволаганини ёзиб қолдирган.

Пифагор ва Афлотун мусиқанинг ўзига хос сирли хусусияти борлигини, яъни унинг бир вақтнинг ўзида тана ва руҳга баравар таъсир қилишини кўрсатиб ўтишган.

Буюк Хомернинг «Одиссей» асаридаги ғалати ҳолатларни эсланг-а. Жангда яраланган Одиссей танасидан оқаётган қон мусиқа янграши билан тўхтади. Ахил эса ўз қаҳрини лирада куй тинглаб пайсайтиради. Ёки, халқимизнинг суюкли асари бўлмиш «Ошиқ Фа-

риб ва Шоҳсанам» дostonидаги қуйидаги воқеага эътибор берган-мисиз. Шоҳсанамнинг отаси Ғарибни Ватанидан йироққа сурғун қилдиради. Бечора она ўғлини кута-кута кўзи ногирон, сочлари оқарган, жигарбандини кўришдан умиди узилган бир кунда Ғариб келиб онасига дуторда қўшиқ ижро қилиб беради. Бу қўшиқ онани ҳаётга қайтаради, у ўғлини дарҳол танийди.

Рим врачлари Галан илон захарлаган беморга рақс тушишни тавсия қилган. Рим империяси қулагач Оврўпода мусиқавий медицина билан даволаш усуллари то XVIII асргача турғунликка учради, бу усуллар унутилди.

Мусиқавий табобат ўрта асрлардаги мусулмон дунёсида ўз мавқеини сақлаб қолган. Замондошимиз, Михаил Ломоносов номли Москва дорилфунунининг доценти, тиббиёт фанлари номзоди Худобер Оллаёров кўп йиллардан буён Урта Осиёдаги мусиқатерапия тарихини ўрганмоқда. У ўзининг Форобий, Рудакий, Абу Али Ибн Сино, Ал-Қиндий, Кайковус, Маҳмуд аш-Шерозий, шайх Саъдий, Мавлоно Булорий, Сафийуддин Урмавий, Жалолуддин Румий, Алишер Навоий, Бобур, Жомий, Дарвеш Али, Маҳтумқулунинг мусиқа рисолалари, достон ва ғазаллари асосида ёзилган маъруза ва мақолаларида ўрта осийлик олимларнинг, шоир ва мутафаккирларнинг мусиқа табобатига қўшган ҳиссаларини кенг ва тўла ёритган. Олим ўз мақола-ларининг бирида қуйидаги воқеани баён қилади: Бағдод халифаси Ал-Хоразмийдан: «Сизнинг элингизда даволашнинг қайси турига (1. тиг билан, 2. дори билан, 3. сўз билан даволаш) эътибор берилган?» — деб сўрайди. Ал-Хоразмий жавоб беради: «Бизда даволашнинг тўртинчи усулига, яъни мусиқа билан даволашга эътибор катта, чунки доно табиб қўлида бу усул энг самарали ва беморларга безарардир».

Х. Оллаёров биринчи бўлиб шарқ мусиқа табобати яратган бой меросни амалиётда қўллаш бўйича аниқ методик тавсиялар беради.

Буюк Алишер Навоийнинг замондоши ва дўсти, шоир ва мусиқашунос Жомийнинг «Мусиқа рисоласида» (Т., 1960) 12 мақомнинг тингловчиларга таъсири қўшидагича шарҳланган: ушшоқ, наво, бусулик — инсонга куч ва ғайрат беради; рост, ироқ, исфахон — хурсандчилик ва яхши кайфият ато этади; бузрук, зирафқани, раҳови

ва зангули — инсонни изтироб чекишга мажбур қилади.

Маълумки, юнон, шарқ олимлари мусиқанинг пайдо бўлишини осмондаги юлдузлар ҳаракати билан, етти товушни эса Қуёш, Ой, Ер, Зуҳал, Утаруд, Миррих, Муштарий орасидаги масофа ва уларнинг ўзаро муносабатлари натижаси билан, 12 мақомни йилдаги 12 ой билан, 24 усулни 24 соат билан боғлиқ деб ҳисоблашган.

XVIII асрнинг биринчи ярмида яшаган арман мусиқа ижрочиси Арутин «Шарқ мусиқа асослари» («Руководство по восточной музыке», Ереван, 1968) асаридан ҳинд, турон, синд, эрон олимларининг мусиқа назариялари, мусиқа билан даволаш усулларини ёзиб қолдирган. Китобнинг 57-бетиде: «Етти донишманд олим — Зат, Фат, Жем, Эм, Фен, Эр, Сер беморларни даволашни бошлашди. Улар касалхона ташкил қилиб, ўзларига ёрдамчи олишди. Ут ва ўсимликлардан дори тайёрлашди. Кейинчалик ҳар бир бемор қайси юлдуз остида туғилишини аниқлаб олгач, даволаш усулларини белгилашди. Дори-дармон сифатида мусиқа ҳам қўлланилди» — деб ёзилган. Шунингдек, мусиқа билан даволашда беморнинг миллатига қараб куй танлашни тавсия қилади: «Мусиқачиларга маълумки, қора танли беморга Исфахон ва Сабо мақомлари яхши таъсир кўрсатади, оқ танлиларга — Махур ва Тахир куйларини, сариқ танлиларга — Хусайини ва Эвиж (Хафтгаҳ) мақомларини тавсия қилиш лозим. Доно табиб қайси дори зарар эканлигини билгани каби мусиқа билан даволашда ҳам ана шу томонларини эътиборга олмоғи даркор».

Замонавий медицина ўсимлик ва ҳайвонот дунёсида, полиз ва сабзавот ўстиришида, ишчиларнинг иш унумдорлигини оширишида, соғлигини мустаҳкамлашда, ҳорғинлигини чиқаришида, куч-қувват ато этишида мусиқа таъсиридан самарали фойдалана бошлади. XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида рус олимларидан И. Р. Гарханов ва И. М. Дозеллар мусиқанинг ҳайвонот оламига, ҳинд олимлари Сингха ва Панхья гулларга, америкалик олим Д. Смит эса полиз ва сабзавотларга таъсирини тажриба қилиб кўришган. Рус олими В. М. Бехтеревнинг бир орзуси бор эди, у ҳам бўлса ССЖИда мусиқатерапевтлар тайёрловчи институт ташкил қилиши эди.

Тиббиёт фанлари номзоди

Ю. П. Лисициан ва санъатшунос Е. П. Жилева ўзларининг «Санъат ва соғлиқ» (Искусство и здоровье». М., 1974) китобида эстетотерапия (гўзаллик билан даволаш), театротерапия (саҳна асарлари билан даволаш), библиотерапия (адабий асарлар билан даволаш), хореотерапия (рақс билан даволаш), вокалотерапия (қўшиқ билан даволаш), ландшафтотерапия (табиат билан даволаш), мусиқатерапия (мусиқа тинглаш ва ижро қилиш билан даволаш) усулларини кенг ва тўла ёритиб беришган.

Ушбу мақола муаллифи ҳам Хоразмнинг донишманд қариялари ва машҳур ижрочилари билан суҳбатларда даволаш куйларининг «пурхон» деб ном олганини, бола-ча кўп қизамигини табиблар «калвон гўйнак» куйи билан даволаганларини эшитган. Хоразмдаги қариялар тарихчи, шоир, табиб Юсуф Баённинг танбурда куй ижро қилиб беморларни даволаганини ҳали-ҳали эслашади.

Биз асрлар давомида халқимиз яратган мусиқа дурдоналаридан инсон соғ-саломатлиги йўлида фойдаланиш каби савобли иш жумҳуриятимиз медицинасида кенг йўлга қўйилди, деган умиддамиз. Умуман, олий мусиқа ўқув юртларида мусиқатерапевтлар тайёрлаш мумкин эмасми? Бу борада Вена мусиқа академияси қошидаги мусиқатерапевтлар тайёрлаш тажрибаси қўл келмасмикан? Боболаримиз кашф қилган, инсонга безарар дори-дармон бўлган мусиқатерапия усуллари қачонгача Ўзбекистон медицинасига ёт бўлиб қолади?



Рустам Мусурмон

ҚАҚНУС МИНҚОРИДАН ТАРАЛГАН НАВО

Сочлари сумбул-сумбул...

Сочлари...

Келбат кериб келаётган, келиной,
Ой билан очиб кўнгил... қошлари
Ойнинг камин тўлаётган, келиной,

Сочингизнинг савдолари бошимда,
Ичингизда сирлар кетди сиз билан,
Дардларингиз қолди менинг тошимда.

Хилъати тарок-тарок, хилъати
Ярак-ярак келаётган, келиной.
Сарв ила бас бойлашиб келбати
Сарвнинг камин тўлаётган, келиной.

Сарв қаддингиз савдолари бўйнимда,
Очилмаган гуллар кетди сиз билан,
Бир ўчоғ чўғ қолди менинг қўйнимда.

Сочлари сумбул-сумбул... Сочлари...!

Эшитяписизми, чарху фалакни, ўзининг хокисор вужудию ақлу ҳушини унутган ошиқнинг овози келаёттир. Унинг юрак дея аталмиш беподён мулкини бу мулда кўкарган кўнгил гулшанларини, тахайюл дея аталмиш ҳудудсиз диёринию бу диёр осмонларида очилган ададсиз юдузлар чаманзорини фақатгина маъшуқа ватан этган.

Ҳа, ошиқ руҳан ўз маъшуқаси билан бирга, аммо жисмонан... Тақдирнинг шафқатсиз ҳукмига кўра у ҳижрон саҳросига умрбод сургун қилинган, эшитяписизми?

Сочлари сумбул-сумбул...

Сочлари...

Келбат кериб келаётган, келиной...

Йўқ, аслида ошиқ ҳам, маъшуқа ҳам мавжуд эмас. Аслида шоир бор, ошиқ қалбининг овози — мисралар бор, шеър бор:

Сочлари сумбул-сумбул...

Сочлари...

Келбат кериб келаётган, келиной.

Мисралардаги «тавзеъ» санъатига — биринчи мисрада «С», иккинчи мисрада «К» товушларининг бир неча бор такрорланиши натижасида вужудга келган уйғунлашувга ва бу уйғунликдан яралган оҳангларга ҳамда оҳанглар, тиниш белгилари ҳосил қилган маъноларга эътибор беринг.

Шарқ шеърини санъатларига йўғрилган ушбу мисраларда ифодаданган ошиқ овози тасаввуримизда маъшуқанинг гўзал

Эшқобил Шукур. «Сочлари сумбул-сумбул...» Тошкент, Ф. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1988 йил.

қиёфасини, ошиқнинг ҳолатини, улар ўртасидаги ишқ тарихини жонлантиради; ошиқ маъшуқанинг гўзаллигидан ҳайратланаяпти, ҳайратининг зўрлигидан беихтиёр сочларнинг таърифини келтириб юбораяпти; таърифлаш жараёнида унинг нафаси ичига қайтиб сўзлар узилиб қоляпти, лол бўляпти...

Маъшуқа билан дийдорлашувнинг иложи йўқ. У аллақачон бошқа бировга тегиб кетган. Аммо уларни умрбод айрилиққа маҳкум этган ўша машъум кеча — тўй кечаси маъшуқа жамолини кўришдан батамом маҳрум бўлаётган ошиқ кўзларига муҳрланиб қолган. Ҳижрон олди дамларини эслаш нечоғли азобли, нечоғли қайғули бўлмасин, маъшуқани энг сўнги бор кўрганидаги гўзал қиёфасини ҳижрон азоби жондан ўтган маҳалда яна бир қарра кўз олдига келтириш ошиққа таскин беради, роҳат бағишлайди.

Ошиқ хаёлида маъшуқа дийдорини кўриш роҳатига муясар бўлганлиги, ҳижрон азоби жондан ўтганлиги тўфайли куйиб-куйиб куйлайди. Унинг тилида ҳам, дилида ҳам маъшуқа.

Ошиқнинг бу қадар ўртанишига бирор-бир маънавий асос борми? Унинг маъшуқа гамида куйинишига тўла ҳуқуқи борми? Ошиқ ва унинг қисмати тўғрисида бу қадар дадил ва эркин ҳукм чиқаришга ҳаққимиз борми? Бор, ошиқнинг куйидаги сўзлари шундан шаҳодат беради:

**Ой билан очиб кўнгил... қошлари
Ойнинг камин тўлаётган, келиной.**

Мисраларга мужассам этилган «мутобиқа» — келиной қошлари билан яримта ойнинг мувофиқлаштирилиши, «ташбеҳ» — келиной кўнглининг яримталиги ойнинг яримталигига менгезилиши, «муболага» — келиной жамолининг олдида ойнинг кўркисиланиб қолиши ва ойнинг кўркисиллигини келинойнинг қошлари тўлдирishi, «тазод» — келиной ойга кўнглини очган чоғда ой келинойнинг мажруҳ кўнглига малҳам бўлиши ўрнига унинг ҳусни жамолдан нур олиб тўлишиши, «лутф» — «Ойнинг камин тўлаётган, келиной» мисрасининг ойнинг қусурини тўлдирётган келиной ва ойнинг қарзини узаётган келиной каби қўшалок маъно англатиши келинойнинг ҳам зоҳирий, ҳам ботиний гўзаллигини кўришга имкон беради.

«Ой билан очиб кўнгил...» — келиной ибоди ва уятчан, у ўзининг кўнгил сирларини ҳеч кимга билдирмай фақат кечалари ойга сўйлашга, дардини енгиллатишга, ўзини овутишгагина уринади. Аммо ой ҳам келинойнинг кўнгли сингари яримта...

Шу ўринда бутун дунё хотин-қизларига шарму ҳаёдан дарс берадиган шарқ аёлларининг покизалигини, қизларининг боқиралигини эслаймиз. Хаёлимиздан Абдулла Ориповнинг «Қайдадир шоира куйлайди беҳол, Бу кеча кўнглим ҳам ойдай яримта» мисралари кечади.

**Ой билан очиб кўнгил... қошлари
Ойнинг камин тўлаётган, келиной.**

Келиной ой билан кўнгил очаётганда ой келинойнинг ҳусни

жамоли олдида хиралашиб, камайиб, яримта бўлиб қолаётгандай. Бу пайтда ой ўзининг кўркидан шубҳасиз устун бўлган келиной чиройидан чирой олади. Демак, ой келинойдан чирой қарздор. Бунинг устига-ушак келиной дардларини тинглаётган ой унинг дардига малҳам бўлиши ўрнига қошларидан баҳраманд бўлиб, ўзининг камини тўлдиради.

Нега келиной кўнглини ойга очади? Унинг юрагини ўртаётган дард нима?

Сочингизнинг савдолари бошимда,
Ичингизда сирлар кетди сиз билан,
Дардларингиз қолди менинг тошимда.

Илтимос, ахир, бу банд Бобурнинг машҳур «Сочининг савдоси тушди бошимга бошидин яна» мисрасидаги айнан бир хил сўзлар билан бошланаяпти-ку, деб эътироз билдиришга шошилманг. Чунки «Сочингизнинг савдолари бошимда» сатри табиий равишда шеърнинг бадиий тадрижидан яралган. Тўғри, юзаки қаралганда айнан бир хил сўзлар бир хил маънони ифодалаган кўринади. Аммо чуқурроқ мулоҳаза қилсангиз, айнан бир хил сўзлар бир хил ҳолатда такрорланмаганлигига ишонасиз.

Тазод санъати қўлланилган ушбу мисраларда маъшуканинг ўзи билан ошиқ ўртасидаги сирни ҳеч кимга айтмай ичиди олиб кетиши ошиқнинг бу сирни ташига чиқариб, ҳаммага билдириб қўйиши билан қарама-қарши қўйилган.

Маъшук сумбул-сумбул сочларининг савдосини ошиқнинг бошига солиб, бошқа юртега келин бўлиб кетди. Бироқ у ўзининг бу қисматидан бахтиёр эмас. Шунинг учун маъшук — келиной кўнглини кечалари пинҳона ойга очади, киши билмас дардларини, юрак-бағрини кўйдирётган аламларини дўга ёради. Бундан келинойнинг ўз ошиғини соғинган кўнгли овунади. Ошиқ эса ўзи билан келиной орасидаги сирни ичиди сақлай олмай ташига чиқариб ошкор ғам-алам чекиб қолган. Бу бевафо фалак уларга ҳижрон қисматини раво кўрган, бу фоний дунё уларни жисмонан ажратган бўлса-да руҳан

ажратолмаган, ҳаёлан айиролмаган. Ошиқ билан маъшук дунёнинг шу қилмишига қарши аччиқма-аччиқ исён кўтариб, доимо бир-бирларига талпиниб яшашилади. Бу дунё у дунё улар муҳаббатини маҳв этолмайди, ишқини сўндиролмайди.

Яхшиям инсон зотиининг кўнгли, тахайюли бедаҳл. Акс ҳолда, бу бевафо дунё, бу золим фалак ва бу буқаламун замона уларга ҳам киши танасига ўтказгани каби зугумларни ўтказар эди.

Акс ҳолда, муҳаббатнинг бу муқаддас ва табаррук ватанлари ҳам даврнинг ифлос оёқлари остида поймол этиларди.

Акс ҳолда...

Хайҳот, Худо кўрсатмасин!!!

Шунинг учун ҳам амириқолик машҳур ёзувчи Эрнест Хемингуэй:

«Инсоннинг юрагини кўриб бўлмайди. Ҳа, у шуниси билан кучли», деган эди.

Шунинг учун ҳам ҳақиқий ошиқлар ўз вужудларига етказилган оғриқни сезмайдилар. Утда ёнмайдилар, сувда чўкмайдилар.

Шоир ошиқ билан маъшук ишқи тарихини ёзишни давом эттиради — ошиқнинг овози янада мунглироқ титрайди:

Хилъати тарок-тарок, хилъати
Ярак-ярак келаётган, келиной.

Ошиқнинг хаёлида яна келиной тасвири тикланаяпти. Келиной тарок-тарок гулли кийим — хилъат кийган. Унинг эгнидаги хилъат ярак-ярак этиб товланаяпти, ярқираяпти. Қайтариқ, жуфт сўзларни такрорлаш натижасида муайян оҳанг ҳосил бўлаяптики, у келиной ҳаракатини кўрсатишга хизмат қилади. Келиной аста-аста одимлаб, солланиб-солланиб келяпти. Унинг ҳаракатида уялиш, истаб-истамай қадам ташлаш сезилади. Буни таърифлаётган ошиқнинг кўзлари эса ярак-ярак этиб чақнаб, кўнгли тарок-тарок тилимланиб кетаяпти.

Ушбу мисралардаги оҳангларда ҳам келинойнинг ташқи қиёфаси, ҳам ҳаракати, ҳам унинг кўнглида кечаётган ҳис-туйғулар, ҳам ошиқнинг ҳолати ифодаланган.

Танишинг: Рустам Мусурмон



Алишер Навоийни буюк бобомиз, беқиёс даҳомиз деб мақтаймиз-у, бироқ асарларини чуқур тушуниб, идрок этиш ниҳоятда қийин-ку, нега танқидчиларимиз, адабиётшуносларимиз бизга ёрдам беришмайди, ахир, улар ўша мураккаб асарларни шарҳласалар, ўз вазифаларини адо этишади-ку, деган шикоятлар қўлоққа чалиниб туради.

Бунда жон бор, лекин бадиий асарни аввал қалбан ҳис қилиб, завқ-шавқ олиш, айни чоғда идрок этиш талаб қилинадик, адабий-танқидий таҳлил муайян асар моҳиятини ёретиш орқали ундаги сеҳру сир, жозибани намоен қилганда ўзини оқлайди. Айни чоғда ҳар бир мақола, тақриз ёки кўламли тадқиқот ўзига хос ғоятда таъсирчан, салмоқли, янги илмий-эстетик, ада-

бий-танқидий оламни ўз ичига қамраб олади ва бу олам оддий ўқувчига ҳам, ёзувчига ҳам завқ-шавқ, маънавий мадад, озуқа берадиган манба вазифасини ўташи керак. Бинобарин, бирор асар мазмунини шарҳлаб, уни ижобий ёки салбий баҳолашни билган қалам-кашдан танқидчи етишиб чиқавермайди. Афсуски, жуда кўп адабий-танқидий мақолаларимиз, тақризу тадқиқотларимиз бир марта ўқилиши билан хаёлимиздан кўтарилиб кетади, ҳеч қандай наф бермайди. Чунки улар яратувчилик, кашф этувчилик руҳи билан суғорилмаган, бундай руҳ эса фақат чинакама истеъдодларда бўлади, холос.

Рустам Мусурмон ана шундай истеъдодлардан бири деб дабдурустдан айтишга ҳозирча журъат этолмайман. Лекин у бир қанча шеърлари билан матбуотда кўриниб, шоирлик сари қадам ташламоқда. Ҳозирча бу илк қадамлар зўр муваффақиятларга олиб келяпти дейишдан ҳам ўзимни тияман. Фақат шуни эътироф этаманки, Рустамнинг дастлабки интилишларида умид учкунлари кўзга ташланади. Учкунлар алангага айланмагунча — юксак чўққиларни забт этиш мумкин эмас. Ҳозир у аспирантурада таҳсил оляпти. Сизга эса биринчи изланишларининг «мева»сини тақдим этмоқда. Бу «мева»-

нинг қандай «маза»си бор, ундан қандай наф унади, деган саволларга жавоб бериш муштароқларга ҳавола. Ижодкорликнинг меҳнати, машаққати бамисоли дўзахни, муваффақият эса жаннатни эслатади, дегим келади. Ҳар бир асарни, у бадиийми ёки адабий-танқидийми, бундан қатъи назар, яратаётганда бамисоли дўзахда яшаётгандай оғир, қаттиқ меҳнат қилишга тўғри келади. Бордию меҳнатинг барака келтирса, жаннатда яйрагандай роҳат қилишинг, шоду хуррам бўлишинг мумкин.

Мана шундай оғир, қийин, лекин ниҳоятда масъулиятли ижод йўлида Рустамга мурдлик, фидоийлик ёр бўлсин. Чунки ҳар бир ижодкорнинг ўзида мурдлик, фидоикорлик бўлмаса, у ўзгаларга бундай туйғуларни «юктириб», уларни ўз эрки, ҳурлиги, эл-юрт озодлиги учун курашга сафарбар этолмайди. Нафақат шеър ёки қисса, роман ёхуд драма, балки адабий-танқидий ижод ҳам ана шу курашда ўткир қуролга айлангандагина ўз вазифасини тўла бажаради.

Норбой ХУДОЙБЕРГАНОВ,
филология фанлари доктори,
профессор
Ҳамза номидаги жумҳурият
Давлат мукофоти совриндори

**Сарв ила бас бойлашиб, келбати
Сарвнинг камин тўлаётган, келиной.**

Яна «мубоика», яна «муболага», яна «ташбеҳ», яна «лутф». Бу қадимий ва анъанавий шеърӣ санъатлар тасаввуримизга қуйидаги манзарани нақш этади: тароқ-тароқ гулли хилғат кийиб, ярақ-ярақ ялтираб, товусдай товланиб келаётган келиной келбатининг келишганлиги, қадду қоматининг расолиги сарвдан-да кўркам. Шунинг учун унинг қадду қомати боғу чаманда энг хушбичим ва энг хушқомат саналган сарв дарахти билан баҳсда, малоҳат ва назокат мусобақасида зафар қозонади. Бу баҳсда ғариб ва кўрмисиз бўлиб қолган сарвнинг кўрксизлигини яна келинойнинг келбати тўлдирди. Сарв келинойнинг малоҳатидан малоҳат олиб кўркамлашади. Келиной келбати қуёшидан нур эмади.

Келиной келбатини сарвдан устун қўйиб қуйлаётган ошиқ овозининг пардалари баланроқ кўтарилади:

**Сарв қаддингиз савдолари бўйнимда
Очилмаган гуллар кетди сиз билан,
Бир ўчоғ чўғ қолди менинг қўйнимда.**

«Сарв қаддингиз савдолари бўйнимда» — маъшуканинг сарв ила бас бойлашиб, сарвни ҳижолатда қолдирган келбатининг савдоси ошиқнинг бўйнига тушди. «Савдолар» сўзи — ўкинч, алам, гуноҳ, завоп маъноларини билдиради. Ошиқ маъшуканинг сарв қадди заволига қолди. Чунки келиной ўз ошиқига эмас, балки бошқа бировга насиб этди. Ошиқ ўзини маъшук севишини биларди, била туриб ўз маъшукасига ёрдам беролмади. Айб ошиқнинг ўзида. Шунинг учун у ўзини ўзи қийнапти — барча аламларни ўзидан оляпти. Шунинг учун унинг бўйни эрик, боши ҳам. Шунинг учун: «Очилмаган гуллар кетди сиз билан» деб афсус ва надоматлар чекаётир. «Очилмаган гуллар» — маъшуканинг ёши, кўнгли, сирли, бахти. Мана шу «очилмаган гуллар» ошиқнинг қўйнида «бир ўчоғ чўғ» бўлиб қолади. Бу чўғ ошиқнинг дилини ҳам, тилини ҳам кўйдирди:

Бир ўчоғ чўғ қолди менинг қўйнимда.

«Бир ўчоғ чўғ» иборасининг биринчи маъноси — ошиқ юрагидаги ишқ алангаси чўғлари. Иккинчи маъноси — ўз бахтини ўзи қўлдан чиқариб юборган ошиқнинг ич-этини егудек қуйи-ниши, яъни ўз-ўзини англаши. Учинчи маъноси — ошиқни маъшукаси висолидан бенасиб этган тақдирга қарши, даврга қарши нафрати, исёни.

Эшитяпсизми, юрагида исён алангаланган ошиқнинг овози келаётир. Эшитяпсизми?..

Сочлари сумбул-сумбул... Сочлари...

Тақдирга қарши исён кўтарган ошиқ ўша исён алангасида ёниб тузади. Сўнги дамларда ошиқ ўзининг энг охириги нафасларини йиғиб, зўрга «Сочлари сумбул-сумбул... Сочлари...» дея олди, холос. Охириги сўзни айтгандан сўнг унинг жони чиқиб кетди. Барибир, ошиқ маъшукасини бу дунёга қолдирмади. Уни ҳам ўзи билан олиб кетди.

Мазкур шеърда лирик қаҳрамон, яъни ошиқ ҳолати ишқ дардида сайраб-сайраб ёниб кетган Қақнус ҳолатига ўхшайди. Эмишки, Қақнус аталмиш афсонавий қуш тумшуғидаги сонсаноксиз тешикчалардан хилма-хил хуш овоз чиқариб то ёниб битгунга қадар тинимсиз сайраб, сўнгра ўзининг қулидан яна қайта бино бўларкан. Ҳақиқий ошиқлар ҳам то сўнги нафасларига қадар — ёниб битгунларига қадар маъшуканинг ҳусни жамолини қуйлайдилар — муножот қиладилар. Сўнгра ўзларининг қулидан, ўзларининг тупроғидан қайта яраладилар.

«Сочлари сумбул-сумбул...»да оҳанглар товланади. Бу товланиш ўз навбатида ҳаракатни, ҳолатни юзага чиқаради. Шеърнинг биринчи мисрасидаги фикр изчиллиги охириги мисрага келиб юқори нуқтага кўтарилади.

Сочлари сумбул-сумбул... Сочлари...

Оҳанг товланапти, тўлқинланапти. Шу билан бирга ҳам ошиқнинг товушидаги тўлқинни, ҳам маъшуканинг сочлари тўлқин-тўлқин эканлигини ифодалапти.

Охириги мисрада ҳам ўша сўзлар қайтарилади. Лекин бунда ошиқнинг бошқача ҳолати чизилган. Оҳанг ҳам биринчи мисрадаги оҳангдан фарқ қилади. Бунда тўлқин йўқ, бунда сокинлик ва сусайиш бор:

Сочлари сумбул-сумбул... Сочлари...

Маъшуканинг қўйида жон фидо қилган ошиқ тасвири. Гўё биринчи мисрадаги тўлқин қайтгандай бўлади. Гўё тўлқин қайтиб кетганидан сўнг денгизнинг сокинлашиб қолганига ўхшайди. Аммо сокинликдан сўнг денгизда яна довул бошлади...

Шоир мен сенинг ишқингда ўламан, сенга жонимни бераман каби баландпарвоз сўзларни айтмасдан туриб ошиқнинг қандай қилиб жон фидо этганини кўрсатган. Бу — шоирлар тили билан айтганда, шеър сўнгида юз бериши лозим бўлган ва юракларни жунбушга келтирадиган жуда кучли «портлаш». Бу — денгизда бошланган довул.

Эшитяпсизми, муваққат ҳижрон саҳросидан мангу висол водийсига йўл олган, ўткинчи дунё ва зolim замон зуғумларидан батамом озод бўлган ошиқнинг овози келаётир. Бу овоз энди сизнинг ботинингизда кечаётир. Эшитяпсизми?..

Сочлари сумбул-сумбул... Сочлари...

КЕЛГУСИ СОНДАН БОШЛАБ «НИГОҲ» ҚУИИДАГИ РУКНЛАРНИ ЭЪТИБОРИНГИЗГА ҲАВОЛА ЭТАДИ:

УЗГА ОЛАМ ЭЛЧИЛАРИ (нотаниш учар жисмлар, сирли ҳодисалар ва самовот ажойиботлари ҳақидаги энг сўнги янгиликлар).

СОҒЛИҒИНГ УЗ ҚУЛИНГДА (халқ табобати, қадимий табобат ҳамда руҳий муолажа усуллари ҳақида).

«ЮЛДУЗ»ЛАР КАЛОМИ жаҳон спорт ва санъат «юлдуз»лари билан учрашувлар; «Брус Лининг сирли ҳалокати», «Швартсенеггер бўлиш осонми?», «Сталлонеинг аҳди», «Комиссар Каттани ким ўзи?», «Олға, Гллит, олға!», «Скиллаччининг юлдузли ёзи» ва бошқалар).

АҲВОЛИНГ НЕЧУК, ТАЛАБА? (Жумҳурият олий ўқув юртларининг фатойҳуламаси).

ОЛМАҲОН ФОЛ ҚУРАДИ

ОИЛА СИРЛАРИ

ОДАМИЙ ЭРСАНГ... (Одоб-ахлоқ мавзуида суҳбатлар, буюк кишиларнинг ўғити, ҳикматлар).

НОБЕЛ МУКОФОТИ СОҲИБЛАРИ (Камю, Сартр, Фолкнер, Астуриас, Маркес, Н. Маҳфуз, Хемингуэй, Солженитсин ва бошқаларнинг ҳикоя ва бадиалари).

1992 йилда яна қайси мавзуларга мурожаат қилишимизни истар эдингиз?

Таклифларингизни кутамиз!



Вахшиворнинг тоғлари, сиздек бўлмоқ истайман.
Широқ тили — шафақни кўксим кўтариб турса.
Чўққингиздек Фарҳодий бир елкани қўмсайман.
Дилимга ўқ-ёй эмас, кетмон кўтариб кирса.

Вахшиворнинг тоғлари, сиздек бўлмоқ истайман,
Бўлмаса ҳам алқорим, бўлмаса ҳам виқорим.
Қийноқларга оч дилдан битта қўшиқ куйлайман,
Энг гўр чўққингиз бўлсин менинг энг наст юқорим.

Вахшиворнинг тоғлари, сиздек бўлмоқ истайман,
Кўзимнинг тошларини ёриб наъматак чиқса.
Ойбек бобомга ўхшаб ундан бир шеър истайман, —
Боғ бўлгайман, кўқарур менга қуруқ чўп суқса.

Вахшиворнинг тоғлари, сиздек бўлмоқ истайман,
Бедардга ўқ узишни камон истаганидай.
Вахшиворнинг тоғлари, сиздек бўлмоқ истайман,
Қайта бошоқ тугишни сомон истаганидай.

Ғамим шу — гоҳ сизда ким қоя бўлиб туғилса,
Тоғдек эътиқодини ҳовуч қумга пуллайди.
Мен Ерга сиғинаман тоғдан олдин, сиғинсам,
Демак, қоям туғилса бўғзимда қиш гуллайди.

Вахшиворнинг тоғлари, Сиздек бўлмоқ истайман,
Сўраганга бермайман лек дилимнинг арчасин.
Болтали сайёҳлардан Муқаннани қистайман,
Аввал ясаб беришин Улугбекнинг дарчасин.

Армоним йўқ — сўнгги бор мен патин силаётган
Тушим асрар қирғийнинг фидо қонини кўрсам.
Музлаётган майса деб ўғлондек қулаётган
Ярадор шеърларимнинг чиқмас жонини кўрсам.

Вахшиворнинг тоғлари, сиздек бўлмоқ истайман,
Аммо сизда йўқ имкон қуёш қадар ўсмоққа.
Аммо ҳадди сигарми қуёшдек эрк тилин ҳам
Мендек фидо осмонни этак билан тўсмоққа.

Қунлар келса, охират намозига йўласам,
Қояларим юпатсам: «болам, сира ўлмайман»,
Онажоним, тоғларим, Сиздек бўлиб қуласам,
Тупроққа айланурман, тубан дўнглик бўлмайман...

* * *

Мен кимнинг ушалган сўзи эканман,
Ким танисин учун тақилган ҳалқа?
Булбул панжасининг излари қолган
Бу девордан ортиб не дегум халққа?!
Менинг алашимни тушунмайсизлар,
Мени йиғлатган ул ишқ ҳандасаси.
Башар йўқ, сўз қуроқ: туш, ун, майсизлар,
Илим узатади кўшк — анда саси.
Мен кимнинг ушалган сўзи эканман,
Қонимда олмалар қонаб гулласа.
Қазса, киркасидан ёш томган танман,
Тишларим ўрнида чиқар ҳандаса.
Мен кимнинг ушалган сўзи эканман?
Ун саккиз ёшимдан сўрогим шулдир.
— Асалари, боғда гул ё тиканман,
Менга қўнган пайтинг аяма, ўлдир...

* * *

Дунёда зарра ҳам тупроқ йўқ, дилим,
Сувут бор, данаги ухлаган сувут.
Мен эмас кечиккан, кечиккан — йўлим,
Ботирмас жанг қилган — қилич ва совут.
Идрокнинг бошоғи аччиқ ва момиқ,
Манзар қулоқчини, оқасан қайга?
Дунёда зарра ҳам тупроқ йўқ, Вомиқ,
Кўқартир гулингни, гулим, кўкайда.
Чигирткалар чўксин қатикларимга,
Ичагимда учса кўршапалаклар.
Елканлар қўнганда этикларимга,
Сизга сигарманми, эй шўрданақлар!...



* * *

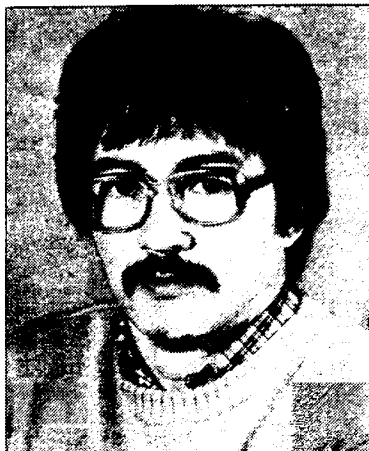
Турна алангаси иситган диёр,
Жизгинак ўпичлар ёритган диёр,
Мағлуб сафархалта, тамшанган баҳор,
Қовушим — қўзичоқ.

Юрак юзи учуқ, сандувоч зор-зор, —
Сиқиб патларини ичамиз анор.
Онамни соғиндим, эй гулибеор,
Онамга олиб бор, эй гулибеор.
Қовучим — хонқизи.

Ҳисларни гижжакдай бир эза-эза,
Дайр тахмонларини буза-буза,
Чиқармоқчи бўлдим бир куйни яна...
Қовучим — айлана...

АЙТСАМ АДО БЎЛМАС АРМОНИМ МЕНИНГ...

Бахтиёр Генжемуродов * * *



Саксонинчи йилларда қорақалпоқ шеърляти остонасини бир гуруҳ ёшлар хайкира-хайкира хатладилар. Табиат вужуди бўйлаб ўрлаётган мудҳиш тангликлар, Орол фожиаси, иктисодий-маънавий таназуллар ёшларни хайкирикларга, изтиробли изланишларга сафарбар этди. Соғинбой Иброҳимов, Шарафалдин Аяпов, Холилла Давлатназаров, Кенгесбой Реимов, Фотима Мирзабоева, Бахтиёр Генжемуродов, Жуманиёз Ўтаниёзов, Бибиҳожар Нурназаровларнинг изланишларини мазкур оғрикли мавзулар бирлаштириб туради.

Энг муҳими шуки — бугунги қорақалпоқ шеърлятида бу ёшлар ижоди ўз ўрнига, ўз жилваларига ва зарбларига эга. Бу шеърлят халқ билан бирга, унинг қувонч ва қайғуларига эш, умид ва армонли йўлларига ҳамнафас.

Қуйида эътиборингизга уларнинг айримлари ижодидан намуналар ҳавола этаётимиз.

Юрагимга

Юрагим-ов, не бўлган сенга,
Қандоқ азобларга чидайсан?
Тор қафас деб уриб кўксимга,
Тарс ёрилиб кетмоқчидайсан.

Тингладим мен дупур-сасингни —
Қон майдонда янгарар овозинг.
Билдим, бўйсундиrolмас сени
Хушомаду соврин, лавозим.

Оҳ, армондош, шўрлик мунгдошим,
Талатгансан ёвга молингни.
Сенга томон эгилар бошим,
Тушунаман гариб ҳолингни.

* * *

Кўрдим яшин чақнаганини,
Эслаб қололмадим тусини бироқ.
Осмон кенг, Ер ҳам кенг.
Бу кенгликлар —
Яшинсўнги ҳислар макони.

* * *

У ҳам ёлғончига бир келган меҳмон,
Унинг ҳам қоқинган пайтлари бўлган,
Бироқ улғудир у кўп одамлардан,
Гузарда танитган у ўзини хон.

Кўролмай чивиннинг шарбат ичганин.
Қора сув афзал деб фикр этган ул.
Ғарибликни билмас, чўлларда унга
Туялар ҳам тўхтаб берса керак йўл...

50

Икки елкадаги икки фаришта
гуноҳ-савобимни ёзиб улгурмас.

Кўнглим муддаосин ўзимдан бошқа
қай кимса қоғозга тушира олмай?

Ахир, ўзим жавоб бераман, ўзим,
бу дунёда барча қилмишларимга.

Тошдай ғадир-будур сатрлар тизиб
кимларни йиғлатдим,
кимга зулм этдим?

Ер остига олиб кетарим — гуноҳ.

Қандоқ унутайин,
мен ҳам бандаман,
кимнингдир уволи менинг бўйнимда...

Холилла Давлатназаров



Асир тушиб, эҳ, тирикликка,
Сотди кўзлар, бизларни сотди.
Кел, чайиниб олгин покликка,
Ахир минг бир гуноҳга ботдинг.

Чаппор гуллаб муҳаббат боғи
Ишқ дарёси қайнаган чоқда
Туйғуларга тўлган қирғоғинг
Энди кам-кам саёзламоқда.

Келар, кетар алвон фаслар,
Орзуларга очиқ қучоғинг.
Мунча сайроқ сенда булбуллар,
Ай, юрагим, ай, олтин боғим!

Бу шундай пайт: ёшлик — ҳув орда...
Янги манзил танлаб олайлик.
Ҳижрон аро — энг улкан дардда
Қани, кел, икковлон йиғлайлик...

Соғинбой Иброҳимов



* * *

Тутқун бўлган оқ капалак
Ҳолдан тойди, ҳолдан тойди.
Учди зўрға... Жуда толган
кўзларида — иероглиф...

* * *

Кўшга кўшилган ҳўкиз
омочни тортиб, бир чизикдан
кетади, бўйинтуруқни ташлаб,
бир издан ҳеч чиқиб кетолмас,
Кўшнинг изида бораётган
одаминг қўлида қамчи.
Бораверсин ҳўкиз —
изига шу йўлдан қайтади, бироқ
мен тушунгим келар қўлида
қамчи тутган махлуқни...

* * *

«Хали кўп ўтларга тушарсан, ўғлим,
Чундукда сув элган қалдирғочларнинг
Ўтти ўчиролмай куяр қаноти.

Тошларни ёндирган улуғ ёнғиндан
Бир чимдим ипакни — асл момиқни
Семурғ омон олиб чиқармиш...

Кўзингни юм.
Ўтда ёниб кетган қалдирғочларнинг
Куюги боврингни кабоб қилади.
Хали кўп ўтларга тушарсан, ўғлим...»

* * *

Мен олов ичинда лов-лов гапирдим,
кўйдим-ку, тутуним ўрлади кўкка.
Кўкка ўрлаётган тутунни кўриб
«Ҳақиқат қайда?» — деб анграяр қуллар.

Соннинг оломоннинг ичида бир мард
мен ёнган оловга кирмади ахир,
шундан қоракуюк бўлиб ёндим мен.

Осмондан осилиб тушмас Ҳақиқат.
Исми Одил бўлган Худовандо ҳам
ўртанганин сира уқмас бу қуллар...

* * *

Бу сонсиз оломон, эссиз оломон,
Этаги тўла тош, кўзи тўла қон...

Милён орзуларнинг бошини юлиб,
неча пайғамбарни қилди тошбўрон.

Тошларга тикилиб турсам бас бир дам,
эшитила бошлар минг йиллик сурон.

Гадур-будур тошлар, сур қора тошлар
қулоғим остида шовуллаш бошлар.

Забон, сен йўқмисан?..

Кўшигимга яна кўз ёш қорилди.
Шеърим-ей, хору зор кўнглимдан гапир.
Сувсиз, қуп-қуруқ ёп тарс-тарс ёрилди,
Кумлар кўмаётган кўлимдан гапир.

Аму бош тиклолмай беҳол йиқилар,
Тўлқинлар — қувончлар қайда? Йўқ улар!
Кўзи ёш, ногирон, хаста болалар, —
Уйма-уй санқизган ўлимдан гапир.

Бундан кетиб қолган ўрдаклар, қувлар,
Қазо сиртмоғида кўл, дарё — сувлар,
Бизни ажал пойлар, мусибат овлар,
Хол-аҳволи мушкул ўлимдан гапир.

Бу ерда ўтлоқлар, боғлар ўлмоқда,
Хасталар ўлмоқда, соғлар ўлмоқда,
Тўқайлар ўлмоқда, тоғлар ўлмоқда,
Инграётган хазон гулимдан гапир.



Кимлар кўчаётир ташлаб мол-мулкин,
Кимлар йиғлаб-сиқтаб кечиради кун.
Эгасиз ҳувиллар қишлоқлар буткул,
Қувраб қолган тим-тик толимдан гапир.

Оппоқ, бўз тупроқнинг совуқ савлати,
Иқболсиз боғларнинг мажруҳ келбати,
Ота-оналарнинг ёлғиз давлати —
Туғилмай ўлган қиз-ўғилдан гапир.

Қирғовулар қайда, қуёнлар қайда?
Майса-ўтлар, жингил бўянлар қайда?
Халқ онги уйғонар замонлар қайда?
Курашга шайланган мард дилдан гапир!

Мен бўлдим,
Бузилди бузилмас шартлар.
Кўпайиб бормоқда бефарқ, бедардлар,
Бормисиз, гафлатда юрган эй мардлар?! —
Забон, сен йўқмисан?
Бор бўлсанг — гапир!..

Музаффар Усмон АҲМАД таржималари

Дунёни тушунганларни кўрди бу тупроқ.
Тўқликда кўп давр сурганларни кўрди бу дунё.
Бир кун фалокатга етиш учун эмас бу тупроқ,
Фидойи одамларнинг номини юрагига ёзиб юрар у.
Эртага оёқ остлари ойнадек текис
Бўлиб қолсин учун эмас, уларнинг
Ўз-ўзларин сургун қилиб юргани боис
Бағишласа керак уларга кўнғил мулкини.
Шу тупроқда эртага ҳам гилёҳ кўкарсин учун,
Заҳардан иборат фаннинг ютуғи
Тупроққа бунча офат тўкмасин учун,
Тупроққа оғу тўкадиган ноқасларнинг
Ҳаёти фаровон бўлмоғи учун
Машаққатда ўтар умри кимларнинг?..

* * *
Бир ёғим тарихнинг тасир-тусури,
Бир ёғим ўзликнинг алғов-далғови.
Тип-тиниқ ойнада жумбоқ кўринар —
Бир тутам кунларнинг унсиз чорлови...

* * *

Олтин қуйиш мумкин миснинг устига,
Олтиннинг устига мис қуйилмайди.
Озгина шамол бўлса кўксингда,
Ҳар олган нафасинг хўжайин сенга.
Пастликлар ҳар қачон пастлик бўлади,
Ҳосиллик ҳар қачон ҳосиллик бўлар —
Виждонни пок қилса бўлади,
Бироқ совиб қолар нерв томирлари...
Инобатинг билан кет ўз йўлингдан
Эгри-бугриларга қоқилиб, тўзиб.
Баъзан бир оғиз сўз қазога сабаб,
Баъзан бир оғиз сўз бағишлайди жон.
Баъзида меҳнатинг зое кетгани
Кейинги ишинга бўлар чин кўзгу.
Ҳамиша ўзинга ёр бўлсин эркинг.
Ўз қадрингни билгин ҳамиша ўзинг...

Ойбек РАҲИМ таржималари



Раḡим Отаули

ОТАЖОН

Ярим тарихий, ярим хаёлий ҳикоя

У китоб ва қўлёзмаларни ёзув сталининг бир чекка-сига тахлаб, иш учун жой ҳозирлади. Чап қўлини тортма-га суқиб бир даста оқ қоғоз олди. «Тамом! — ўйлади ўзича. — Шунча ўрганганим етар! Энди ёзиб улгуриш ҳам керак!» Патқаламни давогга ботириб, илк саҳифа-га илк жумла — сарлавҳани туширди: «Мустамлака даври адабиёти». Сиёҳ шу биргина жумлани ёзишга базўр етди. Қаламни давогга қайта ботирар экан, сарлавҳага тикилганча тек қолди: «Мустамлака даври адабиёти». Кўнглини тагин иштибоҳ чулғади: улкан бир халқнинг нақд эллик уч йиллик адабиёти тарихини бир рисолада жамлаб бўлармикан? Бу ишда нимага таянмоқ, кимга суянмоқ керак? Халқ ижодигами? Мунаввар қоригами? Балки қавс ичида: «Муқимийдан Беҳбудийга қадар», деб кўрсатгани, муаммони чегаралаб, бевосита ёзма адабиётга асослангани маъқулроқдир? Лекин... Мустамлака даврида ўсиб-улғайган бугунги буюкларни қаёққа қўямиз? Фитрат домла билан Чўлпон — Ота шоирни нима қилмоқ керак? Авлоний билан Сўфизодани-чи? Жулқунбойни-чи? Бу улўларнинг ҳар бирига юз тадқиқот ҳам оз эмасми?..

Тагин юраги сиқилди. Қаламини давогга суяб ўрнидан турди. Очик деразадан ташқарига кўз тикди. Боғ этагидаги баҳайбат чинор япроқлари кузак шамолдан ғалаёнда. «Бу йил куз одатдагидан эртароқ тушди, — ўйлади ўзича Отажон. Уйларининг давоми янада маҳзунлашди: Умуман, шу лаънати 1937-йил жуда оғир келди! Бир аср бурун Пушкинни маҳв этган машъум 37-йил! Тагин кимга тиш қайраяпти экан?! Ҳали сунбула чиққани йўғ-у, куни кеча яшнаб турган боғ сарғайиб, хазонга юз тугганига нима дейсиз?! Ана, анави бақувват чинорнинг яқиндагина виқорли шовуллаб, кўзларни қувнатиб турган шапалоқдек-шапалоқдек уч япроғи бирин-кетин бандидан узилиб, оёғости бўлди. Баайни Беҳбудий, Ҳамза, Сўфизодалардек! Энди узилиш навбати кимга? Қодирий, Чўлпон, Фитратгами? Ё тенгқурларим Мусою Усмонгами? Урмонга ўт кетса ҳўлу қуруқ баравар ёнганидек, ҳозирги талатўп ёшу қарини баравар ўз комига тортадиганга ўхшаб турибди-ку, ахир!» Бу ўйлардан юраги орқага тортиб, аъзойи баданига титроқ кирди.

— Деразанинг олдига михланиб қолганмисиз, нима бало?! Ҳайкалдек қотиб тураверасизми, отам?!

Отажон иддао ва истехзо билан йўғрилган бу овоз эгасини ортига қарамаса ҳам таниди: Зайнаб! Падарига лаънат ҳаммасининг! Фишавани кеча келиб тўхтаган жойидан олмоқчи, шекилли? Шу хотин ҳам жоннинг эгови бўлди-да!

Ич-ичидан бостириб келган жаҳлни базўр жиловлаб, бамайлихотирлик билан ортига қия қаради:

— Тинчликми, хоним?

Зайнабнинг вазоҳати одамни қўрқитгули эди:

— Бо-о, худо-о! Кеча кечқурун шалпанг қулоғингизга танбур чертибман-да, бундан чиқди?! Ахир, паттасини қўлингизга тутқазгандим-ку! «Работ қашқирлари»ни кўришга бормаймизми? Бурноғи йилдагидек Кисловодска обормагинингиз обормаган, лоақал икки соатли томошага вақт топарсиз, отам?! Халқ отаси ўзингиз бўлсангиз ҳам!..

Отажон қўлини паҳса қилганча ҳамлага шайланган шердек ҳурпайиб турган хотинига тикилиб лолу мустар қолди. «Бу аждаҳонинг кундан-кунга чакаги очилиб кетяпти-да! — алам билан ўйлади ўзича. — Ун бир йилдан буён ўрнида пўстак бўлсаям туғарди... Ёв ёқадан олганда бўри этакдан тортибди, деган эканлар, баримга ёпишмаган битта сен қолувдинг!..» Тагин шайтонга ҳай берди. Барибир энди бу аждаҳонинг чангалидан тирик қутулолмайдиганга ўхшайди. Эски машмашани янгидан бошлашга эса, худо ҳақи, тоқати йўқ. Азбаройи ноиложликдан тагин сохта такаллуфга ўтди — чап қўлини кўксига қўйиб қуллуқ қилди-да, Зайнабнинг қошига келиб, ўнг қўли билан елкасини оҳиста босди:

— Сиз нима десангиз — шу, хоним. Майли, кинога десангиз — кинога, курортга десангиз — курортга, бозорга десангиз — бозорга бораверамиз. Фақат сиз ҳаяжонланманг, азизим. Асабингизни авайланг, тагин тунов кунгидек юрагингиз ёмон бўлиб қолмасин. Қани, бундоқ ўтириб нафас рестланг-чи!

Зайнаб ҳовуридан туриш ўрнига баттар ҳурпайди:

— Ялтоқланманг, отам! Мени лақиллатиб бўлсиз! Қани, тилёғламаликни қўйиб, тезроқ кийининг-да, олдимга тушинг — гап шу!

Отажон нима дейиш, нима қилишини билмай, икки кўлини икки ёнга шалвиратган кўйи бўшашибгина хотинидан узоқлашди. Ёзув столи ёнидаги ўриндиққа оғир чўкди. Нигоҳлари илк саҳифадаги илк жумлада тўхтади: «Мустамлака даври адабиёти». Фигонидан дуд чиққандай бўлди. Падарига лаънат бунақанги мустамлакачиликнинг! Мана, сохта такаллуф ҳам иш бермай қўйди. Бу ножинсдан тагин муруват сўрашга тўғри келади, шекилли? Жиллакурса бир неча соатга тинчлик сўрайди! Овозига имкон қадар ялинчоқ тус берди:

— Илтимос, хоним, бугун ҳам ўзингиз бориб кела қолинг ўша кинога. Жон Зайнабхон, ёлвориб сўрайман, шу бир яқшанбани ҳам ўзимга бахшίδα эта қолинг! Кўриб турибсиз, эртадан тагин иш бўлса! Бир нарса ёзишга астойдил чоғланган эдим-да, ўшанга... — Эрталаб ўйлаб қўйган таклифини ишга солди: — Ёлғиз бормайман, десангиз, кўнгироқ қилай, балки Зарифахон билан бориб келарсиз?

Зайнаб баттар жазавага тушди. Уйлай-ўйлай топган таклифини бир ҳамладаёқ кунпаякун қилди:

— Мен не дейман-у, кўбизим не дейди! Ҳой, мусулмон, у Зарифахонингиз Мусакамдан бешбаттар қоғозқаламга ёпишиб қолганини билмайдигандек гапирасиз-а?! Хотин боши билан тиббиётда Амрико очармишми-ей! Ордона қолсин ўша Зарифахонгиз ҳам, манави тугамайдиган ишингиз ҳам! Минг ўқиб-ёзманг, барибир энди шаҳар олиб беролмайсиз. Шаҳар аллақачон қўлдан кетган! Тил-адабиёт институтингизга келсак, эртаиндин унинг ҳам жиловани анови Турсин-урсинларнинг кўлида кетади. Шундай бўлгач, бир кетар жафоси қилсангиз-чи сиз ҳам! Хотинингизни дўст-душманга шумшук кўрсатиб, ёлғиз юборавергани уялмайсизми!..

Бу шанғи товушни эшитишга ортиқ тоқати қолмади. Энди бир гапингиз саккиз гапни тахлаб бобиллайверади. Шаҳд билан ўриндан турди-да, ташқарига отилди. Сарпойчан бориб дарвозани очди. Атрофга олазарак боқди. Азбаройи асабини тиниктириш умидида кўча бошига томон оҳиста одимлади. Рўпарасида бир қора кўринди. Не кўз билан кўрсинки, Ёзувчилар уюшмаси теварагида гирдиқапалак бўлиб юрадиган дарвишваш шоир — Мансур бахши экан! Таққа тўхтади. Асаби баттар зўриқди. «Сен етмай турувдинг! — ўйлади ўзича. — Сен хумпарни қандай шамол учириб кепти бу тарафларга? Нима балони бошлаб келаётган экансан?!» Усмон Носирнинг заҳарханда тўртлиги ёдига тушди:

Мансур бахши, мансур бахши, сур бахши,
Қитиғимга тегмай нари тур, бахши!

Шоирман деб алжирайсан ўзингча,
Бу кунингдан, сурим, ўлганинг яхши!

Мансур бахши келбатага ярашиқсиз бир абжирлик билан илдам юриб келиб, нақ бурнининг тагида тавозе билан қўл қовуштирганча қуюқ салом берди:

— Ассалому алайкў-ўм, Отажон ака! — Сўнг ёқимсиз тиржайди. — Эшик олдида турибсиз, бундай-ай... ялангтўш-ялангбош! Кеннойим уйдан ҳайдаб чиқармадиларми ишқилиб, ака?

Мансур бахшининг ўзидек совуқ ҳазилини тинглаб, рапидадек япаски башарасига синовчан тикилар экан, миясига ғаройиб бир фикр чақмоқдек урилди: шу овсарга қўшиб юборса-чи? Айни чоғда такаллуфга ўрин йўқлиги боис, совуққина сўради:

— Келинг, ука, Хўш, хизмат!

Мансур бахши болаларча маъсумона бир завқ-шавқ билан ўз ташрифининг боисини тушунтира кетди:

— Биласизми, акажон, тунов кун шешларимни Чўлпонга кўрсатиб, оқ фотиҳа олмоқчи эдим, денг. У киши:

«Шоир шоирни тушунавермайди, ука, сен яхисиси бу ашъорларингни Отажон Ҳошимга кўрсат. Шу киши буларингни бирпасда калла-поча қилиб ташлайди. Ҳарна, чумчуқ сўйсаям қассоб сўйгани маъқул. Уюшмамиздаги танқид шўъбасининг бошлиғи ҳам ўша одам», деб маслаҳат бердилар. Шундан бери сизни уюшмада учратолмай хунобман-да, ака. ماشойхлар қидира-қидира Маккани топган эканлар, мана, ахийри уйингизни топиб келялман.

Отажон ёмби топгандек суюниб кетди. «Демак, сиздан — угина, биздан — бугина; — ўйлади ўзича. — Айни муддао. Ҳисоб биру бир! Уртада хижолатпазликка ўрин ҳам қолмайди». Бироқ ичидагини ташига чиқармади. Совуққина сўради:

— Қани, шеърларингизни олинг-чи! — Мансур бахши бажонидил тутқазган бир даста қоғозни варақларкан, сўхбатдошига тагин синовчан тикилди: — Мен-ку, холис хизматимни аямайман, албатта. Бироқ эвазига сиздан ҳам бир холис хизмат керак бўлади-да, ука?

Мансур бахши бир танти қараш қилди:

— Нимаики хизматингиз бўлса бош устига-да, буюриш — сиздан, бажариш — биздан, Отажон ака!

— У ҳолда... — Отажон кўча бошига олазарак кўз ташлаб, Мансур бахшига таҳдидому мулозамет қилди: — Қани, юринг-чи! — Ҳовлига кирар-кирмас ортидан дарвозани тамбалар экан, меҳмоннинг қулоғига оҳиста шивирлади: — Хизмат шуки, кеннойингизни томошага бориб келасиз. Мана сизга пул — аямай харжлайверасиз.

Мансур бахшининг кўзлари косасидан чиққудек олайди. Баттар довриради:

— Ие, буниси қизиқ бўлдию... Ҳазиллашяпсизми, Отажон ака?

— Шу тобда ҳазилга бало борми, ука! — асабий шивирлади Отажон. — Сиз гапни чувалатмай, айтган ишни қилаверинг! Келгунингизга қадар шеърларингизни ўқиб қўяман. Керак бўлса, бирон жойга тавсия қиларман. Ҳозир сиз мени қақриб келгансиз, бугун шу кўлэзмага тақриз ёзиб, эртага союз раисининг олдига боришим керак, икковимиз Акмал Икромовнинг олдига чиқишимиз лозим. Ўзингизга келсак, уюшмада ишлайсиз, менинг шогирдимсиз, уқдингизми?

Мансур бахши маъноли илжайиб, гарчи ҳеч нимани англаб етмаган бўлса-да, тавозе ила қўл қовуштирганча бош иради:

— Уқдим, Отажон ака.

— Лекин шарт шуки, ҳозирги келишувимиз ҳақида ҳеч кимга чурқ этмайсиз. Маъқулми? Ишонсам бўлади-ми сизга?

— Бўлади, Отажон ака.

— Қани, уйга кирайлик!

Улар узун-қисқа бўлиб меҳмонхонага қадам қўяр эканлар, Отажон овозини атайин баландлатиб мулозамет қилди:

— Келинг, ука, келинг. Қани, шу ерга ўтиринг-чи! Ана энди айтинг: нима гап ўзи, тинчликми?

Мансур бахши мезбонга анграйиб қаради. Отажон ҳамсўхбатининг анқовлигидан хуноби чиқиб, оҳиста шивирлади:

— Ҳалиги гапларимни ўзингизники қилиб тақрорламайсизми! — Сўнг овозини баландлатиб, унга ясама кўтаринкилик берди: — Ҳой, Зайнабхон, қаердасиз? Уйимизни меҳмон босди-ку!

Мансур бахши кўз кўриб қулоқ эшитмаган бу «текин томоша»да қандай рол ўйнаши лозимлиги, нима деб, нима қўйиши кераклигини билолмай боши қотди шекилли, миқ этмай ўтираверди. Орага бахши учун ўта ноқулай, Отажон учун эса айни муддао бўлмиш бир жим-

лик чўқди. Ётоқхона эшигида Зайнабнинг қораси кўри-
ниш бергач, ниҳоят, Отажон бояги саволини бошқа-
чароқ — Мансур бахши англаб етар даражада лўнда
шаклда такрорлади:

— Келинг, ука. Хўш, хизмат?

Бошқа чора йўқлигига иқрор бўлди чоғи, бахши нў-
ноқ ижрочидек «ролга кириб», алланечук талмовсира-
ган кўйи қўлёмасини Отажонга қайта узатар экан, ба-
зўр минғирлади:

— Мановини... союздан бериб юборишувди. Уқиб,
фикр ёзиб, эртага... раиснинг олдига бораркансиз.

Отажон ёлғондакам норози бўлди:

— Об-бо! Яқшанбада ҳам тинчлик йўқ экан-да! Нима,
шунчалик зарур эканми?

Бундай қутилмаган саволлардан Мансур бахши бат-
тар довдиради:

— Билмасам... Акмал Икромов... чақираётганмиш-
ми-ей...

— Энди нима қилдик! Кеннойингиз билан томошага
борадиган бўлиб турувдик-а! Эртагача бунингизга фикр
ёзиш тугул, ўқиб улгуриб бўлмас! — Отажон ҳали-
ҳануз ётоқхона эшиги олдида чимирилиб турган Зай-
набга Мансур бахшининг елкаси оша хижолатомуз
қаради: — Тағин иш чиқиб қолганини кўрмайсизми,
Зайнабхон! Шунчалик зарил экан, манави укамиз билан
бориб кела қолсангиз-чи?

Базўр чидаб турган эканми, Зайнаб меҳмоннинг юз-
отирини ҳам унутиб, бобиллай кетди:

— Шу гапни ўйлаб гапиряпсизми, отам?! Энди бир
ками — аллақандай дарвеш билан бошлашиб юриш
қолувди! Ё, тавба! Ўзбек ҳам шунақа бўладими? Хотини
беғонага қўшиб!..

Айниқса сўнгги — чала гапдан Отажоннинг миясига
қон тепди. Энди у ҳам меҳмоннинг ҳақ-ҳурматини пақ-
қос унутди:

— Нима қил дейсиз, хоним?! Эртадан тағин югур-
югур бошланса! Бир кун хотиржам ўтириб ёзай десам,
манови савил дард устига чипқон бўлса!.. Нима, энди
ўлсам қутуламанми? Шунда ўзбек бўламанми? Ана
ўшанда кўнглингиз тўладими, айтинг, хоним?!

Беадад аламга йўғрилган, лекин ташқаридан қара-
ганда беҳад вазминлик билан айтилган саволларга
жавоб кутмай, шаҳд билан ўрнидан турдию ташқарига
отилди у. Қўшни хонага кириб тағин ёзув столига қошига
ўтирди. Кўзлари асабий чақнаб ёзув столига тикилди:
«Мустамлака даври адабиёти». Кўнглида ўжарлик ва
мискинлик бараварига бош кўтарди: майли, ўзбек бўл-
син-бўлмасин, бироқ шу бугун рисолаи ёзгани бўлсин!
Аслида ўзбек эмас, хун у. Дили — хун, жойи — хун,
сойи — хун, бутун борлиғи — хун! Устига устак, нақд
етмиш уч йиллик хунрезлик!.. Шу кеча-кундузда эса,
анови жоннинг эгови! Олдинда тағин не бор?! «Бу кун-
нингдан ўлганинг яхши, Отажон!» Баттар ўжарлиги тут-
ди: «Йўқ! Улишга улгурар ҳали! Аввал рисолаи ёзиб
улгурсин-чи!» Шу пайт эшик олдида Мансур бахши бўй
кўрсатди:

— Биз кетдик, Отажон ака!

Бахшининг ўзини кўриб — кўрмаганга, сўзини эши-
тиб — эшитмаганга олди. Лекин (во ажаб!) шу топда ик-
ки йилча аввал ўзи «чиғириқдан ўтказган» халқ кўшиқ-
ларидан бир байтни беихтиёр хотирлади:

Кетсанг кетавер, ёрим,
Кетсанг нима парвойим!

Тағин ғижинди: ҳа, энди унга ҳеч нима керак эмас!
На хотин, на директорлик, на муҳаррирлик, на раислик!
Кўнгли фақат ёлғизлик, хонанишинлик, Яссавийдек уз-
лат тилайди. Ягона тилагию истаги, юпанчию таянчи —

шу! Майли, «Девони ҳикмат» бўлмаса-да, шапалоқдек-
кина рисолаи ёзиб улгурса!..

У бошини чангаллаган кўйи илк саҳифага, илк саҳи-
фадаги илк жумлага, бу жумланинг бош-кетига чак-
чак томган бир жуфт ақиқ томчининг саҳифа бўйлаб
ёйилиш тарзига тикилганча ўтирди-ўтираверди. Бир
пайт тағин солиб қараса, кўз олдидаги жумланинг том-
чилар таъсирида чапашмаган қисми ғалати шамойилга
кирибди: «...амлака даври адаби...» Аввалига аччиқ
кулганча саҳифаларни асабий ғижимлади. Сўнг икки
кўлини учишга шайланган қалдирғочдек ёзиб, шаҳд би-
лан ўрнидан турди. Қарсиллаб ортига йиқилган ўрин-
дикқа парво қилмай ёзув столини айланиб ўтиб, тағин
дераза олдига борди. Одатдагидек, чинор япроқлари-
га ўйчан тикилар экан, кун кеча Фитрат домла билан
бўлиб ўтган суҳбатни эслади. Бу суҳбат зоҳиран Мансур
бахши билан бўлган суҳбатга бир қадар ўхшаб кетар
эди.

... Шанба бўлишига қарамай, ёзмаса ҳам лоақал ўқиш
умидада институтга бориб, ўз хонасида расмий қоғоз-
лару кўнғироқларга кўмилиб ўтирган эди, бир пайт
эшикдан Фитрат домла кириб келдилар. Хушнуд та-
бассум билан вазмин одимлаб келиб, куюқ кўришди-
лар. Рўпарасидаги ўриндиклардан бирига ўтирдилар.

— Узимам шу ерда бўлсангиз керак, деб ўйлов-
дим, — дедилар маъноли илжайиб. — Қаранг, ният хо-
лис-да! Шу-у... бир маслаҳатли гап чиқиб турибди-да,
иним.

Отажон устозининг қоратўри юзига, хушбичим мўй-
ловига, тийрак кўзларига синовчан тикилди. Фитрат
домла кўйин чўнтақларига қўл юбориб, тўрт букланган
бир қоғоз олдилар. Уни титроқ қўллари билан авайлаб
ёзиб, жимгина узатдилар. Отажон қоғозга кўз югуртир-
дию... аъзойи бадани жимираб кетди. Наҳот энди ви-
долашиш навбати домлага етиб келган бўлса?! Истам-
бул дорилфунунида мударрислик қилиш, албатта, яхши,
бирок бу таклиф сабаб Ватанни, эҳтимол, бир умрга
тарк этиш... Қайтиб юз кўришмаслик?! Во дариф! Нега
бу юртнинг не-не фарзандлари улкан чинор япроқлари
янглиғ ер юзига сочилмоқда?!

— Нима дейсиз, иним? Менга бамаъни бир маслаҳат-
тингиз керак, токи кейин ўқиниб-ўқсиниб юрмай. Ўзин-
гиздан қолар гап йўқ, замон қонсираб турибди. Балки
мен сабаб сизга отилаётган маломат тошларидан ҳам
қутулармидингиз, дейман-да, иним?

Отажон, айниқса, сўнгги гап замиридаги маънолар
юқини ўтирган ҳолда кўтаролмайдигандек, ўрнидан
сапичиб турди. Азбаройи йиғлаб юбормаслик учун, тўғ-
рироғи, кўзёшларини домласа кўрмаслиги учун ўнг ел-
каси устидаги деразага асабий бир шиддат ила юз бур-
ди. «Эҳ, домла, домла! — хаёлан устозига мурожаат
қилди у беадад бир изтироб билан. — «Фитратнинг
шоғирди» — бу фақат баҳона-ку! Наҳот сиз бўлмасан-
гиз улар менга осилишни бас қилишади, деб ўйласан-
гиз?!» Нима деса бўлади? Нима деса устозни аҳдидан
қайтаради? Айни чоғда, унинг шикаста дилини оғрит-
майди? Кўнглида ҳеч бир ўқиниш-ўқсинишга ўрин
қолдирмайди? Ҳолсизланиб ўрнига қайта ўтирди.

— Ўзингиз қандай фикрдасиз, домла?

— Очиғини айтсам, иним, шу баҳона бош олиб кет-
самми, деб турибман-да! Тўғри, киндик қонинг томган
юртдан қариганда кетиш оғир, лекин... мендек ашаддий
миллатчи учун кейин қулай имконият бўлмаслиги мум-
кин, ахир!

— Майлингиз-у, бироқ... — Ҳалидан буён қидирган
гаплари кучли ҳаяжон остида ўз-ўзидан қуйилиб кел-
ди: — Бу юртни кимга ташлаб кетмоқчисиз, домла?
Юрт эгалари деб сидқидил ишонган одамларимиз ўз

жонини асраш умидида потраб-тўзғиб кетаверса, эртага бу юртнинг ҳоли не кечади, домлажон?! Бу аҳволда авлодлар бизни кечирармикин? Қўрқоқликда айблаш-масмикин? Масаланинг шу томонини ҳам яхшилаб ўйлаб кўрдингизми, Абдурауф ака?

Фитрат домла бошини қуйи эгди. Орага оғир сукунат чўкди. Шу пайт жиккаккина бир йигит эшиқдан пилдираб кириб, ҳойнаҳой, имзо чекдириш учун бўлса керак, Отажоннинг олдига аллақандай қоғозни қўйди ва... таклифномага кўзи тушиб шекилли, кутилмаганда Фитрат домлага мурожаат қилди:

— Кечирасиз-у, домла, сизнинг ўрнингизда бўлганимда матбуот саҳифасида таклифларига раддия билан чиққан бўлардим. Бу билан кўпчиликнинг олдида ўзингизни оқлаб олардингиз. Шўро адабиёти сиздек етук назариётчи ва моҳир драманависга жуда-жуда муҳтож, ахир, домла!

Фитрат вазмин табиатиға зид равишда талмовсираб, чаён чаққандек типирчилаб қолди. Урнидан учиб туриб, қўлларини кўксига қовуштирди:

— Хўп, ука, хўп! Албатта шундай қиламан. Бу ёғидан хотиржам бўлаверинг!

Йигитча Отажон очиқ-ошкор ижирғаниб имзо чеккан қоғозни олиб, ташқариға чиққач, Фитрат домла ўрниға қайтиб ўтирар экан, асабий бир тарзда шивирлади:

— Бу бетамиз ким бўлди, Отажон? Ҳали она сути оғзидан кетмай туриб, ақл ўргатишини қаранг-а, тирранчанинг!

Отажон ички бир надомат билан деди:

— Парво қилмасиз-да, домлажон, ёш-да, ёш! Янги келган аспирантларимиздан эди, ҳали бирпас қабулхонада ўтириб туринг деганимга... кўрмайсизми бундай... ораға суқилиб... Ҳай, уни қўя турайлик, домлажон. Муддаоға ўтайлик. Шундай қилиб, нима дейсиз, юртни аросатда қолдириб кетавермоқчимсиз?

Фитрат домла чуқур сўлиш олди.

— Гапларингизда жон бор, иним. Ўйлаб қарасам, ростдан ҳам ўлсак, шу тупроқда ўлганимиз маъқулга ўхшаяпти. Не бўлсаям толеимиздан кўраимиз-да, энди.

— Яшанг, домла, ўлманг! — Отажон ҳаяжонини бо солмай, тагин ўрнидан туриб кетди. — Модомики, халқимиз учун ҳаёт-мамот кураши давом этаётган экан, узоқда томошабин бўлиб тургандан жонни жабборга, қўлни қўлга бериб курашганга, лозим бўлса, шу майдонда ўлганга не етсин, домлажон! Зора бу қадим Туркистонимизнинг ёруғ кунларини кўриб улгурсак!

Фитрат домланинг қуюқ киприкларида ёш ҳалқаланди. Ич-ичидан орзиқиб деди:

— Шояд, иним, шояд! Ушандай кунларга битта эмас, мингта жонимиз бўлсаям садақа эдику-я!.. — Домла дафъатан жонланди. — Ҳай, энди бу инжиқ чолнинг дийдиёсини қўйиб, ўзингиздан келайлик. Анови рисола-ни ёзиб бошладингизми?

— «Мустамлака даври...»ними? Насиб этса, эртадан бошламоқчиман.

— Бошланг, иним, бошланг! Олатасир ҳам, ур-йиқит ҳам, манави ишлар ҳам ўтади-кетади. Бироқ халқ қолади, адабиёт қолади. Сиз билан биз шу халққа лойиқ адабиётни қолдириб улгуришимиз керак, иним. Ахир, ўйлаб қаранг, атиги етмиш йил аввалги адабиётни, дейлик, Беҳбудийнинг устозининг устозини бугун қим билди? Қарийб ҳеч ким! Бунақада келгуси насллар: «Ие, ота-боболаримиз мустамлакачиликни қучоқ очиб кутиб олганларми, нима бало!», деган ножўя хаёлларга бормасинлар-да! Нима дедингиз, иним? Эрта бир кун авлодлар менинг «Абулфайзихон»имни паққос унуттишсаям майли, бироқ Беҳбудийнинг «Падаркуш»ини унутмасликлари керак!

— Тўғри айтасиз, домла! — Отажон мийиғида кулимсиради. — Мен-ку, ўша рисола-ни ёзишга астойдил энг шимариб турибман-а, бироқ... энди маслаҳат сўраш навбати мендан бўлади-да, домлажон? Фитратнинг чиройи очилиб, ўриндиққа ястаниброқ ўтирди:

— Бемалол, иним, бемалол! Ҳазрат айтганларидек: «Билимни асрабон нетгумдир охир, олиб тупроққа му кетгумдир охир». Сиздек шогирдга билганини ўргатмаслик... бориб турган куфрлик-ку, иним!

— Лекин менинг сўрамоқчи бўлаётганим билим эмас-да! — Отажон энди аччиқ кулди. Фикрини силлироқ баён этишга муносиб сўз тополмай қийналди. Ахийри дангалиға кўчиб қўя қолди: — Биласиз, уйда ҳаловат йўқ. Шунга... келинингиздан ажралишиб қутула қолсамми, деб турибман-да, домла.

— Ҳай-ҳай, бу аҳдингиздан қайтинг, иним! — Фитрат домла Отажоннинг кўз олдида ўнг қўлини шиддат ила силкитди. — Нима, сизга анави «миллатчиинг ҳомийси», «халқ душмани», бало-баттар деган ҳар бири зилдайд айбномалар камлик қилиб турибдими? Энди «Феодал», «хотинбоз», деб айб тақашларини қўйстаяпсизми? Унутмангки, иним, нафақат бу илм даргоҳида, ҳатто сизнинг қўйингизда ҳам сиёсат бор!

Отажон, айниқса, сўнги гапнинг мазмунини яхши англаб етмай, домлага таажжуб билан қаради. Домла гапини батафсил изоҳлай кетди:

— Ҳа-ҳа, мен сизга айтсам, «сиёсат — бу шаллақи хотин», деганлари ҳаққа — рост, иним. Ўзи сопол кўзаниям туғолмайди-ю, чинқириғи оламий олади. Бироқ қани, унинг мушугини «пишт» деб кўрий-чи! Нақ бошингизда ёнғоқ чақади. Айниқса, ҳозиргидек сиёсат билан ётиб, сиёсат билан турадиган қип-қизил бир замонда... ундан қочиб қаёққа бормоқчисиз? Ахир, ҳозиргина менинг Туркияға кетишимни маъқул кўрмадингиз-ку, иним?!

Фитрат домланинг бу гапларини қайта-қайта мушоҳада элагидан ўтказар экан, Отажон қатъий иқдор бўлдики, дарҳақиқат, энди унга Зайнабдан тириклайин ажралиш йўқ. Мурса-мадора қилиб бирга яшашдан ўзга чора йўқ! Агар, боягина аччиқ устида айтганидек, ўлиб қутулмасан!..

«Қаёқдан ҳам шу балони бошимга орттирдим?! — хуноби ошди унинг. — Бундан кўра бир умр тоқ ўтсам бўлмасмиди?! Негаям одам қуригандек келиб-келиб шу алвастига рўпара бўлдим?!»

Эсида, бундан ўн уч йил муқаддам, Москвадаги қизил профессура институтида ўқир экан, Марказий кутубхонага талда қўйиб ётиб олди. Эндигина ўн тўққизга кирган расида ўспирин, баайни ерга урса кўкка сапчийди. Асов отдек юлқиниб юрган пайти. Москва-нинг ёгин-сочинга мўл рутубатли иқлими ҳам кўзига беҳад мунаввар, файзиёб кўринади. Аҳён-аҳёнда тасодифан тўқнаш келиб қоладиган ҳар бир қоракўзни кўзларига тўтиё қилгудек бўлади. Шу боис дастлаб кўрганидаёқ тилини тушунадиган кутубхоначи қиз — Зайнаб анқонинг тухумидек ўзига қизиқтирди, кўзларига оловдек босилди. Тўғри, кейинчалик унинг ота-онаси билан Қозондан Москваға кўчиб келганини билди. Кейинчалик тагин маълум бўлдики, дарҳақиқат, Зайнабнинг онаси — нўғай, отаси — ўрус экан. Тағинам чуқурроқ суриштириб кўрса, онасининг онаси — немис, унинг отаси эса... ҳабашми-аштархонийлардан экан! «Бундан чиқди, Этеллонинг авлодларидан экансиз-да? — ҳазил қилди Отажон. — Ё Дездемонанинг авлодлариданми-сиз? Ҳар қалай, Ягонинг авлоди бўлмасангиз керак?» «Эшитишимга қараганда, энг катта аждодим яхудий

экан!» — ҳазилга ҳазил билан жавоб берди Зайнаб. «Ие, бу қанақаси? — ҳазилини давом эттирди Отажон. — Онангиз — нўғай, отангиз — рус, момонгиз — немис, бобокалонингиз — ҳабашми-аштархоний, энг катта аждодингиз — яҳудий бўлса, қай миллатга мансубсиз? Роса топишган экансизлар-ку, бундан чиқди?» «Бироқ бизнинг топишишимиз ҳаммасидан ҳам антиқароқ бўлди шекилли, Отажон ака? — ҳазилни муносив тарзда давом эттирди Зайнаб. — Бунақанги байналмилал оилани кундузи чироқ ёқиб ҳам тополмассиз, тўғрими? Аммо-лекин, ўзингиздан ҳам исмингиз ғалати-роқ, а, Отажон ака? Нега энди «Отажон?» Оппа-осонгина Адам деб қўя қолсак бўларкан, а, Адамчик?» «Бундан чиқди, Узлариниям Ева дер эканмиз-да?» — ҳазилга жиддий маъно берди Отажон...

Ҳа, нима бўлса — бўлди, хуллас, ўшанда у Зайнабнинг ақли расолигига қойил қолди. Завқи баланд, ҳазил-мутойибга усталигидан ҳайратга тушди. Кўзлари Зайнабнинг нимаси биландир Сағбон маҳалласидаги қўшнилари Аҳмад махсидўзининг тўнғич қизини эслатувчи чарос кўзларинигина кўрди. Қулоқлари йигирма тўртинчи йил кўкламида комсомол йўлланмаси билан водийга борган чоғи Марғилонда аллақайси паранжи остидан бехос қулоғи чалинган кўнғироқдек жарангдор кулгуни эслатувчи шўх-хандон кулгуларинигина эшитди. Бироқ хатарни... кўзи кўрмади — қулоғи эшитмади. Бильякс, Зайнабнинг тим қора кўзларидан ташқари сутга чайиб олингандек оппоқ, пахтадек лўппи юзларини кўрди (бу оқлик гўзаллик эмас, рангпарлик эканини қаёқдан билибди!). Тилладек ял-ял товланувчи оловранг сочларини кўрди (оддий деҳқоннинг соддадил ўғли бу сочларнинг бўялганини қаёқдан билсин!). Қулоқлари бири-биридан майин, ипакдек мулойим гапларинигина эшитди: «Ухшатмасдан учратмас деганлари бежиз эмас, биз, ахир, аслини олганда, қон-қардошмизда, Отажон ака». «Энди умримиз Қозон билан Москва, Москва билан Тошкентнинг ўртасида зув қатновларда, оромижон сафар-саёҳатларда ўтади, менга ишонаверинг!» «Мутахассисларнинг аниқлашича, турли миллат вакиллари билан болалар фавқуллодда зукко, хушқад-хушсурат бўлармиш». «Қаранг-а, Отажон ака, Москванинг қоқ марказида роппа-роса йигирма ёшимизда бараварига фирқа аъзоси бўлдинг-а! Бунисига нима дейсиз? Энди келажак бизники!»

Ҳа, кўз кўриб қулоқ эшитмаган хатарлар чиқсаям, кейинроқ чиқди. Дастлаб икковлон поездда Тошкентга бирга келарканлар, Оқмачит, яъни Қизилўрда бекатида рўпара келган «Чернуха» лақабли (ё исм-шарифи шундай эдими ўзи?) бир малласоқ ҳарбийни Зайнаб «болалик қадрдоним» деб таништирганида кўнғлида илк бор иштибоҳ уйғонди. Лекин бу иштибоҳни мурғаклигича бўғиб қўя қолди: «Ахир, кимнинг болалик қадрдони йўқ? Аҳмад махсидўзининг тўнғич қизи йўқми? Одам боласи бадгумон бўлмаслиги керак-да!» Кейин икковлон бошлашиб Эски шаҳардаги уйларига кириб борганларида, дастлабки танишув-сўрашув, омонлик-сомонликлардан сўнг, онаизорининг тағдор бир саволига даб-дурустан қандай жавоб қилишни билмай жим қолди: «Келиним азбаройи сизни деб келдим ё... ўзи Тошкентга келишни мўлжал қилиб турган эканми?» Тўғри, сал ўтмай тилга кирди — онасига жон-жаҳди билан уқтирди: «Фақат мени деб келди, гапимга ишонаверинг!» Аммо ўшанда илк бор кўнғлида лаънати ғулғула уйғонди: «Менинг ёнимда бўла туриб, ўша Чернуханинг ортидан келмадимки мабодо?!» Лекин бу ғулғулани ҳам қалбидан бадарға қилди. Орадан икки-уч йил ўтиб, Самарқандда Пролетар ёзувчиларнинг «Қизил қалам» адабий уюшмасига раҳбарлик қилар экан,

Зайнабни назардан ўтказган тили заҳардеккина кампирнинг чалакам-чатти, лекин тағи зил ҳазилини эшитиб, таажжубдан донг қотди: «Емоқнинг қусмоғи бор, дейдилар. Бироқ ўзингиз очиғини айтинг, деб мени ҳожонимга қўймайсиз, отам, сизнинг хотинингиз...» Ушанда фолбин кампир кўзига бақадек совуқ кўринди. «Бидъат-хурофотнинг қули экан-ку, бу одам! — ўйлади ўзича хуноби чиқиб. — Асли маслаҳат сўраб келган ўзим аҳмоқман!» Орадан тағин икки-уч йил ўтиб, Ленинградда, Шарқшунослик институтининг аспирантурасида ўқир экан, ётоқхоналарига Одессадан бир яҳудий йигит қидириб келди. Маълум бўлишича, йигит Зайнабга синфдош экан. Ушанда хотинининг синфдошига, синфдошининг барваста қоматию кетмондек соқолига, кўпни кўрган мовий кўзларига ўйчан тикилар экан, бир пайтлар ўзи эшитган гаплар («Мутахассисларнинг аниқлашича, турли миллат вакиллари билан болалар фавқуллодда зукко, хушқад-хушсурат бўлармиш») нафақат илмий ва ё наслий, айни чоғда бевосита шахсий тажрибага асосланмаганмикин, деган хаёлга борди. Лекин бошқа бир ўйдан тасалли-таскин топгандек бўлди: «Аслини олганда, биз ҳаммамиз синфдошмиз! Ҳар қалай, бир-биримизга синфий душман эмасмиз-ку!» Қолаверса, бу хусусда ортиқ ўйлаб ўтиришга вақти ҳам йўқ — Ҳегел «Мантиқ»ининг мағзини чақиш билан машғул эди. Орадан тағин икки-уч йил ўтиб, Шарқшунослик институтида илмий котиб бўлиб ишлар экан, кунлардан бир кунга Зайнаб билан бошлашиб унинг она юрти — Қозонга борди. Хотинининг қариндошлари билан танишди. Катта холасининг уйда иттифоқо... Зайнабга жуда-жуда ўхшаб кетадиган ўн тўрт яшар рангпаргина қизчани кўрди. «Исми нима бу болдизимизнинг?» — сўради азбаройи ўзини нохуш ўйлардан алаҳситмоқ умидида. «Палагия», деди катта холаси. «Нега энди Палагия? — сўради Отажон астойдил ажабланиб. — Балки «Пелагея»дир». Ушанда Зайнабнинг катта холаси маъноли илжайиб тушунтирдик, бу сўз нўғайчада «палаги яхши», яъники, «палаги тоза» деган маънони англатади. Кейинчалик бу қизчанинг онаси — Зайнаб, отаси — ўша ўзи Оқмачитда кўрган «Чернуха» лақабли ҳарбий эканини билгач, ўйлай-ўйлай мияси ғовлаб кетгудек бўлди: «Палаги тоза экан, онаси — бу, отаси — у экан, сен ким бўласан бу қизалоқча, Отажон?! Манави хотин сени қариндошларига таништиргани келдимки, ё «палаги тоза» қизини ўн тўрт йилда бир кўрганими? Энди сен отамисан, эрмисан ё... малаймисан?!» Лекин сир бой бермади. Бир хаёли: «Ленинграднинг бахридани ўтиб, тўппа-тўғри Қозондан Тошкентга ҳайё-ҳуйт деб ёлғиз ўзинг йўл тортмайсанми, овсар?!» деди. Лекин ўйлаб қараса, Қозон — ўрмон, Зайнаб — Зумрад, ўзи — эртакдаги Ота бўлса эканки, уни адаштириб, уйига қайтса! Йўқ, аксинча, бу хотин ҳар қандай Отани тадбиридан адаштиради! Шу боис ўзича қатъий аҳд қилди: майли, Ленинградга қайтиб илмий ишни тугалла-чи! Ота юртга омон-эсон етиб олай, ана ўшанда кўрамиз ким кимни адаштирар экан!..

Лекин, мана, Тошкентга қайтиб келганларига ҳам роппа-роса беш йил бўлди. Келган заҳоти жумҳурият Фанлар Қўмитасининг ранси сифатида иш бошлади. Сал ўтмай Тил ва адабиёт институтини ташкил этиб, ўзи унга илк раҳбар бўлди. Шу орада «Социалистик илм ва техника» ойномасини ҳам ташкил этиб, унга ҳам ўзи бош муҳаррирлик қилишига тўғри келди. Бу ҳам камдек, Ёзувчилар уюшмасидаги Адабий танқид бўлимига раҳбарлик қилиш ҳам унинг зиммасига юклатилди. Бирда иш билан андармон бўлиб, бирда журъати етишмай, яна бирда: «Ахир, менинг қоракўз фарзандларим — ёзилажак асарларим эмасми!», деган ўйдан тас-

кин топиб, тўғрироғи, ўз ёғига ўзи қовурилиб... яшай-верди. Зайнаб билан орани очик қилишга мажболи келмади. Бунга сари анави аждаҳо... ин қўйиб, бош кўтариб, тил чиқараверди. Охир-оқибат нақ ялмамай ютаман дейди!..

Отажон дераза олдида туриб боғ этагидаги улкан чинор япроқларига хаёлчан тикилар экан, ўзига ўзи: «Бас!» дея хитоб қилди. Азбаройи шу бош-кети йўқ ўйлар ёмғири остида тагин бир карра эзилиш учун анави шаллақини довдирга қўшиб, яъники, песни пес билан топиштириб, ўзи уйда моховдек ёлғиз қолгани йўқ-ку, ахир! Бунақада домла айтган рисолани қачон ёзиб тамомлайди?! Ҳали анави дарвешнинг «ашъор»ларини ҳам ўқиб тушириши керак!..

У шаҳд билан деразадан узоқлашди. Утириб аввалига Мансур бахшининг шеърларини бирров варақлади. У ер-бу еридан чўқилаб ўқиган бўлди. Сўнг ижирганганча шеърларни ўралган газет-пазетига қўшиб чекага суриб қўйди-да, тагин тоза саҳифага илк жумлани ёзди: «Мустамлака даври адабиёти». Сиёҳ тагин шу бир жумлани ёзишга базўр етди. Қаламини давотга қайта ботирар экан, ёзилган жумлага тикилганча яна тек қолди: «Мустамлака даври адабиёти». Кўнглини тагин иштибоҳ чулғади: бутун англи ҳаётини икки давр — жадид адабиёти ва шўро адабиётини ўрганишга бағишлаган олим... кутилмаганда мустамлака даври адабиёти мавзуга ўтиб, бу хусусда дабдурустдан нима дея олади? Нега у ҳар икки мавзунини йиғиштириб қўйиб, учинчи бир мавзуга қўл урмоқда? Бу саволларга тайинлиг бир жавоб қидирар экан, дўсти Ойбекнинг шеърини сатрини беихтиёр эслади: «Курашади икки тўлқин, қараб турайми?!» Тўғри, қараб турмаслик керак, бироқ... «сўз санъати» деб аталмиш ягона оқимни икки тўлқинга ажратиш ташлаб, ўзаро кураштириш... кимдан чиққан тадбир бу? Агар ҳар қандай оқимни икки тўлқинга ажратиш шарт бўлса, у ҳолда бадий адабиётни аллақандай «жадид адабиёти» ва «шўро адабиёти»га эмас, айнан «БАДИИЙ адабиёт» ва «НОБАДИИЙ адабиёт»га ажаратиш лозим эмасми? Адабий танқиднинг бирдан-бир вазифаси шу эмасми?! Мана, Мансур бахшининг қўлёмалари «шўро адабиёти»нинг ёрқин намунаси, лекин улар бадийдан минг фарсаҳ йироқда-ку! Ҳе-е, бундай нобадий бадий адабиётни!..

У патқаламни сарлавҳадан бошқа ҳеч нима ёзилмаган илк саҳифа устига отиб, тагин ўрнидан турди. Хона бўйлаб қафасдаги шердек беимкон кезинди. Беихтиёр... онасини эслади. Қачонлардир — ҳов ўша кўз илғамас олисларда, бундан йигирма икки йил муқаддам — ўн яшар тўнғич ўғлини қучиб-эркалаб йиғларкан, оназорининг мунгли зорланишлари қулоқлари остида қайта янграгандек бўлди: «Худонинг кўрсатган кунини қарангки, «Сиз — унда зор, биз — бунда зор», деганларидек, бир шаҳарда туриб, бир-биримизга зор яшасаг-а, болам! Кўрмайсизми анави ўжар отангизни! Кетмонидан бошқа буд-шудини ўзи ихтиёри билан ҳукуматга топшириб, журдек бўлгани озмиди, қайдам, энди онани боладан, этни тирноқдан жудо қилганига не дейсиз? Мен ҳам шу ўристомда ётиб олай десам, эл-юртдан уялсам. Сизни олиб кетай десам, отангиз бошимда ёнғоқ чақса! Икки ўт орасида адоий тамом бўладиганга ўхшайман-да, болам!..»

Онасининг бу мунгли зорланишлари ўрнини раҳматли отасининг ўғитлари эгаллади: «Мана, ўн ёшга тўлдингиз, отам! Сизнинг ёшингизда ҳазрат Навоий Атторни ўқиб туширганлар! Кўриб турибсизки, мен оддий кетмончиман — сизга Атторни ўқитолмайман! Боқиш, нари борса тарбиялаш қўлимдан келади, бироқ... сизга кўнгилдагидек билим беришдан ожизман. Шу боис сизни,

мана, ўқимишли ўрис хонадонига топширмоқчиман. Ўқинг, отам, ўқиб одам бўлинг! Майли, вақти келиб менга шаҳар олиб берманг! Майли, Отабек бўлманг! Майли, Ота Турк ҳам бўлманг! Шу Турк отанинг жони бўлинг, отам, ўқингизми?!»

— О, отажон, отажон! — хаёлан падари бузрукворига илтижо қилди у ҳамон хона бўйлаб бетоқат кезинар экан. — Шунча йил жонимни жабборга бериб ўқидим, бироқ, эвоҳ, сизга жон бўлолмадим. Мана, йигирма икки йилдирки, жондан кечиб мутолаа қилдим, нафақат Тошкентда, балки Самарқандда, Москвада, Ленинградда таҳсил кўрдим, бироқ... ҳеч бўлмаганда жонингизга оро киролмадим! Отажон бўла туриб, аслини олганда, на Ота, на Жон бўлолдим. Кечага қадар ўзимни «шўро адабиёти», «жадид адабиёти»нинг отаси деб хаёл қилган эдим, энди билсам, бу хаёлларим... ниҳоятти бир... сароб экан! Мана, саробдан ҳам қутулиб, энди кўнглим янги бир фарзанд ишқи билан ёнмоқда! Шояд, шу гал сизга Жон бўлолмасам ҳам, лоақал Ота бўлолсам, отажон! Ҳар қалай, энди бор умидим шу Кенжа Ботирдан!..

У шаҳд билан юриб тагин ёзув столига яқин келди. Утириб, яна патқаламни қўлига олди. Илк саҳифадаги илк жумлани қайта ўқиди: «Мустамлака даври адабиёти». Фавқулодда бир шиддат ила ёза бошлади. XIX асрнинг иккинчи ярмидаги Туркистоннинг ижтимоий аҳволини қисқача шарҳлаб (муаллими соний Абу Наср Форобий ҳам Арасту асарларини шунчалик шарҳлагандир-да!), асосий муддао — «демократик адабиёт» дея ўта жўн ва бирёқлама талқин этилувчи ғоят мураккаб адабий жараённинг баёнига киришди. Шу асно... кўнглини тагин ўша лаънати иштибоҳ чулғаб олди: хўп, ана, ёзиб бўлди ҳам дейлик! Бироқ бу номдаги рисолани қаерда чиқаради? Қай бир азамат чоп этади?! «Жадид адабиёти»га шунча осилаётган падаркушлару оқпадарлар... унинг онасини кўриб, жимгина турармиканлар? Жоннинг эговлари бу рисоладан сўнг қушандаларига айланмайми?!

Отажон патқаламни давотга оқиста суяди. Уриндиққа ястаниброқ ўтирган кўйи бош кўтариб, нақшинкор шифтга кўз тикди. Уттиз икки ёшга кириб, умрида илк бор кўкка тавалло қилди: нега одамзодни бу қадар забун яратгансан, парвардигори олам?! Нега бу оламингда одам одамнинг, миллат миллатнинг, мамлакат мамлакатнинг жонини эговлаб яшайди? Нега бу оламингда учига чиққан қонхўр ҳаромилар «байналмилалчи» дея улуғланади-ю, ҳамма нарсани, айниқса, ўз наслини пок кўришга интилган жонларга... «миллатчи» тамғаси босилади?! Тоқайгача бу оламингда ҳалоллик-покликка қуллуқ қилиб яшаши лозим бўлган ҳаром-ҳаришлар, аксинча, унинг бошига чиқиб, нақ ажина базми қилаверадилар?! Тоқайгача падаркушлару оқпадарларнинг ошиғи олчи бўлиб, отажонлару отабекларни туянинг устида ҳам ит қопаверади? Нега оламингда кўп нарсаларнинг бу қадар оёғи осмондан, худованди карим?! Узинг атайин шундай яратганмисан ва ё одам боласи шу аҳволга солдимми уни?! Агар чиндан ҳам бор бўлсанг, кароматингни кўрсатсанг-чи, лоақал бир сас берсанг-чи, парвардигори олам?!.

Отажон дафъатан англаб етмади: худонинг қудратими бу ва ё... қулоғи шанғилляептими?! Ахир, ташқарида нимадир гурсиллагандек бўляпти-ку! Ким, нима, қай бир куч экан у?! Васвасою таҳлика аралаш умид ҳиссида ўтдек ёниб ташқарига талпинди. Йўлакда бир зум тўхтаб қулоқ солди: тушунарли! Демак, кимдир дарвозани тақиллатяпти! Лекин... ким бўлди у?! Балки?... Алланечук орзиққан кўйи дарвоза томон юрди. Ҳаяжондан титраб тамбани туширди. Туширдию... тарвузи

қўлтиғидан тушди. Не кўз билан кўрсинки, дарвоза олдида Зайнаб билан Мансур бахши асабий типирчилаб турардилар! «Намунча эрта?! Наҳот кўрсатган кароматинг шугина бўлса, парвардигори олам?!» Зайнаб аввалига бир муддат ҳезланиб-ҳурпайиб турди. Сўнг эрига асабий ўшқирди:

— Гаранг бўлиб қолганмисиз, нима бало?! Ҳе-е, Адам бўлмаг кетинг илойим! Ҳа, намунча аммамнинг бузоғидек анқаясиз, дарвозани каттароқ очмайсизми мундоқ?! — Ланг очиқ дарвозадан то уй ичкарисига қадар Зайнабнинг тил-жағи оёқлари билан баробар қимирлаб турди: — Ҳе-е, боқиманда бўлмай кет сен ювиндихўр! Тарки дунё ҳам эви билан-да! Бу кунингдан ўлганинг яхши сендек яккамоховнинг! Кўр кўр билан қоронғида топишганидек, топган одамини қара бу овсарнинг! Бахши-нахшинг билан қўшилиб қўшмозор бўлгур!..

— Э-э, яшанг-э, ака! Отажон эмас, темир эмас, пўлат экансиз-а, аммо-лекин! — Дам Отажонга, дам Зайнабга анграйиб қараб турган Мансур бахши Зайнаб уй эшигини очиб ичкари киргач, ниҳоят, жонланди. — Уч соат ичида юрак-бағримни шунақанги қон қилиб юбордиларки, нақ жоним ҳалқумимга келиб тақалди-я,

худо ҳақи! Жинни бўп қолай дедим-а, вей! Бу хотиннинг инжиқлигини одам боласи нари турсин, роппалароса ўн минг туя ҳам кўтаролмас кераг-ов! Шеър ёзмай ҳар нима бўлай! Ана, хотинингиз ҳам, шеърларим ҳам ўзларига сийлов, ака! Қутулганимга минг қатла шукур-а!..

Отажон Мансур бахши ҳали-вери гапдан тўхтамаслигини сезиб, азбаройи уни тинчитиб умидида мулозамат қилди:

— Уйга кириб бир пиёла чой ичсангиз бўларди, ука?

Мансур бахшининг ранги қув ўчиб, оёғи куйган товукдек типирчилаб қолди. Жон ҳалпида қўл қовуштирди:

— Раҳмат, акажон, раҳмат! Ҳали айтдим-ку, ҳаммаси ўзларига сийлов, ака! Мен энди борай. Чойни уйда ичарман.

Отажон қўлини кўксига қўйди:

— Майли, ука, хоҳишингиз. Зоримиз бор, зўримиз йўқ!

У ёв қувгандек зинғиллаганча тобора узоқлашаётган Мансур бахшига кўзини, ичкаридан баралла эшитилиб турган шанғи товушга қулогини тиккан кўйи дарвоза олдида туриб қолди.

Аъзам Исмоил



КОДИРИЙНИ ИЗЛАБ

Сен Тошканга нега келдинг, дил,
Не истайсан бунда, эй кўнгила?
Юрагимга сиғмас бугун қил.
Қодирийнинг қадри қани?
Қодирийнинг қабри қани?

Кўзга суртай хоки пойини,
Топиб беринг ётган жойини,
Мен юпатай Қумушойини.
Қодирийнинг қадри қани?
Қодирийнинг қабри қани?

Қора булут — машғум қатли ом —
Қабрсиз жасадлар, жасадсиз қабр.
Қора булут — машғум қатли ом —
Фарёдсиз нолалар, беадад сабр.

Менинг қалбим азиз бир мозор.
Қатор, қатор унда қабрлар.
Қодирийлар ётипти унда,
Ётар Чўлпон, Усмон Носирлар.

Менинг қалбим азиз бир мозор:
Марҳумларнинг қадри ҳам шунда,
Қодирийнинг қабри ҳам шунда...

БЕВАФО ДУНЁ

Вафосиз дунёнинг меҳрин кўтар кўнглингда, алданма,
Ки дунё кимсага ҳаргиз вафо қилмас дегоним бил.
Насимий

Бу ёлғон дунёнинг ёлғон фиғони
Товланар — ёлғондан кўяди, йиғлар.
Бу ёлғон дунёнинг мағлуб рости-чи? —
Адоват, макрдан бағрини тиглар:
«Бир марта рост сўзланг!»

Ботирни алдаган ўша ёсуман.
Қотилнинг қўлида пичоқ йиғлайди.
Оҳ, аёл! Хиёнат бирла дўстлашдинг!
Ҳайратдан тош қотган қучоқ йиғлайди:
«Бир марта рост сўзланг!»

Дунёлар қақшайди, зирқирайди жон,
Шу ғариб банданга бир марта ишон —
Насли-насабини билолмай нолон
Онанинг қўлида гўдак йиғлайди:
«Бир марта рост сўзланг!»

«Ассаломалайкум, дорнинг оғочи!»*
Жаҳл ва бўҳтоннинг шайтон тилмочи,
Майишиб кетади Исонинг хоци,
Мажруҳ кўкракларда нишонлар йиғлар:
«Бир марта рост сўзланг!»

Гарчи бу дунё ҳам ёлғон ўйиндир,
Гарчи бу ўйиннинг ёлғонлиги рост,
Кўксимдаги тутқун юрак ҳурмати
Шу ёлғон дунёдан қилдим илтимос:
«Бир марта рост сўзланг!»

Кунтуғмиш дostonидан.

ЮКСАК ЧЎҚҚИ

Фантастик ҳикоя

Янги футбол мавсуми бошланиши олдидан «Ёш ленинчи» рўзномаси мухбирининг «Пахтакор» командаси бош тренери Е. Непейводадан олган интервьюси.

— Ефим Иванович, бу йилги мавсумга тайёргарлик ишлари қандай ўтяпти?

— Биз тайёргарликни ўтган йили декабрь ойидаёқ бошлаб юборганмиз. Машқлар асосан спорт залида ва Қибрайдаги базамизда олиб борилди. Январь-февраль ойларида республика командалари билан контроль учрашувлар ўтказилди. Февраль ойининг иккинчи ярмида Лаосда меҳмон бўлдик. У ерда бир неча командалар, шу жумладан терма команда билан ҳам ўртоқлик учрашувлари ўтказиб, барчасида ғалаба қозондик. Ҳозирги пайтда биз курашга шаймиз. Йигитларимизнинг кайфияти яхши.

— Бу йил команда составида ўзгаришлар содир бўлдими?

— «Пахтакор»нинг асоси деярли сақланиб қолди. Ўтган йили яхши ўйин кўрсатган ҳужумчи В. Кузнецов бошқа командада ўйнаш ихтиёри билдирди. Ҳимоячимиз А. Зайцев эса ҳарбий хизматга чақирилди. Улар энди Москванинг «Торпедо» ва МАСК командаларида тўп суришади. Бу ҳол командага янги ўйинчиларни жалб қилишга ундади. Биз республиканинг иккинчи лига командаларидан баъзи иқтидорли футболчиларни «Пахтакор»га чақирдик. Жумладан, «Соҳибкор»дан С. Лобов, Б. Ҳасановлар, «Хоразм»дан Е. Свинин ва М. Жуманазаровлар биз билан машқ қилишмоқда. Яхши ўйинчиларни қидиришни ҳозир ҳам давом эттиряпмиз.

— Команданинг мавсумдаги мўлжали қандай?

— Бу йилги мўлжалимиз олий лигада мустаҳкам жойлашиб қолишдир.

* * *

— Нега ўқишни ташлаяпсан?

— Ташламаяпман! Сиртқиға ўтказмоқчиман.

— Нега?

— Мен футболчи бўлмоқчиман.



— Шу ёшга кириб-а?! Спортда муваффақиятга эришиш учун ёшликдан у билан шуғулланиш кераклигини билмасмидинг?

— Билмасдим. Унда ёш эдим. Ҳозир ўзимга ишончим бор. Агар тренерларга ўйиним ёқса, сиртқиға ўтаман.

Ота ўғлининг гапидан ранжиди, аммо ўзини босди.

— Қайси тренерларга кўринмоқчисан?

— Биласиз-ку, ўртоғим Рустам «Соҳибкор»да ўйнапти. У мени ўз тренерларига олиб бормоқчи.

— Бўлмаса, олдин уларнинг кўригидан ўт. Кейин эса ўқишингни алмаштир. Сени институтга киритишнинг ўзи бўлмаган. Кейин афсус қилиб юрма.

Отаси шундай деб уйга кириб кетди. Ҳовлидаги, эндигина гулини тўкиб, куртак чиқараётган йўғон ўрик тагида турли тошлар билан бадантарбия қилаётган ўн тўққиз-йигирма ёшлардаги йигит мамнун жилмайди. Отасидан деярли руҳсат тегди. Энди ҳаммаси ўзига боғлиқ.

Бу пайтда ота уйга кириб мулоҳаза юритарди. Ҳозир, ўғлига ҳукмини ўтказса, кўнгли хушламайгина таълим олади. Кейин, ҳаётда ўз ўрнини тополмайдиган ўртача одам бўлиб қолиши мумкин. Майли, ярим йил бир йил йўқотса-да, оқ-қорани танисин. Ўзига муносиб йўл танлаши осонлашади.

Салдан кейин ота яна ҳовлига чиқди. Ўғли ҳамон терлаб-пишиб тош кўтарарди.

— Кучингни беҳудага сарфлагандан кўра ер чопсанг бўлмайдими?

Бу танбеҳи ўғлига қаттиқ таъсир этди шекилли, у ҳужрага кириб белкурак кўтариб чиқди.

* * *

Зокир билан Феруза Ўрдадаги «Заргарлик дўкони» ёнида учрашишди.

Бу уларнинг илк учрашувлари эди.

Шунинг учунми, гап аввалига унча қовушмади. Бироқ, улар анҳор ёқалаб сайр қилишар экан, инсон онгидаги туғма ва тарбия воситасида вужудга келган бегона-сирашга ўхшаш ўзаро муносабатни чегараловчи ҳислар аста-секин йўқола бошлади.

Зокир шу пайтгача бошқа қизлар билан ҳам «юрган», аммо уларнинг қайси бир қилиғи ёқмай тезда учрашувларни бас қилганди. Феруза эса бир гаплашишнинг ўзида уни ширин сўзлари, одоби ва чиройи билан тамомла ром этди-қўйди. «Уйланишга арзийдиган қиз!» — ўйлади Зокир. Мана, қиз билан Урдадан «Пахтакор» стадионининг жанубий дарбозасига олиб чиқувчи, атрофида баланд дарахтлар ўсиб ётган йўл бўйлаб борар экан, эски танишлардек суҳбатлашарди.

Феруза ўзининг келажакдаги орзуларини сўзлар, шунинг баробарида Зокирнинг нималарга қизиқишини билгиси келарди. Зокир эса унинг гўзал чеҳрасига ҳам, ёқимли гап-сўзларига ҳам маҳлиё бўлиб келар, бугун ажабли учрашув бўлишини у олдиндан сезганди. Эрталабдан унинг ишлари ўнгидан келди.

Соат саккизларда Рустам уйига қўнғироқ қилиб, кеча кечқурун уни тополмаганини, шунинг учун бугун барвақт безовта этаётганини айтди. Халқободга шошилаётган экан. У Зокирни «Соҳибкор» командасига қабул қилингани билан табриклади. У тезда ўқишини сиртқига ўтказиш тўғрисида ариза ташлаши зарурлигини ва эртадан Халқободга бориши лозимлигини маълум қилди. «Уч кундан сўнг Жиззахда ўйин бўлади, сен ҳам қатнашсанг керак», деди у.

Соат ўн иккиларда Зокир ўз аризасига қўл қўйдиришга улгурди. Хужжатларини расмийлаштириш учун топширди...

Кейин Феруза билан учрашди.

Бу учрашув жуда ажиб ўтиши керакдай туюларди Зокирга. Шунинг учун ҳам у ўзининг бор-йўқ ижобий хислатларини кўрсатишни истар, бунинг учун йўл қидирарди.

— Сиз, менимча баҳорда туғилган бўлсангиз керак, — деди у ҳеч қутилмаганда.

— Тўғри топдингиз! — ажабланди Феруза. — Қаердан биласиз?

— Бу жуда осон, — жилмайди Зокир, — Ҳар бир одамнинг ҳаётга бўлган муносабати, руҳияти бошқа сабаблар қаторида унинг қайси фаслда туғилганига ҳам боғлиқ. Мана, мен сизнинг сўзларингизни, ўзингизни тутишингизни кўриб баҳорда туғилганлигингизга амин бўлдим.

— Қайси кунда туғилганимни ҳам топсангиз, қойил қолган бўлардим.

— Ҳаракат қилиб кўраман. Бироқ, озгина ўйлаб, фикрларимни жамлаб олишим керак.

— Майли.

Бу нарса Зокир учун янгилик эмасди. Илгари ҳам, ўртоқлари билан тажриба ўтказиб, уларнинг туғилган кунларини топган эди. Лекин у ҳозир Феруза олдида янглишиб қолишдан пича чўчирди ҳам.

— Аввал қайси ойда, кейин ўн кунлик, сўнг эса беш ва хуллас аниқ кунни айтаман... — гап бошлади Зокир ва бироз сукут сақлагач, таваккалига онгиде жаранглаб турган ойни айтди, — апрелда туғилгансиз.

— Буни тўғри топдингиз, — хотиржам жилмайди Феруза.

— Иккинчи ўн кунликда... — бу гап Зокирнинг оғзидан беихтиёр чиқиб кетди. Ҳозирги пайтда у ҳаяжонга тушган, унинг ўзи тушунтириб беролмайдиган ҳаяжон бутун вужудини қамраб олганди. Барча сўзлар, ҳаракатлар гўёки борлигидан ташқарида бўлаётгандек туюларди. Бундай ҳолатни у кейинчалик «ҳиссиётнинг кучайиш палласи» деб атади.

— Бу ҳам тўғри!

— Хўш... ўн беш билан йигирманинг орасида.

— Ҳа!

Ферузанинг товушида энди ажабланиш оҳанглари сезилди.

Зокир жим қолди. Энди энг асосий кунни айтиш керак эди, Ферузага тикилди. Хаёлида негадир ўн саккиз рақами гўжғон ўйнай бошлади.

— Ун саккизинчи апрелда!

— Тўппа-тўғри!

Қиз ҳайрат бармоғини тишлаб қолди. Лекин шунда ҳам буларнинг барини Зокир ҳозир топганига шубҳа билан қарагани учун сўради:

— Буни битта-яримта орқали билиб олмаганмисиз?

Зокир қизнинг туғилган кунини тўғри топганидан қувонаётганди, унинг мана бу саволи ажаблантирди:

— Қандай қилиб?! Наҳотки мен ҳақимда шундай фикрга борсангиз. Истасангиз яна синаб кўринг.

— Бўлмаса, ўзингиз айтинг, яна қандай сирли нарса кўрсата оласиз?

Улар бу пайтда анҳор ёқалаб юриб «Моржлар клуби»га яқинлашиб қолгандилар. Клубнинг спорт майдончасида «морж»лар волейбол ўйнашарди.

— Анавиларни кўряпсизми! — деб уларга ишора қилди Зокир. — Волейбол ўйнашяпти. Қизил майкали семиз киши ҳозир коптокни биз томонга отиб юборади.

Кўп ҳам ўтмай копток қизил майкалига тушди. У тўпни рақибига узатиш ўрнига, шу яқиндан ўтиб кетаётган Зокир билан Феруза томонга зарб билан итқитди.

Феруза қотиб қолди. Зокир эса унинг ҳайратдан ёқа ушлағудай бўлиб қараб туришини кузатди. Тўп уларнинг ёнидан ўтиб, нари бориб тўхтади.

— Ҳой, коптокни ташаворинглар! — деган товуш Зокирни ўзига келтирди. У тўпни «морж»ларга қайтарди. Ферузага қаради. Қиз унга ғалати тикилди. Зокир жилмайди. Феруза ҳам унга қўшилишди.

— Тасодиф! — деди Зокир, қизнинг кайфиятини ўзгартириш мақсадида жилмайишда давом этди.

Феруза индамади. У бирор нима дейишга ожиз эди.

— Биласизми, — дея сўзида давом этди Зокир, у шу дамда асосий гапни айтиш лозимлигини тушунганди. — Бундай истак ва ҳодисаларнинг мос келиши, менимча, кўнгилларимизнинг ҳам бир-бирига мос тушганига ишора бўлса ажаб эмас. Сиз менга жуда ёқиб қолгансиз. Сиздек... сиздек қизни ҳеч қаерда кўрмаганман. Мен ҳар кунни сиз билан гаплашишни, учрашишни истардим. Бахтга қарши эртага Халқободга кетяпман. Мени «Соҳибкор» футбол командасига қабул қилишди. Тошкентга келиб тураман, лекин бошқа вақтда қаерда бўлсам ҳам сизга қўнғироқ қиламан. Майлими?

Зокир Ферузага узоқ термулди. Унинг оғзидан «ҳа» деган жавобни эшитишга интиқ турди.

Ниҳоят, Феруза жавоб қилди:

— Майли...

Шу дамда Зокирга розилик беришга қандайдир куч уни мажбур қилдими, Феруза буни унчалик яхши тушуна олмади. Ҳарҳолда, у бундай йигитни биринчи бор учратиши эди...

* * *

Бу воқеа рўй берганида Зокир ўн уч ёшда эди. Уша вақтларда тиним билмай ўзи ўқийдиган мактабнинг спорт майдонида футбол ўйнарди. У ўз тенгдошлари ичида энг яхши футболчилардан саналар, синфга — синф, маҳаллага — маҳалла ўйинларида капитанлик қиларди.

Уша кунни тушдан кейин Зокир билан бир синфда ўқийдиган Рустам ўзи яшайдиган — «Тинчлик» маҳалласидаги болаларни олиб келди. Улар шу кунни маҳаллага маҳалла футбол ўйнайдиган бўлишди. Зокир тезда мактаб атрофидаги кўчанинг болаларини йиғди. Бир

қанча томошабинлар ҳам тўпланди. Зокир билан Қодир ҳужумда ўйнайдиган бўлишди. Ҳусниддин ҳар доимгидек дарбозани эгаллади. Бошқалар ҳимоя ва ярим ҳимояни ҳосил қилишди. Ҳар икки командада еттитадан ўйинчи бор эди.

Ўйин бошланди. «Тинчлик»даги ёш футболчилар дарҳол ҳужумга ташланишди. Тез орада Рустам уч ўйинчини алдаб ўтиб «Бедил» дарбозасига тўп киритди. «Меҳмон» томошабинлар ўз ҳаммаҳалларини баланнд овоз ва қийқирик билан қарши олишди. «Мезбон» томошабинлар ҳам бўш келишмади. Улар ўз ўйинчиларини рағбатлантирувчи сўзлар айтиб олишди. Зокирнинг командаси қарши ҳужумга ташланди. Қодирнинг майдон ўртасида тўп сураётганини кўрган Зокир бўш ер — қанот томонга югурди-да, унга «ошир!» деб қичқирди. Аммо Қодир пинагини бузмади. Биринкетин алдашга киришиб кетди ва ниҳоят тўпни олдириб қўйгач, «Бедил»га яна бир гол урилди.

Зокир дарҳол Қодирга юзланди:

— Нега оширмайсан?! Кўзинг кўрми?

— Кўрмай қолибман, майли ошираман, — деди у.

Ўйин майдон марказидан бошланди. Тўпни эгаллаган Зокир Рустамни алдаб ўтди-да, Қодирга узатди, ўзи эса олдинга интилиб ундан жавоб кутди. Қодир бу сафар ҳам томошабинларга ўз «маҳорати»ни намоиш қилишга киришиб кетди. Натижада тагин тўпни олдириб қўйди. «Аҳмоқ, — жадли чикди Зокирнинг, — эпласанг алдагин-да!» У ҳимоячиларга ёрдамга югураётган эди, тўсатдан қоқилиб кетди-ю, бутун гавдаси билан тупроққа ерга ағанади. Боши, тошга бўлса керак тегиб, кўзларидан ўт чиқиб кетгандек бўлди. Бир неча диққага ҳушини йўқотдими, билмайди, ҳарҳолда дарров ўрнидан туролмади. Атрофини болалар ўраб олишди. Кимдир туришига ёрдам бермоқчи бўлди, аммо боши гир-гир айланар, қулоғи шанғилларди. У ўз гавдасини бошқаролмасди. Рустам билан Ҳусниддин уни майдон четига — ўсиб ётган чим устига ўтқазиб қўйди.

— Озгина дам ол, — деди Рустам.

Зокир индамади. «Ҳа» дегандай бош чайқади. Унинг ўрнига бошқа биров ўйнай бошлади. Кичикроқ болалардан бири мактаб водопроводидан шиша идишда сув олиб келди. Зокир мириқиб ичди. Тиззалари, қўллари тирнаиб, қонталаш бўлганига кўзи тушди. Яраларига сув қуйди. Қаердадир тирналган жойларга намлатта қўйиш кераклигини ўқиганди. Атрофига йиғилган болалар пешонасида катта ғурра пайдо бўлганини айтишди. Узи сезмабди ҳам. Бироз ўтиб аҳволи яшиланди. Лекин бошидаги лўқиллаш йўқолмади.

Иккинчи бўлимда у яна ўйинга тушди. Бу пайтда «Тинчлик» 3:1га олдинда эди. Тез орада у иккита гол урди. У илгаригидек тез югура олмаса-да, ўз ўйинидан қониқди. Ҳисоб 4:4 бўлиб тугади. Иккала томон ҳам ранжимади. Дам олиш чоғида ўйинни муҳокама қилишга тушишди. Шунда Рустам бир нарсага Зокирнинг эътиборини қаратди.

— Сездингми, мен бир неча марта коптокни сенга оширдим. Уша пайтда иккаламиз бир командадамик деб ўйлабман. Билмадим, нега? — деди у.

Ун уч ёшида Зокир бу ҳолга унча аҳамият бермаганди. Кейинчалик ҳам, шунга ўхшаш воқеалар рўй бергандир, аммо бунчалик ёдида қолмаган. Ҳаммасига, балки ўша йиқилиш сабаб бўлгандир. Ким билади... Бу ҳодисани ҳам Зокир фақат етти йил ўтгачгина эслади.

* * *

11 август. йил. Тошкентдаги «Пахтакор» стадионида ўтказилган футбол

учрашувининг радио-телевизион репортажидан бир лавҳа.

«...Ҳозир «Пахтакор» ва Киевнинг «Динамо» командалари ўртасидаги ўйиннинг охири дақиқалари ўтмоқда. «Пахтакор» бугун ҳам ишқибозларини ранжитиб қўймоқда. Баъзи томошабинлар стадионни тарк эта бошладилар. 2:0 ҳисобида мағлубиятга учраётган командамиз аъзолари ҳужумга зўр бераётганликларига қарамай, рақиб жарима майдончасига ёриб киролмаяптилар. Футболчиларимиз ўтган саксон беш минут давомида бирор марта ҳам хавфли вазият вужудга келтиришолмади... «Пахтакор» яна ҳужумга ўтпти. Тўп Раҳматовга узатилди. У бир ҳимоячини алдади... Эҳ! Уттиз метрлар чамаси наридан тепилган тўп дарбоза тўсини устидан ўтиб кетди... Меҳмонлар тўпни ўйинга киритишга албатта шошилишмайди... Кўриб турибсиз, ён томондаги судья байроқчасини кўтариб, ўйинчини алмаштириш кераклиги ҳақида хабар қияпти. «Пахтакор» тренерлари янги куч киритишмоқчи. Ун биринчи рақамли Игорь Тилкин ўрнига, ўн учинчи рақамли Зокир Қаюмов майдонга тушяпти. Ён томондаги судья янги ўйинчининг рақамини ёзиб олди, асосий судья эса ўйинга киришга рухсат берди, энди матч давом этдирилади. Учрашув тугашига ҳали тўрт минут вақт бор. Зокир Қаюмов бугун биринчи марта олий лига командалари ўртасидаги ўйинда майдонга тушди. У «Пахтакор»га яқиндагина «Соҳибкор» командасидан қабул қилинди. Ёш, иқтидорли ўйинчилардан. «Пахтакор»чилар яна тўпни эгаллаб олиб олға интилишмоқда. Мана бу ерда эса «Динамо» ўйинчиси ўйин қондасини бузди. Шундоққина жарима майдончаси яқинида рақиб дарбозаси томон тўп тепилиши керак. Ҳар доимгидек бу тўпни тепишга Раҳимбеков тайёрланмоқда. «Динамо»чилар тўққиз метр нарида жонли девор ҳосил қилишди. Судья ҳуштак чалди. Тўп тепилди! У жонли деворга тегиб қайтди ва уни киевлик Глухотко эгаллаб олди. У тўпни... Қаюмовга узатди! Хавфли вазият!! Го-о-ол!!!... Менимча, Глухотко вазиятни юмшатиш ниятида тўпни дарбозабонга узатмоқчи бўлди ва Қаюмов бундан усталлик билан фойдаланди. Ўйин тугашига уч минут вақт бор. Яна бир зўр бериш керак! «Динамо» футболчилари ўйинни майдон марказида бошлаяптилар. Ниҳоят, тўп ўйинга киритилди. Заварко олдинга интиляпти. Бироқ, у тўпни Аъзамовга олдириб қўйди. Аъзамов майдон марказини кесиб ўтиб, тўпни Шариповга узатди. Раҳимбеков ундан тўпни қабул қилиб олиб жарима майдончасига кириб келяпти. Олдинда икки ҳимоячи бор. Тўпни бўш турган Қаюмовга узатиши керак, бироқ Раҳимбеков ҳимоячини алдашга киришиб кетди ва тўпни олдириб қўйди... Яна хавфли вазият! Го-о-ол!! Қаюмов ҳисобни тенглаштирди! Тўпни Раҳимбековдан олиб қўйган Глухотко, уни яна дарбозабонга узатмоқчи бўлди ва яна янглишди, натижада Қаюмов иккинчи маротаба рақиблар дарвозасини нишонга олишга сазовор бўлди. «Пахтакор»чилар уни чин дилдан қутламоқдалар. Бу футболчи мавсум бошларида «Соҳибкор» командасида ўйнай бошлади. У ерда жуда тезда кўзга кўринди. Унинг асосий маҳорати ҳужум пайтида жой танлай билишда. У «Соҳибкор»да ўн ўйин ўтқазиб, йигирма олтита тўп киритгач, «Пахтакор»нинг бош тренери Ефим Непейвода уни жумҳуриятимизнинг асосий командасига таклиф қилди. Мана у майдонга биринчи тушишидаёқ, ўзини кўрсатиб, вазиятлардан усталлик билан фойдаланди. Ёши йигирмада. Тошкент Политехника институтида сиртдан ўқийди... Ўйин яна майдон марказидан бошланди. Киевликлар тайёр галабани қўлдан бой бердилар. Футбол ўйинининг тўқсон минут

давом этишини асло унутмаслик керак... Бугунги ғалаба уларга биринчи ўринда мустақамланиб олишга имкон берарди. Ўйин тугашига жуда оз қолди. Балки судья вақт кўшгандир. Эсингизда бўлса, ўйин бир неча марта тўхтатилган эди... Тўп Заваркога тушди. У қанотга — Романюкка узатди. «Динамо» кенг фронт бўйлаб ҳужумга ташланяпти. Барча ўйинчилар «Пахтакор» майдонида жойлашиб олдилар. Ҳатто Раҳимбеков ҳам ҳимоячиларга ёрдамга етиб келди. Майдон марказида биргина Қаюмов билан «Динамо» ҳимоячиси қолган. Романюк жарима майдончасига яқинлашиб келяпти. У бир ҳимоячини алдаб ўтди ва тўпни марказга — Заваркога узатди. Заварко қулай вазиятда! Тўп тўсинга тегиб қайтди! Бу тўпга Глухотко ташланди! Хавфли вазият!.. Бироқ, Глухотко тўпни «Пахтакор» дарбозасига йўналтириш ўрнига, орқага — майдон марказига зарб билан тепди. У ерда эса фақат Қаюмовгина қолган! У тўпни эгаллаб олиб дарбозабон билан яккама-якка чиқяпти! Мана у жарима майдончасига кириб боряпти! Тўп тепилиши керак! Лекин, орқадан етиб келган меҳмонлар ҳимоячиси Қаюмовни чалиб йиқитишдан ўзга илож тополмади. Учрашув судьяси эса ўн бир метрлик жарима тўпни белгилади! Ҳурматли ишқибозлар, ўйин вақти тугади, аммо қоидага мувофиқ жарима тўпи бажарилиши лозим... Ҳужумчимиз Раҳимбеков тўпни ўн бир метрлик нуқтага қўйди. Судья рухсат берди. Гол!!! Зарб билан тепилган тўп «Динамо» дарбозаси тўрига тушди. «Пахтакор» ажойиб ғалабани қўлга киритди!..

Уйиндан сўнг кийим алмаштириш хонасида «Динамо» командаси ҳимоячиси Василий Глухотконинг командадошларига ва тренерларига айтган сўзидан:

«— Улай агар ҳеч нимани тушунолмай қолдим. Ишонинг менга. Ҳамма нарса беихтиёр рўй берди. Гўё қандайдир куч мени бошқаргандек бўлди. Ана шу куч туфайли ҳам унга коптокни оширганимни билмай қопман. Тагин бу ўзини оқламоқчи бўляпти деб ўйланган. Сира ундай эмас. Сўнги дақиқада айбимни ювишга интилиб ҳужумга отландим, афсус яна тўпни...»

28 август... йилда «Тошкент оқшоми» газетасида босилган спорт шарҳидан:

«... «Пахтакор» сафарда тўрт ўйин ўтказиб, барчасида ғалаба қозонди. Бу ўйинларда, айниқса, ёш ҳужумчи Зокир Қаюмов ўзининг маҳоратини намоён қилди. Сафар давомида у рақиблар дарбозасига ўнта тўп киритди. Мамлакатимиз футбол тарихида ҳеч бир ўйинчи олий лигадаги ўз футбол ҳаётини бундай тарзда бошламаганди. Кейинги ўйинларда Қаюмовни иккитадан рақиб ўйинчиси кўриқлаяпти-ю, аммо бу тадбир ҳеч бир наф бермаяпти. Ҳужумчимиз ҳар қандай шароитда ҳимоячиларни ва дарбозабонни доғда қолдиряпти. У тўксон минут давомида чарчамай югура олади. Айниқса, вазиятни тўғри баҳолаб, керакли пайтда зарур нуқтага чиқиб туришга моҳир.

«Пахтакор»нинг охирги беш ўйиндаги кетма-кет ғалабаси, команданинг олий лигадаги пешқадамлар сафига қўшилиб олишига имкон яратди. Бу йил командамиз футбол чемпионатининг медалларига бемалол даъвогарлик қилишлари мумкин. Бунинг учун эса футболчиларимиз курашни янада кескин олиб боришлари зарур. Келгуси ўйинларда «Пахтакор»га омад тилаб қоламиз».

29 август ... йилда «Советский спорт» рўзномасида, махсус муҳбир. Э. Туманянцнинг Зокир Қаюмовдан олган экспресс-интервьюсидан кўчирма:

— Зокир, сиз олий лигадаги дастлабки беш ўйинингиздаёқ ўн иккита тўп киритдингиз. Бу голларнинг аксарияти «Пахтакор»га ғалабалар олиб келди. Айтингчи, шунча тўп киритишга қандай эришяпсиз?

— Мен ҳужумчиман. Вазифам рақиб дарбозасини нишонга аниқ олиш. Ҳар бир киши ўз вазифасини яхши бажариши керак. Бундан ташқари, кўп нарса омадга ҳам боғлиқ.

— Маълумки, омад ўз-ўзидан келавермайди. Бунинг учун етук маҳоратга эга бўлиш лозим. Сиз ўйин пайтида нималарга эътибор берасиз?

— Аввало, рақиб команда ўйинчиларининг қандай жойлашганлигига қараб иш тутаман. Тўп киритишга қулай жойни бир дақиқа ҳам кўздан қочирмайман. Тўп ҳолларда, худди ана ўша — мен мўлжаллаган ерга тўп келиб тушади. Мен бу имкониятни қўлдан бермасликка тиришаман.

— Ҳозирги пайтда футбол мутахассисларининг диққат-эътибори сизнинг ўйинингизга қаратилган. Ўзбекистонлик футбол ишқибозлари «Пахтакор» ўйинларини қизиқиб кузатмоқдалар. Ҳатто, баъзи ашаддийлар сафардан қайтаётганингизда аэропортга кутиб олишга ҳам чиқибдилар. Бундай ҳол кўпинча ёш футболчиларга салбий таъсир кўрсатиши маълум...

— Гапингизни тушундим. Шунга айтишим керакки, менинг ўйин услубим ҳали тўла-тўқис шакллангани йўқ. Ўзимни ҳали футболчи бўлдим деб ҳисобламайман. Ишқибозларга келганда эса, уларнинг ҳиссиётларини беҳад ҳурмат қиламан. Футбол фақат улар учун. Сенинг ўйининг гоҳ ишқибозларни хурсанд қилиши, гоҳида ранжитиши табиий. Ҳар бир ишқибоз ўзининг севимли командаси учун куйиб-пишар, кеча-кундуз яхши умид билан ҳар янги ўйинни кутар ва ҳаётида унга берилган орзуларнинг маълум қисмини футболга бағишлар экан, ўз мақсадларини рўёбга чиқаришга муносиб ҳисса қўшаётган кимсага чин дилдан ихлос қўяди...

— Сухбатингиз учун раҳмат. Сизга янада катта муваффақиятлар тилаймиз.

— Раҳмат».

айтди, лекин у бари бир Ферузадан воз кечмади. Лагердан келишгандан бери кунора кўнғироқ қилиб уни учрашувга таклиф қилгани қилган. Лекин, Феруза қандай қилиб Зокир билан бўлган муносабатини ойдинлаштирмай туриб, Раҳмат акаси билан учрашади?! Бу ахир хиёнат эмасми? Ҳа, тезроқ Зокир кўнғироқ қила қолсайди.

Феруза уйдаги диванда хаёл суриб ўтирар, қўлида эса бир варақ қоғоз. У беихтиёр яна қоғоздаги шеърга тикилди:

**Кўзларингда чақнайди учкун,
Ғунча лабинг жилмаяр аста.
Бунчалар ҳам бўлганман мафтун,
Қарайман мен доим ҳавасда.
Наҳот, қалбим ёнади шунча,
Ишонмайман ҳатто ўзимга.
Шошилмагин боқай тўйгунча.
Кўринмоқда олам кўзимга,
Балки бутун дунё қувончи —
Фақат сенда бўлган мужассам.
Барбод этма кўнглим ишончин,
Тинмайди қалб ҳар қанча севсам.**

Зокир ҳам шундай шеърлар ёзса эди. У фақат истаган кишинини ўз измига бўйсундиrolади, холос. Феруза икки ой бурун рўй берган бир воқеани эслади.

Ушанда Тельман Богининг хилват бир ерида суҳбатлашиб ўтиришарди. Бир пайт уларнинг яқинига бир барзанги йигит келди-да, Зокирдан сигарет сўради. Зокир унга чекмаслигини айтди. Ҳалигининг олдида яна уч йигит пайдо бўлди. Ҳаммалари Зокирга еб қўйгудек бўлиб ўқрайдилар.

— Менга қара, ҳув олифта! — деди барзанги Зокирнинг кўйлаги ёқасидан ушлаб ўзига тортар экан, — жонингдан умидинг бўлса, жонончани бизга ташлаб, туёфингни шиқиллатиб қол!

У гапларининг исботи учун чўнтагидан йиғма фин пичоғини чиқарди-да, тугмасини босди. «Шиқ» этиб чиққан тиғ Зокирнинг томоғи остида ялтиради.

Зокир ҳам қўрқув ҳам нафрат аралаш барзангига тикилди-да:

— Пичоқни ташла! — дея пичирлади.

Барзанги дарров унинг измига юрақолди. Қўлидаги пичоқни ерга ташлади.

Зокир икки қўли билан чаккасини босди-да, яна бурюди:

— Энди ҳамманг йўқолларинг!

Безорилар бир Зокирга, бир қизга қараганча бу ердан тезда ғойиб бўлишди...

Ушанда Феруза Зокирдаги илоҳий бир кучга яна бир бор тан берган эди.

Энди эса у билан жиддий тарзда гаплашиб олиши керак. Яхшиси, ҳеч нарсани яширмагани маъқул. Биринчидан, Зокирнинг севгиси қай даражада эканини синовдан ўтказиб олади, иккинчидан... бу ҳақда ўйлашга чарчади.

* * *

Улар яна Ўрдада учрашишди. Яқин-атрофда салқин ерни топиб ўтиришди. Зокир анчадан бери кўрмаган севгилисини қўлидан ушлаб унга суқланиб боқар, кўп нарсани айтишни кўнглига тугиб қўйганди. Бироқ қиз унинг дилидагини тўкиб сочишига ҳалал берди-қўйди.

— Зокир, биз иккаламиз гаплашиб олишимиз керак, — деди у ҳеч тушуниб бўлмас бир оҳангда.

Зокир дилида қандайдир мавҳум бир нохушликни туйди.

— Нима ҳақида? — сўради Зокир.

— Мен Юсуфхонада дам олганимда бир йигит билан танишиб қолдим...

Феруза Зокирга Раҳмат акаси билан нималар ҳақида гаплашганларини, у йигит ўзида қандай таассурот қолдирганини бир бошдан сўзлаб берди.

— Ҳозир бўлса, — деди Феруза сўзининг охирида. — Раҳмат ака менга кунора кўнғироқ қилиб учрашувга таклиф қияпти. Унга нима дейишга ҳам ҳайронман.

Зокирнинг дилида ўша йигитга нисбатан нафрат ҳисси уйғонган бўлса-да, у Ферузанинг сўзларини охиригача эшитди. Зокир бу қизнинг ички дунёсини билишга интилиб, сўнгра масалани узил-кесил ҳал қилишни мўлжаллаганди.

— Майли, учрашавер, — деди у қизнинг сўзлари тугагач. — Бу сенинг ишинг. Мен сенга халақит қилмайман. Бахтли бўл!

Феруза унинг жавобидан лол бўлиб қолди. Наҳотки, шунча тез. Йўқ, унга юмшоққина, кетидан қолмай судралиб юрвучи Раҳмат ака эмас, мана шундай ҳақиқий йигит керак.

— Нима деяпсиз? Мени тушунмадингизми?! Сиздан маслаҳат сўраяпман-ку! Бир хил қизларга ўхшаб сизни алдаб юришни истамаганим учун ҳам бу гапларни айтяпман.

— Бундай пайтда, Феруза, маслаҳат сўралмайди. Хушомадгўйларга қаттиқроқ жавоб қилинади. Тушундингми?! Мени севиб қолибди деб фахрланилмайди.

Зокирнинг бу гаплари Ферузанинг қалбидаги иккиланишларни батамом йўқотди.

— Мени кечиринг. Нима қилай. Дугоналарим доимо мен билан бўлишмади. У бўлса кетимдан қолмади...

— У йигитни унут. Кўнғироқ қилса жавоб берма. Шунда ҳам тинчимаса, менга айт. Ўзим гаплашаман! Зокир бундай оҳангда буйруқ берганига ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Феруза яна унинг измига бўйсунди-қолди. Бўлиб ўтган суҳбатдан кейин Зокирнинг Ферузага ишончи камайганди.

* * *

СССР футбол чемпионати давом этарди.

Бугун ҳам Тошкентда қизиқарли футбол ўйини бор. «Пахтакор» Марказий Армия Спорт Клуби билан учрашади. Бу ўйинга қизиқиш катта. Армия футболчилари ҳозирги пайтда учинчи ўриндалар. «Пахтакор» эса тўртинчи поғонада. Унинг қаторисига қозонган беш ғалабаси ишқибозларни руҳлантириб юборган. Тошкентликлар бугун ҳам зафар қучсалар армия футболчилари билан ўрин алмашиб, пешқадамларга деярли етиб оладилар.

Бу кунларда Зокирнинг ўзига ишончи ортиб, ўйинда куч-қувватини аямай сарфлашга тайёр эди. Бироқ кеча Қибрай стадионида асосий команданинг ўринбосарлари куч синашаётган маҳалда кутилмаган воқеа рўй берди. Учрашув бошланишига ҳали вақт бор эди, бош тренер Ефим Непейвода Зокирни ёнига қақирди.

— Ҳарҳолда, — деди у, — сен футбол мактабида таълим олмагансан. Бунинг таъсири бор. Эртага ўйин бошидан сени қўймайман. Иккинчи бўлимда майдонга тушасан. Бугун эса дублерлар составида ўзинг устингда, тактикани чуқурроқ эгаллаш устида ишлайсан. Бу фақат сенга фойда бўлади.

— Майли, — деди Зокир бўшашиб.

Бош тренернинг бу ишини турлича тушуниш мумкин эди. У, ҳақиқатдан ҳам Зокирга тактика сирларини обдан ўргатишни истаётган бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмасди. Ўз командасини юксакликка кўтаришни

ўйлаётган қайси устоз, кетма-кет муваффақият қозонаётган шогирдини энг муҳим паллада сояга тортади? Бош тренер, эҳтимол Зокирнинг вақти ҳали етиб келгани йўқ, ҳозирча уни резервда ушлаб туриш керак деб санаётгандир. Шундай ҳам дейлик. Унда команда кўзлаётган юқори ўринни, футбол ишқибозларининг яхши умидларини нега менсимайди. Ахир, Зокир ўн олти-ўн етти яшар бола эмас. У чарчаб ўзини уринтириб кўяётгани йўқ.

Зокир шундай ўйлар гирдобада гаранг бўлиб нари кетди.

Ефим Непейводага келсак, у ҳамон кеча кечқурунги учрашув таъсирида эди...

У команда билан машқларни ўтказгач, уйига қайтиб келди. Овқатланишга ўтирган ҳам эдики, телефон жиринглаб қолди. Қўнғироқ қилаётган, эски қадрдон дўсти, МАСК командасининг ёрдамчи тренери Алексей Козлов экан. У бугун ўринбосарларни Тошкентга олиб келибди. Ефим Иванович уни дарҳол уйига таклиф қилди.

— Иккита янги дўстан битта эски қадрдон дўст афзал, деган мақол бор ўзимизда, — сўз қотди Непейвода. — Сен билан кўришмаганимизга анча бўлди. Меникига етиб кел. Бир ўтиришамиз.

Улар ярим кечагача сўхбат қуришди. Қиттак-қиттак «оқи»дан ҳам олинди. Бир командада футбол ўйнашган пайтларни эслашди. Аммо, Ефим Ивановичга таъсир кўрсатган гапни Алеша Козлов кетиш олдиан айтди.

— Ҳали командангнинг муваффақиятли ўйинлари билан табриқладим, — деб бошлади у. — Лекин сенга очиғини айтиб қўя қолай, қадрдон дўстмиз-ку. Бизни сенинг ютуқларинг қувонтиради, аммо сен жуда қаттиқ сакрама. «Пахтакор»га нари борса бешинчи-олтинчи ўринлар ҳам бўлаверади. Сен бу билан ҳеч нарса йўқотмайсан. Истаган нарсангни талаб қилаверасан. Қолоқ командани шунчалик қилишнинг ўзи бўладими?! Бу йилги чемпионатда бизнинг команда ёки спартакчилар олтин медалли бўлишлари кутилмоқда. Кўпчиликнинг фикри ва истаги ҳам шу. Ўйлаб иш қил. Ахир, Тошкентда бутунлай қолиб кетмасанг керак?! Айниқса, сенинг Зокир Қаюмовнинг жуда бало чиқди. Бундай ўйинчиларни асраш лозим. Тушундингми?

— Ҳа, — деди Ефим Иванович, анча улуғлашиб, салобатли бўлиб қолган Алешага, аниқроғи кейинги пайтларда обрўли Алексей Петровичга айланган дўстига қараб. — Кўрамиз. Олдинда ҳали анча ўйинлар бор...

Зокир ўринбосарлар учрашувида тўп киритишга тиришмади. Фақатгина чиройли ўйин кўрсатишга, ҳар хил комбинациялар кўрсатишга интилди. Бир пайт Зокир тўпни суриб кетаётган эди ҳамки, МАСКга яқинда Хабаровск командасидан қабул қилинган гавдали, вужудидан куч ёғилиб турган Игорь Рублевкин унинг оёғига чунон ҳам тепиб қолди. Бу зарбдан Зокирнинг кўзларидан ўт чиқиб кетаёзди. «Ҳаммаси тамом!» — ўйлади у чимга қулар экан. Шу йиқилганча ўрнидан туролмади. Рақиби тепасига келиб, ундан кечирим сўради-да, нари кетди. Шикаст еган оёқ зирқираб оғирди. Югуриб келган команда врачлари Зокирнинг оёғини кўрди-да, ўйиндан чиқиш зарурлигини айтди. Шериклари унинг қўлтиғидан ушлаб майдон ташқарисига олиб чиқиб кетишаётганида Зокир беихтиёр Рублевкинга қаради. У мамнун бир қиёфада шерикларига нималардир дерди.

Суюклари унча лат емабди. Команда врачининг айтишича, бу жароҳатнинг асорати бир ҳафталарда ўтиб кетармиш. На илож, чидаш керак...

Асосий составлар ўйини шиддатли бошланди. Стадион ишқибозлар билан тўлган эди. Ҳар икки команда ўйинчилари эълон қилинди. «Пахтакор» ишқибозлари Қаюмовнинг йўқлигидан таажжубланишди. Унинг номи фақат эҳтиёт шарт ўйинчилар рўйхатида эди. Бунга ҳам ҳар эҳтиомолга қарши, рақибларга руҳий таъсир кўрсатиш учунгина қилдим, деди бош тренер атрофдагиларга. Турли секторлардан минглаб ишқибозлар «Қа-ю-мов!.. Қа-ю-мов!» деб қичқира бошладилар. Аммо, шундоқ ҳам ўйин жуда қизғин борарди.

Кейинги ғалабалардан сўнг пахтакорчиларнинг кучига-куч қўшилганди. Шунинг учун ҳам улар бетиним ҳужум қила бошладилар. Бу ҳаракатлар тез орада ўз натижасини берди. Ўн бешинчи минутда Раҳимбеков чап қанотдан рақибларнинг жарима майдончасига кириб келди-да, бир ҳимоячини алдаб ўтиб, куттилганда тўпни МАСК дарбозасига тепди. Эсанкираб қолган дарбозабон алам билан ҳимоячиларга бақаришдан ўзга илож тополмади. Тўп тўрга тушди. Стадион ларзага келди. Товуш тебранишларини ҳосил қилувчи эллик беш минг инсон органи куч борича ишлатилди... МАСК командаси ўйинни майдон марказидан бошлади. Тренерлар ва эҳтиёт шарт ўйинчилар қаторида ўтирган Зокир ҳам қувонгандан-қувонди. Бироқ, у бугун командага ёрдам беролмаётганидан изтиробда эди.

«Пахтакор» яна беш минутлар давомига ҳужумни давом этдирди. Кейин эса рақиблар бир оз ўнглиниб, дадиллик билан илгари интила бошладилар. Йигирма саккизинчи минутда МАСК ҳужумчиси Коваленко ўттиз метрлардан туриб тўп киритишга муваффақ бўлди. Унинг ўзи бир оз ўтиб командасини олдинга олиб чиқди. Пахтакорчилар бўшашиб қолдилар. Қилинаётган ҳужумлар қовушмади. Биринчи бўлим шу тариқа тугади.

Ҳуштак чалиниши билан Зокир тренерга юзланди. — Ефим Иванович, рухсат беринг. Оғриқни қолдирувчи дори билан ўйнаман.

— Бу ҳали мағлубият эмас, — жавоб қилди бош тренер дам олиш хонасига йўл олар экан. — Ҳали шошма!..

Танаффус пайтида ўйинчилар янги кўрсатмалар олдилар. Йўл қўйилган хатолар учун танбеҳ эшитилди. «Ҳужум, ҳужум ва яна ҳужум! Катта тезлик! Мана ютуқнинг калити. Ўйин бошида, эътибор қилдингизми, армиячилар қандай эсанкираб қолдилар. Ўзингизни яна кўрсатинг!» — деди Ефим Непейвода.

Иккинчи бўлим яна пахтакорчиларнинг ҳужуми билан бошланди. Армиячилар фақат ҳимояда ўйнай бошладилар ва имконият туғилиши билан қарши ҳужумга ўтиб турдилар. Эллик еттинчи минутда уларнинг бу тактикаси ўз самарасини берди. Ҳужумга берилиб кетган тошкентликлар москвалик Болотниковни ўз майдонларига қўйиб юбордилар. У дарбозабон билан яккама-якка чиқиб учинчи тўпни киритди.

Ишқибозлар бор овозлари билан Қаюмовни талаб қила бошладилар: «Қа-ю-мов!.. Қа-ю-мов!..» Томошабинлар бугунги ўйинга Зокир Қаюмовни кўриш учун, унинг ўйинидан завқ олиш учун ҳам келгандилар-да!

Зокир эса ўтирган жойидан бош тренерга қараб-қараб кўярди.

Ефим Непейвода охири ишқибозларнинг талабига бўйсундими, ёки ўзининг бошқа мулоҳазалари бормиди, ҳарҳолда, команда врачига юзланди:

— Зокир ярим соатча ўйнай оладими?

Команда врачлари «ўйнайди» дегач, Зокирга қараб:

— Ўйинга тушишга ҳозирлик кўравер, — деди.

Команда врачлари Зокирнинг оёғига дори қўйди. У

ўйинга тушишга ҳозирлик кўра бошлади. Бу пайтда эса армиячи Молдавчукнинг тепган тўпи яна «Пахтакор» дарбозаси тўрига бориб тушди. Ҳисоб 1:4 га айланди. Энди ҳеч ким ғалабага ишонмай қўйди. Хатто дурангга эришиш мушкул вазифа. МАСКнинг ҳимоя чизиғи мамлакатдаги энг кучли ўйинчилардан ташкил топган эди. Фақатгина мўъжизагина тошкентликларни мағлубиятдан қутқариши мумкин, аммо бу мўъжиза ҳар доим ҳам юз беравермайди. Объектив хулоса шу эди.

Зокир майдонга бошқа кайфиятда тушди. У ўзида қандайдир бир ҳиссий куч бор эканини билади. Бу куч ҳар қандай тўсиқларни енгилшга, мўъжиза яратишга қодир. Зокир ана шу кучни ўз вақтида ишлатиб турмаса, хаттоки қийналиши мумкин. У йиғилиб қолганда Зокирнинг ҳайқиргиси, тоғларни қўпориб ташлагиси келади. Зокир оддий одам эмас, истеъдодли, ғайритабиий хусусиятга эга одам. У «Пахтакор»ни чемпионлик шоҳсупасига олиб боради. Ҳозир унда ана шундай куч йиғилиб турибди. Ушбу ўйин эса айна муддао! У МАСК ҳимоячиларини ҳам ўз измига юришга мажбур этади ҳали. Оёғи чидаш берса бас. Олға!

Зокир майдонга тушгач, команда капитанига яқинлашди-да, ҳимояга эътибор беришини илтимос қилди. «Пахтакор»нинг собиқ ўйинчиси Зайцев эса дарҳол унинг шахсий «посбони»га айланди. «Менга деса, яна икки кишини бириктирларинг!» — ўйлади Зокир, уни тинмай олқишлаётган ишқибозларга кўз ташлар экан.

Тўпни тезда унга узатдилар. Бироқ, Зайцев эпчиллик қилиб уни илиб кетди. **«Қайтанга яхши. Мени бугун бўшроқ деб ўйлашади».** МАСК қарши ҳужумга ўтди. Зокир жойида қолди. Армиячилар ҳужуми дарҳол даф қилинди ва тошкентликлар яна олдинга интилишди. «Пахтакор»нинг ярим ҳимоячиси Кораблев тўпни эгаллаб олиб Қаюмовни излади. Бироқ Зокир ўйиндан ташқари ҳолатда эди. Шунинг учун Кораблев олдиндан чиқиб қолган ҳимоячини алдашга мажбур бўлди. Бу вақтда бошқа ҳимоячилар Зокирга эътибор қилиб, дарбоза томон йўлни очиб қўйишганди. Кораблев ўзи кутмаган ҳолда дарбозабон билан яккама-якка чиқиб қолди. Энди фақат қойиллатиб гол уриш керак эди. Дарбозабон Кораблев қаршисига югурди. **«Йиқилиб туш!»** Дарбозабон тўсатдан нимагадир қоқилиб йиқилди, Кораблев эса бўш қолган дарбозага тўпни ҳеч бир қийинчиликсиз киритиб қўя қолди. Го-о-ол! Бу тўп ишқибозларда ҳам, тошкентлик футболчиларда ҳам ҳали ўйин натижасини ўзгартириш мумкинлиги тўғрисида шаҳодат берди. Армиячилар эса аксинча, хавотирга тушдилар. Улар бутун команда билан ҳимояга ўтиб олдилар. Аммо, саросима ҳеч қачон ютуқ гарови бўлган эмас. Тез орада пахтакорчилар яна бир тўп уришди. МАСК дарбозасига жарима майдончаси яқинида жарима тўпи белгиланди. Одатдагидек, бу тўпни тепишга Раҳимбеков шайланди. Зокир шеригига яқинлашди-да, бу вазифани унга топширишни илтимос қилди. Рақиб ўйинчилари сал нарида жонли девор ҳосил қилишди. Девор дарбозанинг ўнг бурчагини беркитиб турар, дарбозабон эса чап томонни қўриқларди. Агар Зокир тўпни дарбозабон турган бурчакка тепса, зарб жуда қаттиқ бўлиши керак, аммо бу ҳолда ҳам, қўриқловчи қўли билан уриб, тўп траекториясини ўзгартириб юбориши эҳтимоли бор. Унг бурчакка эса фақат девор ёнидан тўпни айлантириб тепиш лозим. Бунга эса Зокир ёшлигидан жуда моҳир. У худди шу усул билан навбатдаги тўпни тўрга киритди.

Зокир бир оздан кейин яна бир тўп киритиши мумкин эди, бироқ орқадан пусиб келган ҳимоячи қўполлик билан уни йиқитди. Натижада у чўлоқлана бошлади. Яқинлашиб келган Раҳимбеков ундан сўради:

— Чидайсанми?

— Ҳа, — деди Зокир. — Ун минут қолди-ку! Яна ҳеч бўлмаса битта гол уриш керак.

— Урамиз!

Раҳимбеков ўз жойига чопиб кетди.

Армиячилар тўпни эгаллаб олишлари билан вақтни чўзишга ҳаракат қила бошладилар. Дарбозабон тўпни эгаллаб олгач, узоқ ушлаб турар, ҳимоячилар билан оширмачоқ ўйнардди. Бу эса ишқибозларнинг норозилигига сабаб бўлар, ҳуштаклар чалинардди. Зокир чўлоқланиб қолиб тез чополмаётган бўлса ҳам, шундай пайтларнинг бирида дарбозабон тўпни тез ўйинга ташласин учун унинг йўлини тўсди. Бу нарса умумий одат бўлгани учун ҳеч ким бундан ҳайратга тушмади. Бироқ, Зокир икки чаккасини ушлади-да, эшитилар-эшитилмас буюрди: **«Тўпни менга узат!»** Дарбозабон ҳам унинг сўзига кириб, тўпни узатди ва бир нарса эсига тушиб қолган кимсадек, Қаюмовга отилди. Лекин, бунгача Зокир тўпни дарбозага киритиб бўлган эди.

Стадион ларзага келди. Ишқибозлар бир-бирларини кучоқлашар, ёшроқ болаларни осмонга иргитишарди. Ефим Непейвода ўзида йўқ хурсанд бўлгандай, атрофдагиларга, «Уни қаранглар, уни қаранглар, нималар қиялпти у!», деб қўйди. Тўрга тушган тўпни олиб чиқаётган МАСК дарбозабони эса ўзига яқинлашган ҳимоячига шикоятланди:

— Қаюмов футболчи эмас. Гипнозчи! Балки сеҳргардир!

Ҳимоячи: «Ўз хатоингни бировга тўнкама!» — дегандай елкасини қисиб қўйди.

Бу ўйинда Зокир ўзидаги хусусиятдан ҳаддан зиёд фойдаланди. У ушбу пайтда бутун борлиқни, ҳатто футбол ишқибозларининг ҳайқирғини ҳам унутган, у фақат тўп, футболчилар ва МАСК дарбозасинигина ҳис этарди, холос.

Ўйин тугашига ҳали беш минут вақт бор. Иккала команда ўйинчилари ниҳоятда чарчашганди. Дуранг натижа, умуман олганда, меҳмонларни қониқтирар эди-ю, аммо шу дақиқаларда «Пахтакор»да ғалабага жуда кучли иштиёқ уйғонганди. Рақиблар ҳозир эсанкираб турибдилар. Шунинг учун, яна бир зўр берилса, ниятга эришиш мумкин. Команда чарчоққа қарамай бор кучини сарфлаб олға интилди. Зокир бу ҳужумларда кўнгилдагидек қатнаша олмас, оёғидаги жароҳати бунга имкон бермади. Шундай бўлса ҳам у рақибларнинг жарима майдончасига яқинлашди. Сўнгги ҳужумларнинг бирида, чунки вақт деярли қолмаганди, Раҳимбеков тўпни зарб билан тепди. Лекин, дарбозабон тўпни ушлаб олишга улгурди. Пахтакорчилар ўз майдонларига қайтдилар. Зокир ҳам орқага бир-икки қадам ташлагандек бўлди. У дарбозабоннинг тўпни ўз ҳимоячисига оширишини кутарди. Ҳақиқатдан ҳам шундай бўлиб чиқди. У тўп билан жарима майдонча чизиғигача келди-да, уни ҳимоячи Зайцевга узатди. Шу дамда, беихтиёр Зокирнинг онгида, энг сўнгги буйруқ янгради: **«Ўз дарбозанга теп!»** Зайцев бу ногаҳоний хоҳишни бекаму кўст бажарди ва бош чангаллаб қолди. Гол!!! «Пахтакор» олдинда!

Ана шу дамдан бошлаб Зокирнинг кўз олдини қоронғилик чўлғади. Бутун кучлари унинг вужудини тарк этди. У шилқ этиб йиқилди. Қолгани элас-элас ёдида. Уни суяб майдон ташқарисига олиб чиқишди. Команда врачлари унга нашатир ҳидлатаётганда судья ўйин тугаганлигини билдирди. «Пахтакор» яна ғалаба қозонди: 5:4!

— Менга қара, Зокир, — деди Рустам дўстидан кўзини узмай. — Мана мен ҳам футболчиман. Шунинг учун

ўйин пайтидаги сен билан боғлиқ баъзи ҳолатларда жуда ажабланиман. Гоҳида кўнглимга бир фикр келади. Сен рақиб ўйинчиларини қайси бир йўл билан гипноз қилиб қўйсанг керак, деб ўйлайман.

— Йўқ. Мен гипнозчи эмасман, Рустам, — жавоб қайтарди Зокир. — Маълумки, бундай ишни бажариш учун инсон тинч, сокин ҳолатда бўлиши керак. Унга таъсир кўрсатиш осон эмас. Узига яраша кайфиятда махсус сўзларни айтиш керак. Футболда эса бунга асло вақт ҳам, имконият ҳам йўқ.

Рустам жилмайди. Олдида турган пиёладаги чойдан ҳўплади. Улар Зокирларнинг ҳовлисида, каттагина ўрик тағидаги супада ўтиришарди.

«Пахтакор» ва МАСК футбол командалари ўртасидаги ўйиндан сўнг Зокирнинг мадори қолмади. Бор-йўқ кучлари назарида рақиб дарбозасига гол бўлиб кириб кетгандек эди. Бунинг устига оёғидаги жароҳат қийнардди. Шулар сабабли у бугун команда билан машқларни давом эттиришга мажболи келмай уйда дам олишга қарор қилганди. Зокир нонушадан сўнг Рустамнинг телефон номерини терди. Рустам дўсти билан анчадан бери кўришмагани туфайли, суҳбатлашишга интиқ экан шекилли, тезда етиб келди.

— Биласанми, — деди Рустам, — назаримда, бари бир, сен яқин атрофингдаги ўйинчиларга таъсир кўрсатасан. Мен буни бир пайтлар, бирга копток тепиб юрган пайтларимда, ўзимда ҳам ҳис этганман. Ушанда бунга кўп эътибор бермас эканман. Эсингдами, маҳаллага маҳалла ўйинларнинг бирида сен қаттиқ йиқилгандинг? Бироз дам олиб, кейин шундай жон-жаҳдинг билан ўйнагандингки, ўша ўйининг ҳали-ҳали ёдимда. Бу хусусиятнинг, айниқса, ўшанда сезган эдим.

— Ҳа, ўша ҳодиса яқинда менинг ҳам эсимга тушди. Ростини айтмай. Сендан ҳеч нарсани яширмаганман-ку. Гапларингда жон бор. Ҳақиқатдан ҳам мен фикрий буйруқ бера оламан. Менимча, бу нарса ўша сен айтган йиқилишдан бошланган бўлса керак. Билмадим, балки ўзим шундай бўлиб туғилгандирман ҳам. Бу хусусият кейинги икки-уч йилда айниқса бўртиб сезила бошлади. Аввалига ҳайрон бўлдим. Кейин ўйлай бошладим. Хуллас, менинг фикр тўлқинларим кучайган ва бошқалар онгига таъсир кўрсатадиган даражага етган, деган хулосага келдим.

— Нима? Фикр тўлқинларим?! — қаттиқ ажабланди Рустам.

— Ҳа. Биласанми, фантастик адабиётда ноосфера номли хаёлий тушунча бор. Бу ақл ёки фикр майдони дегани. Яъни, ҳар бир жонзотнинг, ҳатто ўсимликларнинг ҳам атрофида маълум майдон бўлади. Тилсиз жониворлар ёки ўсимликлар бир-бирлари билан ана шу майдон орқали мулоқотда бўладилар, деган ғоя бор. Менинг ҳам ноосферам қандайдир сабаб туфайли одатдагидан кўра кучайган. Балки, ўша йиқилиш менинг вужудимда янги, қутилмаган йўналиш очгандир. Ёш организм эса шу йўналишда ҳам ўсиб бораверган. Балоғат ёшида ана шу хусусият ўзини тўла-тўқис намоён қила бошлаган.

— Наҳотки, шундай?! Ҳазиллашмаяпсанми?

— Сўраганингга айтдим-да!..

— Йўқ, йўқ... Гапиравер!

Бу хусусиятга, жуда кўп ўйлаб, турли-туман китобларни титиб, бошқа тушунтириш топа олмадим.

— Демак, сен оддий одам эмассан!

— Нега энди. Мен ҳамма қаториман. Фақат шундай хусусиятгина менда ривожланганроқ. Имоним комил, бу нарса ҳар бир инсонда яширинган ҳолда бўлади. Бекорга айтишмайди-ку, инсон ўз мияси тўқималарининг фақат икки фоизини ишлатади деб.

— Демак, сенинг голларинг ана шу хусусият ёрдамида урилаётган экан-да!

Зокир Рустамнинг бу сўзларидан ранжиди. У Зокирнинг қандай ўйинчи эканлигини билмаганда ҳам майли эди.

— Ҳарҳолда, баъзи дақиқаларда озми-кўпми ёрдами тегаяпти.

— Ўзинг шундоқ ҳам зўр ўйнайсан. Бу маълум, — деди Рустам ҳаяжонини яшириб.

У ҳозирги дақиқаларда муҳим янгилик кашф қилган кимсадек кўтаринки руҳда эди. Зокир эса хотиржам ўтирар, шу пайтгача ҳеч кимга айтмаган сирларини дўстига тўқиб сочиб, кўнглини бўшатиб олаётганди.

— Менга қара, Зокир! — деди Рустам, пича жим турди: — Менга, ихтиёримдан ташқари, фикр тўлқинларинг билан буйруқ бериб кўр-чи!

— Қўйсанг-чи! Бу хусусият доимий эмас. Гоҳи кучайса, гоҳи сусаяди. Айниқса, чарчаганимда бутунлай йўқолиб кетади. Бироқ кучайган чоғида уни ишлатиб туришим керак. Бўлмаса, бошим оғрийди, ўзимни кўярга жой тополмайман. Ҳозир эса, мана кўриб турибсан, кечаги ўйиндан кейин куч-қувват камроқ.

— Майли, унда керакмас, — деди Рустам. У олдида турган пиёладаги чойни ҳўплаш учун кўтарди ва тўсатдан уни ҳовли юзига сепиб юборди. Пиёлани жойига қўйди-да, янада катта ҳайрат билан Зокирга тикилди.

— Сенинг ишингми?

Зокир «ҳа» дегандек жилмайди.

— Энди ишондингми?

— Бу хислатингни яна ким билади?

— Сендан бошқа ҳеч ким. Фақат, илтимос. Ҳозирча бу ҳақда ҳеч кимга айтмаганинг маъқул. Бунга ҳали вақт келади.

— Бўпти, — деди Рустам. — Менга ишонсанг бўлади.

У дўстининг кучли ноосфераси ҳақида барча нарсаларни билгиси келарди. Шунинг учун Зокирга турлитуман саволлар ёғдира бошлади. Зокир унга оҳиста, шошмай жавоб берар экан, бутун фикри-ёди футболда, «Пахтакор» командасида эди.

Мана, бир неча йилдан бери «Пахтакор» яна олий лигада ўйнамоқда. Команда ўз тарихи мобайнида, юмшоқ қилиб айтганда, ўртача ўйин кўрсатиб келган. Бирон йил йўқки, мамлакат чемпионлигига даъвогарлик қилган бўлсин. У кўпинча қуйи лигага тушиб кетиш хавфи билан яшайди. Фақатгина, 1962 ва 1982 йиллар бундан мустасно. Қачонгача, итнинг кейинги оёғи бўлиб юриши мумкин? Ахир, дунёвий футбол ўйини талабларига жавоб берадиган команда яратишининг иложи йўқми?! Хоҳ инсон, хоҳ инсонлардан ташкил топган уюшма ёки команда бўлсин, у доимо фақат ва яна фақат юксакликка интиломоғи шарт. Ана шундай интилишгина катта муваффақиятларга олиб боради. Зокир ана шу мақсадга ўз ҳиссасини қўшади. Қолганлар ҳам шунга интиломоғи лозим...

Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Зокир Рустамга «ҳозир» дегандек қаради-да, чўлоқланиб бориб гўшакни олди. Феруза экан... Улар учрашишга келишишди...

* * *

Кейинги йилнинг феврал ойида, янги футбол мавсуми бошланиши олдида, «Ёш ленинчи» газетасида босилган «Пахтакор» шайланмоқда» номли мақоладан айрим кўчирмалар:

«...Маълумки, ўтган йилги мавсум севишли командамиз учун муваффақиятли ўтди. «Пахтакор» ўз тарихи

мобайнида биринчи марта СССР чемпионатининг олтин медалига сазовор бўлди. Бутун мавсум давомида йигитларимиз шиддатли ва чиройли ўйин кўрсатдилар. Ҳаттоки, чемпионат тугашига беш-олти тур қолганда бош тренер Ефим Непейводанинг командани тўсатдан тарк этгани ҳам футболчиларимизни бўшаштириб қўймади. Урни келганда айтиб қўйиш жоиз, чунки бу хусусда редакциямизга ишқибозлардан жуда кўп хатлар келди, собиқ бош тренернинг мавсум тамом бўлмай вазифасидан бўшатишни сўраб ариза берганининг сабаби, тарқалиб кетган мишмишларга кўра, асло у билан команда, айниқса, Қаюмов ва Раҳимбеков бошчилигидаги ўйинчилар билан чиққан ихтилоф эмас. Утган мавсум ўйинчилардан ҳам, тренерлардан ҳам бутун бор кучларини сарфлашга мажбур этди. Шундай пайтда бош тренер Ефим Непейводанинг соғлиғи кескин ёмонлашди ва сўнгги ўйинларга бошчилик қилолмади. Бош тренер ҳал қилувчи ўйинлар яқинлашганда, Зокир Қаюмовни атайин ўйинга туширмай олиб ўтиргани йўқ, бу пайтларда ҳужумчимиз ҳали жароҳат асоратидан батамом қутулмаган эди. Биз, ҳозир Смоленскнинг «Искра» командасига бошчилик қилаётган, РСФСРда хизмат кўрсатган тренер Ефим Непейводага «Пахтакор»нинг олтин мавсумида раҳбарлик қилгани учун миннатдорчилик билдирамыз.

Ҳозирги пайтда «Пахтакор»га Эркин Азимов бошчилик қилмоқда. Команда состави деярли ўзгармади. Бултур олтин медалга сазовор бўлган ўйинчилардан фақатгина Зокир Қаюмов билан Сергей Кораблевлар йўқлар. Сергей ўз ихтиёрига кўра биринчи лигада иштирок этаётган Смоленскнинг «Искра» командасига кетди. Зокир Қаюмов тўғрисида эса алоҳида тўхталиш зарур, чунки у ўтган мавсум давомида Ўзбекистон футбол ишқибозларининг ва «Пахтакор» командасининг севимли футболчисига айланди. Чемпионатда энг кўп тўп киритиб «Труд» газетасининг совринини олди, «Футбол-Хоккей» газетасининг анкетасига кўра мавсумнинг зўр футболчиларидан бири деб топилди. СССР терма командасида бир неча ўйин ўтказиб, майдондан голсиз чиқиб кетмади. Бироқ, йил охирида баъзилар томонидан Зокир Қаюмовнинг ғайриоддий хусусияти ҳақида, ўйин пайтида рақиб командаси футболчиларини гипноз қилиб қўйиши тўғрисида мишмишлар тарқалди. Ҳатто, баъзи ўйинчилардан олинган интервьюларда ана шундай гаплар очикдан-очик матбуотда эълон қилинди. «Пахтакор» командаси олтин медалга ножиоз деган хитоблар ҳам янгради. Шунинг учун, Ўзбекистон Давлат спорт қўмитасининг илтимосига биноан махсус комиссия тузилиб, Зокир Қаюмовнинг ғалати «хусусияти» ўрганилди. Комиссия сафида йирик футбол мутахассислари, спорт медицинаси арбоблари бор эди. Зокир Қаюмов иштирок этган ва видеомагнитофонга ёзилган барча ўйинлар таҳлил қилиб чиқилди. Футболчининг ўзи кўпгина медицина тестларидан ўтказилди. Текширишлар, ҳеч қандай илмий асосга эга бўлмаган кулгили миш-мишларнинг қуруқ даъводан бошқа нарса эмаслигини тасдиқлади. Қаюмовнинг истеъдоди ва маҳорати олдида довдираб қолишлари гипнозга, «сеҳргарлик»ка йўйиш қораланди. Барча текширишларнинг натижалари эълон қилинди. Йил охирида Зокир Қаюмов армия хизматини ўташга чақирилди ва унга МАСК командасида ўйнаш таклиф этилди. Ушбу кунларда эса Зокир Қаюмов футболни умуман тарк этиш ниятида эканини маълум қилди. У армия хизматини тугатгач, ўқишини давом эттириш мақсади борлигини айтди. Минг афсуски, жуда қобилиятли футболчи, оғзига кучи етмаганларнинг гаплари, унинг шахсига бўлган турли характер-

даги эътиборларнинг натижасида шундай қилмоқни ўзига эп билди. Ҳар бир инсон ўз келажагини ўзи ҳал қилади. Нима ҳам дердик. «Менинг бирдан бир орзуим, — деб ёзади Зокир Қаюмов, хизмат жойидан редакциямизга йўллаган мактубида, — республикамизнинг севимли командаси «Пахтакор»ни чемпионлик шохсупасида кўриш эди. Орзуимга етдим. Ишқибозларимиз, «Пахтакор»нинг ҳам катта етуқларга эришиши мумкинлигига ишондилар. Асосийси, футболчиларимизнинг ўзларига ҳурматлари ошди. Юксак чўққи, фақат чин муҳаббат билан интилганларгагина nasib этади...»

...Биз «Пахтакор»нинг Бош тренери Эркин Азимов билан суҳбат ўтказганимизда, у командага иккинчи лигадан ёш, иқтидорли футболчиларни олганини айтди. Жумладан, Қўрғонтепанинг «Ёшлик» командасидан Б. Набиев, Фарғонанинг «Нефтчи»сидан А. Саримсоқов ва Навоийнинг «Зарафшон»идан С. Савченко ва Ш. Тўраевлар таклиф этилганлар. «Умуман» йигитларимизнинг кайфияти яхши, — деди команда етакчиси. — Мавсумга тайёргарликни декабрь ойидаёқ бошлаб юборганмиз. Машғулотлар Қибрайдаги спорт базамизда олиб бориляпти. Маълумки, ютуқни қўлга киритишдан, уни сақлаб қолиш қийинроқ. Бунга қарамай, ўтган йилги муваффақиятни қайтариш вазифамиздир. Яна бир асосий мақсад — Европа мамлакатлари чемпионлари кубогида муносиб қатнашишдир. Биз ана шу марра сари ҳам интиламиз».

...Футбол ишқибозлари номидан «Пахтакор»га янги муваффақиятлар тилар эканмиз, истеъдодли ўйинчи Зокир Қаюмовнинг сўзларини қайтарамиз: «Юксак чўққи, фақат чин муҳаббат билан интилганларгагина nasib этади».

* * *

Ферузанинг ҳарбий хизматни ўтаётган Зокирга йўллаган сўнгги хати:

«Зокир! Билмайман, мени кечира оласизми, йўқми. Бироқ мен сизга бор гапни рўйирист айтишим керак. Армияга кетганингиздан сўнг анча пайт ўтди. Хатлар ёзиб турдим. Шу вақт ичида кўп нарсаларни ўйлаб кўрдим. Маълум бўлдики, менинг севгим мустаҳкам эмас экан. Мен бошқа кимсани севиб қолдим. Яқинда тўйимиз ҳам бўлади. Фақат, илтимос, хафа бўлманг. Мен ўз сўзимда турмагандирман, бевафолик қилгандирман. Лекин, сизни ажойиб инсон сифатида ҳурмат қиламан. Ўйлаб кўрсам, ёнимда бўлганингизда асло измингиздан чиқолмас эканман. Сизни кўрмай юрганмда эса, таъсирингиз камайиб кетар экан. Бу, ахир, чин муҳаббат эмас-ку, тўғрими?! Ишонаман, сиз ҳам ўз бахтингизни топасиз.

Мен турмушга чиқаётган йигит сизга таниш бўлган Раҳмат ака. Илгари у ҳақда сизга гапириб бергандим. Жуда яхши, ақлли йигит. Майли, шу билан хатимни тугатаман. Биз бир умр дўст бўлиб қоламиз. Феруза».

1986—1987 йиллар

Ёқуб Аҳмаджонов



Азим Суюнга

I
Турлук-турлук кийдилар юрт бошида турғонлар,
Дунёга ҳирс қўйдилар юрт бошида турғонлар,
Адашиш кўп, ислоҳ кам, ўз ҳолидан огоҳ кам,
Фикр кўзин ўйдилар юрт бошида турғонлар.

II
Коса яримлаб қолди, тугар шароб оқибат,
Қувонган бул кошонанг бўлғай хароб оқибат.
Гофил одам ганж йиғар, оқилу ҳақ ранж йиғар,
Фақат ранжинг сенингдир, ганжинг сароб оқибат.

III
Ёруғ дунё қайдадир, басир ўлдингми, эй руҳ,
Қанотсиз ожиз қушга назир ўлдингми, эй руҳ,
Пода янглиғ чопурмиз ҳайдасалар қай томон,
Гофиллик зиндонига асир ўлдингми, эй руҳ?!

IV
Аждодинг сотишга қидирма бозор,
Сен нокаسدан ул зот чекди кўп озор.
Барҳаёт Куброни* дилда ўлдирдинг,
Қулдек яшмоқдан қилмайин ҳазар.

V
Баланд тоғлар ортига
Қуёш ботди — бағри қон.
Синиқ дилинг дардига
Даво борми, Туркистон?

Забонингдан ёғар зор,
Мисли ёмғир, мисли қор.
Сендек кабир, сендай хор
Маъво борми, Туркистон?

Жоҳ аҳли ёвуз қашқир,
Сағир ризқини ғажир.
Бир бошингда ё минг бир
Савдо борми, Туркистон?



* Шайх Нажмиддин Кубро

Бузилган мақбара деворидagi битиклар

Зуғумлар поён билмас,
Сардорлар фикр қилмас.
Устингда булут эмас,
Бало борми, Туркистон?

Ваҳ, кимни этсанг улуг,
Иблисга қилди қуллуқ.
Сендек кўзёшга тўлиқ
Дарё борми, Туркистон?

VI
Туркистонлик пирга номаълум бир зот*
Ёлборди: «Мен сиздан тиларман нажот...
Қулингиз, бир кентнинг сардори эдим,
Улуснинг ташвиши, озори эдим.

Ногаҳон уйғонди ғафлатдаги дил:
Осийликда кечмиш неча ою йил.

Тириклик дегани сингучи чўндир,
Топган савобимдан гуноҳим кўндир.

Эл аро даҳшатдир Оллоёр отим,
Тазарру, сўфийлик энди мурудим...»

Валий зот жавоби дарёдай оқди:
«Фарзандим, нажотнинг манбаи ҳақдир...»

Мумкин аҳли дилга ёр бўлмоғингиз,
Фақат шарт эл аро хор бўлмоғингиз...»

Ул сардор бош эгиб, қайтди элига,
Беовоз узрлар айтди элига.

Дабдаба алафин дилдан юлди у,
Молнинг ичакларин дастор қилди у.

Кун бўйи кезди у гузарлар оша
Каттаю кичикка эрмак, томоша.

Бағрида бошланди уйғониш фасли,
Дарду изтиробсиз камол йўқ асли.

Димоғдор қавмлари ғавғо қилдилар,
Уни «телба» дея иғво қилдилар:

* Сўфи Оллоёр назарда тутилади

«Ақлдан озибди бу қовоқ калла,
Ювқсиз ичакдан бошида салла!»

Устидан аҳли юрт кулди шул куни,
Сардорлик гурури ўлди шул куни.

Сўкиниб ортидан тошлар отдилар,
Улуғлар ўргатди — ёшлар отдилар.

Руҳи қақнус каби ўтда бўлиб кул,
Поклик даргоҳига охир топди йўл.

VII

Ийғлаюрман, сўйлаюрман
Дилда не бор, Улусим.
Сендан йироқ ўлсин армон,
Юр пурвиқор, Улусим.

Сен оловдан ковуш кийма
Бошга тушса не мушкул.
Чилла ҳукми мангу эрмас,
Келур баҳор, Улусим.

Бир кун тошлар тилга кирар,
Вайроналар тиклар қад.
Не битиклар сири сенга
Бўлур ошкор, Улусим.

Тилинг асра, феълинг сақла,
Омонликка шулдир йўл.
Хушомадга қайси мулк ёр
Ул мудом хор, Улусим.

Осмонингга оққуш тўлсин,
Жониворга узма ўқ.
Ҳатто бўри боласига
Берма озор, Улусим.

На Ясавий, на Юғнакий
Энди келур дунёга.
Мулки ёдинг вайрон этма,
Бузма мазор, Улусим.

Катта-кичик ҳар ён қочса
Аҳли солиҳ сўзидин,
Охир Самуд қавми янглиф
Топмас қарор Улусим.

Бутун эдинг, мунофиқлар
Парча-парча этдилар,
Қумдек руҳинг жам этолмай
Қақшадим зор, Улусим.

Сарҳад бузиб, ғаним келса
Балким йўлин тўсурсан.
На қилурсан ўз ичингдан
Чиқса ағёр, Улусим?!

Қайси каским имони йўқ
Сардор ўлур, вожааб,
Кифтинг узра неча Дажжол,
Неча маккор, Улусим?!

Сен дилингга Ҳақдан ўзга
Лойиқ султон излама.
Барча зобит ўткинчидир,
Ҳақ устивор, Улусим.

1988—1989

Танишув

ДУНЁ, СОЧИНГ ОҚАРГАН СЕНИНГ

Юрагимни эзар нимадир,
Дунё, сочинг оқарган сенинг.
Шу оқликка дардим инадир
Кўзин ёшли кўриб онамнинг.

Кўзин ёшли кўриб онамнинг
Бир ўткир тиг бағримни тилди.
Яланг оёқ босдим аламни,
Ой чиқмади, қуёш тутилди.

Ой чиқмади, қуёш тутилди,
Замин узра ёғди кўзёшлар.
Коронғида ҳамдард бўлган эл
Коронғида ўз этин тишлар.

Коронғида ўз этин тишлар?
Дунё, ул не? Дардми, нолангми?
Сочларингни оққа ўраган
Ўз бағрингда ўсган болангми?..

Дунё, сочинг оқарган сенинг...

Моҳинисо



* * *

Офтоб қайга кетди, қайга кетди ой,
Юлдузлар кўк сири айтиб қўяди.
Бу сўқир дунёнинг ишин англолмай,
Ой музлайди ҳар тун, офтоб куяди.

Тунлари бошига армонни қўйиб,
Сочлари узун қиз — хижрон ухлайди.
Бу узун сочларга соғинч ўралар,
Армонлар чигалин... умид тарайди.

Сен эса кундузни кийиб юрасан,
Оқшомни кетасан хонанга қамаб.
Мен эса беармон тунни кутаман,
Кутаман юрагим кетса ҳам қонаб.



Қашқадарё вилоят Шаҳрисабз туманининг Ноқи қишлоғида туғилган. ТошДДнинг журналистика куллийети кечки бўлимида таҳсил олади. «Спорт» рўзномаси редакциясида ишлайди. Шеърлари «Ёшлик»да илк бор чиқиши.

Навоиимиз

Улуғ бобомиз Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллиги нишонланаётган ушбу фархунда кунларда ул азиз ҳазрат яратган билиму бадиият, мўъжаз мусиқий дурдоналар миллий санъат аҳлининг диққат-эътиборини ўзига яна-да кучлироқ ром этяпти. Сир эмаски, маданий меросни ўрганиши, тарғиб қилиши бугунги афтодаҳол жамиятимизни соғломлаштиришда, ўзлигимизни, миллий қадриятларимизни англашда асосий мезон бўлиб ҳисобланади.

Мир Алишер Навоийнинг фасоҳату жавоҳиротларга тўла ижодиёти туфайли тилимиз араб ва форс тиллари қаторида жаҳон миқёсида маълум ва машҳур бўлгани каби ўзбек мусиқаси ҳам он ҳазратнинг сайёи эҳтимоми натижасида умум-башарий аҳамият касб этди.

Ўзбек куй-қўшиқлари ва туркий наволар Мир Низомиддин Алишер бадиий тафаккурида нақадар олий мақом тутганлиги он ҳазратнинг муборак тахаллуси, яъни «Навоий»дан ҳам аён-дир. Маълумки, форсча-тожикча «наво» сўзи ўрта асрлар Шарқ адабиётида бир неча, яъни: 1. товуш, овоз, оҳанг, куй, қўшиқ. 2. восита, имконият, бойлик, қувват. 3. набира. 4. гаров, омонат, қалин ва ҳ.к... — маъноларида ишлатилган. Аммо бу сўзнинг маъно доираси нечоғлик кенг илмий-фалсафий (жумладан, тасаввуф таълимотида ҳам) мазмун касб этмасин, ҳазрати Мир Алишер ўз тахаллусида, асосан, унинг мусиқий-эстетик талқинини назарда тутгани ва ушбу маънони қатор асарларида ёритиб беради:

Бўйла булбул навоси сўздуру бас.
Нағмаи жонфизоси сўздуру бас.
Бўлмаса сўз ажаб бало бўлғай,
Булбули нутқ бенаво бўлғай...
Бўйла булбулни бенаво тутма,
Бенаволиғ анга раво тутма.
Хосса сўз булбули Навоий зор,
Ким анга нукта боғидур гулзор.

«Сабъан сайёр»

Еки:

Гусса чангиндин навое топмадим ушшоқ аро,
То Навоийдек асиру бенаво бўлдум санго.

«Ғаройиб ус-сиғар»

Ехуд:

Зухд оҳангин Навоий ҳар нечаким соз этар,
Бир наво бирла муғанний ёна йўлдин озғурур.

Навоий мусиқий мероси унинг кенг қамровли эстетик оламининг таркибий қисми бўлиб, мазмунан ранг-баранг, шаклан тугал кўринишга эга. Бу бебаҳо бойлик ўзбек мусиқа маданиятининг асоси, миллий маънавиятимизнинг хазинасидир. Ўрта асрларда риёзиёт фанининг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланган «илми мусиқий»га улкан ҳисса қўшган буюк алломалардан Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Сафийуддин Урмавий, Хожа Абулқодир Мароғий, Абдурахмон Жомий ва бошқалар араб ва форс тилларида қалам тебратилган бўлса, Алишер Навоий илк бор туркийзабон мусиқашуносликка илмий, теран амалий ва методологик замин яратди. Айни вақтда Навоийнинг мусиқий оламини фақатгина бир миллий-жўроғий ҳудуд билан чегаралаб бўлмайди. У байналми-

лал таъсир ва алоқалар жараёнида шакланган, тарихий илдиэлари эса қадимий туркий ва форсийзабон халқларнинг асотирлари, шеърий-мусиқий анъаналарига, юнон, ҳинд ва араб маданиятларига бориб тақалади.

Маълумки, юнон мутафаккирлари Суқрот, Фисоғуро (Пифагор), Арасту, Афлотуннинг илмий-фалсафий мероси, жумладан, эстетик таълимотлари Шарқ халқлари маданиятида, хусусан, Навоий ижодиётида ҳам сезиларли из қолдирди. Айниқса, Афлотун ва Фисоғуронинг эстетик ғоялари Навоий асарларида шоирона-мусиқий талқин этилган:

Бор экандур менинг кошима забун,
Арзи мусиқий этса Афлотун...
Ким кўрубтур чу нағмае тузмок,
Гаҳ қилиб қатл, гаҳ тиргузмок.

«Сабъан сайёр»

Буюк юнон файласуфи Фисоғуронинг астрономия, мусиқа ва математика фанларига оид «осмон фалаклари уйғунлиги» («гармония сфер») назарияси Шарқ қомусчи олимларининг рисолаларида қизғин баҳслар мавзуси бўлган. Мусиқий оҳангларнинг, чоғу созлари пардаларининг ўзаро мутаносиблигини (яъни гармониясини) осмон жисмлари, сайёраларнинг ҳаракатидаги мутаносиблик ва математик қонуниятлар билан бевосита боғлиқ ҳолда тушунтирадиган ушбу назария Форобий, Ибн Сино асарларида қаттиқ танқид қилинади, табиат қонунларига зид, ғайриилмий таълимот сифатида баҳоланиб, бутунлай рад этилади. Аммо тасаввуф намояндлари Боязид Бистомий, Жунайд Бағдодий, Абу Хомид Ғаззолий, Хожа Баҳоваддин Нақшбанд, Абдурахмон Жомий ва бошқалар «фалаклар уйғунлиги» назариясига шарқона тус беришиб, тасаввуф таълимотида уни қайтадан жонлантирганлар.

Замонавий фанда ҳам бугунгача ўз ечимини топмаган ушбу тарихий баҳсдан Мир Алишер ижобий хулоса чиқариб, томонлар зиддиятини мумкин қадар юмшатмоқчи бўлади. Бу муаммога Навоий, асосан, неоплатонизм ва тасаввуф мавқеларидан ёндошса-да, рационалистик ғояларни ҳам четлаб ўтмаган. Масалан, Навоий «Мунишаот» асарида шоирди ва маънавий фарзанди Шоҳ Кули Ғижжакийга мурожаат қилиб қуйидагиларни ёзади: «... то ишинг ул ерга еттиким, Фисоғуро ҳақим замонидинким, адвор илмининг (яъни мусиқий оҳанглар, пардалар ва осмон жисмлари, сайёралар орасидаги мутаносиблик, уйғунлик — А. Н.) возеъидур, Арасту замониғачаким, муаллими аввал дебтурлар, Абу Наср Форобий чоғиндинким, муаллими соний дебтурлар, Хожа Абдулқодир Мароғий (Темур саройида хизмат қилган машҳур бастакор, созанда ва ҳофиз — А. Н.) асриғача маълум эмаским, бу фанда (мусиқа илмида) ҳеч подшоҳ замонида бу фан аҳлидин ҳеч кимга мунча тарбият ва нашъу намо воқеъ бўлмиш йўлғайким, сенга воқеъ бўлди». Бунда диққатга сазовор нарса шуки, Навоий Форобийнинг, яъни «Муаллими соний» (иккинчи муаллим)нинг мусиқий рисолалари (масалан, машҳур «Қитобул-мусиқо ал-қабир»)ни Арасту, Фисоғуроларнинг мусиқий қарашлари билан бевосита боғлиқ ҳолда шарҳ этади.

«Фалаклар уйғунлиги» назариясининг марказий тушунчаларидан бири «адвор» («давр», «доира», «айланма» маъносида) ўрта асрлар илмида кенг миқёс касб этган. Навоий асарларида «илми адвор» фалсафий, мусиқий ва астрономик мазмунга эга бўлиб, аксарият бадиий йўналишда ўз аксини топган:

Муслиқли олами

Эй Навоий, дахл қилма, гар тилар эрсанг наво,
Ҳар неча хориж наво кўрсанг сипехр адворини.
«Бадое ул-васат»

Мазмуни:

Эй Навоий, агар (маънавий) бойлик тиласанг,
Фалак даврлари (айланалари)дан ҳар қанча куй тарала-
ётганини кўрсанг ҳам уларга дахлдор бўлмагин (яъни эшит-
магин).

Муסיқий-космологик «адвор» илми Навоий ижодиётида
Ўрта Осиё халқларининг қадимий асотирлари, космологик
тушунчалари билан узвий боғланиб, юксак бадиий савияда
тараннум этилади. Бунда ҳазрати Мир Алишер Туркистонга
ислом дини киргунга қадар даврларда туғилган бадиий
анъаналарга қайта ҳаёт бағишлаб, созандау хонанда, шоиру
бастакорларнинг афсонавий маликаси — сайёра Зуҳро (тур-
кийда — «Хулкар», лотинча — «Венера») тимсолидан моҳи-
рона фойдаланган:

Эй мутриби Зухражабин, бу нағмаким
Камдур жаложил гар нужум ўлса,
Чектинг ҳазин
санга хуршид — дафф.
«Бадое ул-васат»

Мазмуни:

Эй Зуҳро юзли мутриб, шунчалик
Агар юлдузлар — жаложил (кўнғироқчалар, занг),
қуёш — дафф (доира) бўлиб чалинсалар ҳам бу
ҳазин куй чалдингки,
(нағмадан) камдир.

Навоийнинг кўпгина байтлари замирида бир неча муסיқий-
фалсафий маънолар қатлам ҳолатда берилган:

Кетургил раз кизи, соқий, муғанний,
Ки ул кўктин кетургай Зухрони афғонга мизробинг.
Нағмае тузгил,
«Бадое ул-бидоя»

Мазмуни:

Соқий, майни келтир, муғанний, шундай
Мизробингнинг куйи (кўк) таъсиридан
Нағма тузгилки,
Зуҳро
Фигонлар чексин.

Анъанавий Шарқ муסיқа назарияси ўрта асрларда, асосан,
араб тилида шаклланиб, унинг муҳим тушунча, илмий атама
ва унсурлари Ал-Форобий, Ибн Сино, Ибн Зайла, Абу Абдул-
лоҳ ал-Хоразмий, Сафиуддин ал-Урмавийнинг махсус му-
сиқий рисола ва китобларида тугал системага келтирилган. На-
воий асарларидаги муסיқий истилоҳотнинг таҳлили шуни
кўрсатадики, улуг мутафаккир араб ва форс тилларида ёзил-
ган илмий мерос билан яқиндан таниш бўлиб, айни вақтда,
уни замонасининг муסיқа санъати билан қиёсий равишда ўр-

ганишига уринган. Шу сабабли махсус муסיқий рисолаларда
ечими топилмаган ва бугунги муסיқашунослигимиздаги баъзи
муаммоларга Навоий асарларини ўрганиш жараёнида жавоб
топиш мумкин. Фикримизнинг далили сифатида «Наводир уш-
шабоб» девонидан бир байтни келтираемиз:

Мунча хориж нағмаким даври муҳолиф кўргузур,
Эй Навоий, топмадим бирин боқиб адворга.
«Наводир уш-шабоб».

Биринчи маъно:

Таралаётган куй шундай бошқача дунёни
тасвирляптики,
Эй Навоий, (фалак) даврларига боқиб,
биронта унга ўхшаш тополмадим.

Иккинчи, махсус маънони чиқариш учун муסיқий рисолалар-
га мурожаат қилишга тўғри келади.

Юқорида ишора этилдики, «адвор» атамасининг ишлатилиши
доираси кенг, жумладан, у «парда», «мақом», «тузук», «кўк»
каби махсус маъноларни англатади. Ҳ. Сулаймон номидаги
Кўлэзмалар институти кутубхонасида Шарқ ва Ғарб мамлакат-
ларида машҳур олим Сафиуддин ал-Урмавийнинг (XIII аср)
шоҳ асари — «Китоб ул-адвор» рисоласининг 1466 йил Ҳирот-
да кўчирилган нодир нусхаси (инв. № 2795) сақланмоқда.
Шубҳасиз, Навоий Урмавийнинг ушбу асари билан нафақат
яқиндан таниш бўлган, балки Тошкентда сақланаётган «Ад-
вор»нинг нусхаси ҳам унинг хоҳишига биноан кўчирилган.
Чунки манбалардан маълумки, Абдурахмон Жомий, Мавлоно
Биной, Зайнулобидин Ҳусайнийнинг муסיқий рисолалари ҳам
беvosита ҳазрати Мир Алишернинг буюртмаси асосида ёзил-
ган. Агарда «давр» атамасини «мақом», «парда», «тузук»,
атамаларининг синоними сифатида, унинг кўплик шакли «ад-
вор»ни эса ўша чоғларда машҳур бўлган муסיқий рисолалар-
нинг, жумладан, Урмавийнинг «Китоб ул-адвор»нинг умум-
ий номи деб фараз қилсак, юқорида келтирилган байтдан
махсус муסיқий маънони англаб оламиз:

Таралаётган куй «Муҳолиф» мақомини
Эй Навоий, бун «Адвор» (рисолалар)дан
кўрсатаяптики,
излаб тополмадим.

Ҳақиқатан ҳам Урмавий, Жомий ва Ҳусайнийларнинг му-
сиқий рисолаларида «Муҳолиф» тузуғи, умуман, тилга олин-
маган. Бу мақом Навоий замонаси муסיқий амалиётида исти-
фода этилган бўлса ҳам фақат XVIII—XIX асрларда ёзилган
баъзи рисола ва қомусларда, жумладан, машҳур «Ғиёс ул-
луғот»да Ироқ мақомининг шўъбаси сифатида эслатилади.
Навоий ижоди муסיқий амалиётга, санъатга нақадар боғ-
лиқлигини кўрсатувчи далиллардан яна бири «Ажам» мақо-
мидир:

Эй Навоий, то муқаррар қилдим оҳанги Ҳижоз,
Ғах Ироку, ғах Ажам сори тараннум айларам.
«Ғаройиб ус-сиғар».

Ушбу байт мазмунида ҳам юқоридаги каби бир неча маъно
акс эттирилган. Биринчи маъно:

То Хижоз оҳангига (пардасига) етиб
қарор топгунча, эй Навоий,
Гоҳ Ирок, гоҳ Ажам мақомларини (пардаларини)
айтиб чиқаман.

Иккинчи маъноси:

Хижоз (яъни Макка ва Мадина)га (ҳаж ниятида)
етиб бергунга кадар,
Эй Навоий, гоҳ Ирок, гоҳ Ажам (юртларини)
айланиб чиқаман.

«Даври Мухолиф» мақоми каби «Ажам» ҳам Навоий замона-
сида яратилган мусиқий рисолаларда эслатилмаган. Замона-
вий мақом ижрочилигида уйғур 12 мақом туркумининг 7-ма-
қоми, Бухоро Шашмақомида эса Сеғоҳ мақомининг айрим
чолғу ва айтим шўбалари «Ажам» («Наврўзи Ажам», «Му-
хаммаси Ажам») деб аталади.

Навоий асарларида ҳинд мусиқа маданиятига тегишли ай-
рим маълумотлар ҳам учрайдики, бу далиллар Мир Алишер
мусиқий тафаккурининг нақадар кенг қўламлигидан далолат
беради:

Рагзан ўлуб мутриби ҳажжомваш,
Раглар аро қон йўқидин нолакаш.
Ўзи ҳам ул раглар ила ҳамсадо,
Раглару рагзан қилибон шукр адо.

«Ҳайрат ул-аброр»

Бу ерда ҳам «раг» атамаси икки хил — ҳинд классик мусиқаси-
даги «рага» туркуми ҳамда «томир», «қон томири» маънола-
рида ишлатилади. Урта асрларда Шарқда кенг тарқалган.
Уйғониш давридан то замонамизгача Оврупо мусиқасининг
асосий чолғу асбобларидан бири бўлган «арғанун» (лотинча—
«орган») ҳам Мир Алишер шеърлятида бир неча бор тилга оли-
нади:

Майи муғона гар бизга тутса муғбачалар,
Гар арғанун уни йўқ эрса басдурур нокус.
«Фавойид ул-кибор»

ёки:

Савти нокусу навоий арғанун
Шайх дини мотамига тортиб ун.

«Лисон ут-тайр»

Навоий мероси туркий халқларнинг мусиқа маданияти тари-
ҳини ўрганишда бебаҳо манбадир. Шунини алоҳида эътироф
этиш керакки, туркий халқларнинг бадиий анъаналарини буюк
мутафаккир турли қавму қабила, элату миллатларга ажратиб
ўтирмай яхлит бир маданият сифатида тадқиқ этади. Шу боис
Мир Алишер асарларида васф этилган куй ва қўшиқ турлари,
чолғу асбоблари, мусиқий атамаларни нафақат ўзбек, балки
ҳамма қардош туркий халқларнинг мусиқий маданиятига та-
аллуқли деб ҳисоблашга ҳақлимиз:

Ҳар нафас айлаб тўла ул жомни,
Сипқориб ул бодаи гулфомни,
Турк суруди била солиб кўлум,
Қилсам адо: «Ҳей тулугум, ҳей тулум!»
Ул кила олмаса ҳамовозлик,
Қилса аёлгу била дамсозлик.

«Ҳайрат ул-аброр»

Бунда Навоий эслаб ўтган қўшиқ («Ҳей тулум!») ва чолғу
асбоби («аёлгу») ўзбек мусиқа фольклорига бугунгача учра-
тилмаган. Ажаб эмаски, улар қардош туркий халқлар фольк-
лорига мавжуд бўлса...

Илк бор Форобий рисоласида эслатилган, қозоқ; ўрус ва
ҳатто украин мусиқасида бугунгача кенг қўлланадиган
кўбуз (ўрус ва украинларда «кобза») Мир Алишернинг энг
севиқли чолғуларидан биридир:

Сокиё, май тўлатким арбада истар кўнглум,
Эй қаландар, чола бошла ўкурур кўкта кўбуз.

«Ғаройиб ус-сиғар»

Мазмуни:

Сокий, май бер, кўнглим ғалаён истаб турибти.
Эй қаландар, кўбузни ўкирувчи куйда

(пардада) чалгин.

Навоий асарларида Сибир туркий халқларида, қирғизларда
сақланиб қолган «қироқ» чолғуси ҳам тез-тез эслатилган:

Наво агар тиласанг, тут қироқки, эгри бами,
Не кўп тапонча еру не бийик чекар овоз.

«Бадое ул-бидоя».

Мир Алишер Навоийнинг ижодини ўрганар эканмиз, мил-
лий маданиятимиз равнақи йўлида у кўрсатган яна бир буюк
ҳимматнинг гувоҳи бўламиз. Урта асрлардаги мусиқа исти-
лоҳида мустаҳкам ўрин эгаллаган араби ва форсий атамаларни
шоир аксарият ҳолларда соф туркий сўзлар билан алмашти-
ришга мойил бўлади. Масалан, «бузург» ўрнига «бийик»;
«оҳанг», «мақом», «парда» ўрнига «кўк», «куй»; «соз», «соз-
ламоқ» ўрнига «туз», «тузмоқ» каби туркий атамаларни ҳам
кенг қўллаган. Шоирнинг бу хизмати кейинги бир аср давомида
«соқов» бўлиб қолган бугунги мусиқашунослигимиз учун.
айниқса, ибратлидир. Ахир, қачонгача, ажабтовур «тузук» ата-
маси ўрнига русча «лад», «ун» ёки «кўк» ўрнига «интонация»
каби ажнабий сўзларни ишлатамиз?!

Улуғ мутафаккир Мир Низомиддин Алишернинг мусиқий
олами ҳали кашф этилмаган улкан денгиздир. Бу уммондан,
ундаги маънавий дурлардан авлодларни баҳраманд этиш, ай-
ниқса, ёш олим ва зиёлилар, санъат аҳли учун ҳам қарз, ҳам
фарзидир.

Абдуманнон Назаров,
Игор Тухаринов





Боронда Боронда Боронда

Инсоният яратган маънавий маданият яхлит бир бутунликдир. Адабиёт, дин, фалсафа, санъат — буларнинг ҳаммаси шун муаззам дарахтнинг шохлари, унинг илдизи эса халқнинг ижодиёти, дунёқараши ва фикрий кашфиётларидир. Қайси бир миллатнинг оғзаки ёки ёзма ёдгорлигини олиб қарамайлик, унда бани башар хотирасида элас-элас сақланиб келаётган асотир-афсоналар, ибтидоий тасаввур ва тушунчалар аср-асрлар давомидаги кузатишлардан ҳосил бўлмиш ҳаётий ҳикматлар қаймоғи — инсоний тафаккур тажрибасининг инъикосини кўрамыз. Муқаддас диний китоблар ҳисобланган Овесто, Рееведа, Таврот, Инжил, Куръон ҳам ана шундай минг йиллар ичида йиғилиб, сархилланиб сайқал топган илмий-бадиий тафаккур ҳосиласи сифатида юзага келган. Шу боис бу китобларда маъно ва мазмун теран, умуминсоний қадриятларни ҳимоя этувчи ва тарғиб қилувчи фалсафий хулосалар чуқур ҳам жозиб. Улғу тарихий бурилишлар даври мафкурасини белгилаган жаҳоний динлар инсоният тараққиётининг муайян босқичида яъни маънавий-руҳий зарурат, фикрий ва ҳиссий изланишлар эҳтиёжига жавоб тариқасида пайдо бўлганлиги сабабли маданий-маънавий ҳаётнинг ҳамма соҳасини қамраб олиб, ижодий фўтарилиш, тахайюл ва тасаввур олами, ақлий ва бадиий фаолият тарзига муттасил таъсир этиб келди, айни вақтда инсоннинг тўхтовсиз ижодий фаолияти динларнинг ўзига таъсирини ўтказиб, улардаги серқатламлик хусусиятини кучайтириб борди. Айни ҳолат, яъни турли йўналиш ва шаклдаги илмий-ижодий тафаккурнинг ҳамкорлиги, бир-бирига қўшилиб, ўзаро таъсир ўтказиш ҳодисасини ислом бағрида пайдо бўлган, бироқ бошқа динлар ва мазҳаблар, тарихий тажриба ва фалсафий қарашларни қайта ишлаб чиқиб жамлаштирган тасаввуф таълимотида ҳам кўрамыз. «Мафкуравий демократия»га изн бергани, инсон қалби ва руҳини сир-синаотини чуқур ўрганиб, жаҳолат ва худбинликки қарши майдонга чиққани (бу ҳақда ҳақиқатдан ҳам тўқтаймиз) учун тасаввуф фалсафа ва ижод аҳлига янада яқин бўлди, маънавият булоқларининг кўзини очди. Бу — бир жиҳатдан. Иккинчи томондан, эътироф қилишимиз керакки, тасаввуф гарчи ислом бағрида куртак ёзиб, Куръон ва Ҳадислар ҳикматида озиқланган, кўп ҳолларда шариат аҳкомига суянган бўлса-да, аммо у расмий диний схоластика — мутаассиб руҳонийларнинг зоҳирий ақидапарастлиги ҳамда ҳоким табақаларнинг айшу ишратга фарқ турмуш тарзи, талончилик ва мафлаатпарастлигига зид ўлароқ меҳнаткаш халқ норозилигини ифодалаб келди. Шу сабаб бу таълимот тезда эл орасига ёйилиб, фикрий изланишдаги, ҳақ ва ҳақиқатга ташна зиёлилар, илму адаб аҳлининг юрагини банд этди; мусулмон Шарқи мамлакатларининг ижтимоий ва маънавий ҳаётига чуқур кириб борди; фан, маданият, айниқса, адабиёт ва санъат ривожига катта ижобий таъсир кўрсатди, XI асрдан бошлаб Шарқнинг, деярли, барча нуфузли шоир ва ёзувчилари тасаввуфдан озиқланиб, унинг ҳақиқатпарастлик ғояларидан руҳланиб ижод этганлар. Бундан ташқари, солиҳ дарвешлар, мутафаккир орифлар, муқтадир шайхлар ҳаётидан олиб ёзилган ҳикоя-қиссалар, илоҳий муҳаббатни куйловчи ёхўд фалсафий ҳикматларни, рамзий образларни ўз ичига олган улкан сўфиёна адабиёт яратилди. Шунини назарда тутиб, атоқли шарқшунос олим Е. Э. Бертельс асримиз бошидаёқ ёзган эди: «Тасаввуф адабиётини ўрганмасдан туриб ўрта асрлар мусулмон Шарқи маданий ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас, бу адабиётдан хабардор бўлмасдан Шарқнинг ўзини ҳам англаш қийин» (Е. Э. Бертельс. Суфизм и суфийская литература». М., 1965. Наука. 54-бет).

Бироқ бизнинг ғояпараст адабиётшунослик илмимиз эса бунга эътибор ҳам қилмади, ўзбек мумтоз адабиёти мусулмон Шарқи маданиятининг таркибий қисми бўлиб, ундаги жамики хусусиятларни ўзида мужассам этганини билганимиз ҳолда, ўжарлик билан бундан кўз юмишга ҳаракат қилдик; «синфийлик», «партиявийлик» деган сохта назарияларга асосланиб, адабий обидаларни асл контекстдан юлиб олиб, қасосбарча «усул» билан таҳлил этдик; буюк ижодкорларни зўр бериб дин ва тасаввуфдан чегаралашга уриндик, уларнинг собит эътиқодини камчилик қилиб кўрсатдик. Бу ҳам етмагандай. Ислом ғоялари, сўфиёна қарашларни инсониятга зид, зарарли ғоялар деб, тасаввуф адабиётини эса «мистик», «реакцион» деб тарғиб қилиб келдик. Умуминсоний ахлоқий қадриятлар унутилиб, мумтоз адабиётнинг қимматини дин аҳли ва шоҳлар

танқидида, аллақандай «демократик элементлар»да кўрдик. Навоий ва Машираблардан коммунистик гоялар қидириб, мўъжиза асарларни ўз ноқис ақлимизнинг гази билан ўлчадик: натижада мумтоз адабиётимиз қон ва жондан, руҳу имондан жудо этилди. Синфий-социологик усул, шу тариқа, фанимизга катта зарар келтириб, саводсиз олимлар сафини кенгайтиришдан ташқари, ўн йиллар давомида китобхонларнинг ажойиб бадиий дурдоналардан баҳраманд бўлишига монелик қилди, дид ва табъни ўтмаслаштириб, маданий меросга нисбатан эътиқодни сусайтди.

Буларнинг ҳаммаси қайта қуриш нури онглари ёритиб, мафкура маҳкамалари зуғумидан қутула бошлаганимизда аён бўлган эди, мнг йиллик бой адабий меросни холис илмий асосда ўрганишга имкон яратилди. Ижтимоий-иждодий эркинликдан фойдаланиб, айрим эътиборли ишлар амалга оширилди, янгича йўналишдаги тадқиқотлар яратишга интилишлар қўллаб-қувватланмоқда. Аммо, афсуски, тарки одат амри маҳол эканми, эскича усулдаги тадқиқотлар ҳануз барҳам топган эмас, адабиётни ислом ва тасаввуфдан ажратиб, юзаки текшириш, ҳадиксираш, зўрма-зўраки талқинларга йўл қўйиш давом этаётди. Иккинчи томондан, тасавуфни чуқур билмаслик, унинг рамз ва ишоралари моҳиятини тўлиқ тушунамслик оқибатида мумтоз адабиёт тарихини янгича ўрганишга мойил айрим мутахассисларнинг ожизлик қилаётганини ҳам қузатиш мумкин. Бу ҳол¹ нимага даъват этади? Биринчидан, ислом ва тасаввуфга оид адабий-бадиий ва илмий-фалсафий манбаларни ўзбек тилига таржима қилиб, нашр этишни кўпайтириш ва тезлаштириш лозим (Қуръоннинг ўзбек тилида, «Шарҳ юлдузи» журналида босилиши муҳим воқеа), иккинчидан, ўзбек мумтоз адабиётининг барча намуналарини тўплаб кўллаб ўрганиш ва ўқувчиларга етказиш, ниҳоят, учинчидан, тасавуф ҳақида туркум тадқиқотлар яратиш, унинг бутун хусусиятларини очиш, тасавуф истилоҳларининг мукамал лугатини тузиш зарур. Ана шу заминда адабиёт тарихини чинакам илмий асосда, янгича руҳда ёзиш мумкин бўлади. мумтоз адабиётимизнинг гўзаллиги, ўзига хос хусусияти, ахамияти ва жозибасини кўрсатишга йўл очилади.

Т а с а в у ф (бу истилоҳ жун матони англатувчи арабчи «сўф» сўзидан келиб чиққан, дағал жасн чакмон кийиб юрган дарвешларни «сўфий» деганлар, «мутасавуф» сўзи ҳам шу ўзакдан) тадрижий тарихга эга таълимотдир. У дастлаб (VII аср охири — VIII аср бошлари) зоҳидлик ҳаракати кўринишида пайдо бўлган эди. Қаноат ва тақовни асосий мақсад қилиб олган зоҳидлар сарой аҳли ва сарватдорлар ахлоқиға қарши норозилик белгиси сифатида ижтимоий фаолиятдан бош тортиб, сурункали тоат-ибодат билан машғул бўлганлар, аммо зоҳидлар адабиётдан, шеър мустиқадан йироқ кишилар эдилар. VIII аср ўрталаридан бошлаб тасавуф ўз назарияси (маърифат), амалий низомияси (тариқат) ва қатъий расму русумига эга мустақил таълимот сифатида шаклланди. Аллоҳга қуруқ, кўр-кўрона итоат эмас, балки уни билиш, бунинг учун руҳ ва қалбни тинмай чиқатириб бориш, шу йўл билан илоҳ васлига етиб, унинг жамолидан ҳузурланиш гоёси кенг тарғиб қилинди. «Сўфийлар илоҳий оламни кашф этиш ва у билан қўйишиш мумкинлигини очиқ тан ола бошладилар» (Адам Мец. Мусульманский Ренессанс. М., «Наука» нашриёти, 1966, 230-бет).

Илоҳий маърифатга эришиш йўли осон эмас эди. Тариқатга талабгор одам (бундайларни «солик» — йўловчи ҳам деганлар) дунё лаззатларидан воз кечиш, жисму жонини махсус қийноқлар гирдобига солиши, бутун иродаси, фикру зикрини аллоҳ ёдиға йўналтириш лозим бўлган. Солиқнинг руҳоний тарбияси пир томонидан назорат қилинар, пирнинг амру фармони сўзсиз бажариши шарт ҳисобланарди. Пир нафақат шахсий намуна, амалий тарбиявий тадбирлар (чилла ўтириш, зикр, психологик машқлар бажариш), балки фалсафий суҳбатлар, мунозара-қивёслар орқали ҳам таъсир ўтказиб, муридни ишонтириб, унинг ички, ботиний оламини бойитиш билан ҳис ва руҳни чархлаб, нозиклаштириб борар эди. Шунинг ҳам айтиш керакки, руҳий чиниқтиш нафақат муридлардан талаб қилинар, балки атоқли сўфий шайхларнинг ўзлари ҳам бир умр маънавий камолотга интилишдан тўхтамаганлар. Бундай беинтиқоз изланиш, руҳий изтироблар замирида кучли муҳаббат, мақсадға етишиш йўлидаги бемисл инсоний сидқу вафо, фидойилик ётарди. Мақомот даражалари (тавба, зуҳд, вараъ, фақр, сабр, ризо, таваккул, хавфу ражон) бир-бир

эгаллаб, муваффақиятга эришган солиқ ҳол мартабасига етади ва тасавуф-тахайюлда илоҳий жамолни мушоҳада қили бошлайди, қалбини завқу шавқ қамраб олади. У шундай бир ҳолатга кўтариладиким, бутун аъзолари гўё аллоҳ дейдиган, ҳар нафаси буюк Тангрининг борлигидан хабар берадиган бўлади. Алишер Навоийнинг ёзишича, «Боязид намоз қилса эрди, кўксининг сўнгакларидан қатъаа («аллоҳ» деган чинқирик) чиқор эрди» (Алишер Навоий. Асарлар, 15-том, 78—79-бетлар).

Боязид Бистомийнинг шогирди машҳур шайх Абулҳасан Ҳарақонийдан илоҳға мушарраф бўлган дилнинг аломати на-дур, деб сўраганларида, ул киши жавоб берибдиким: «Бошидан то оёғигача худонинг борлигини иқрор этса ва оёғу қўли, юриш-туриши, нигоҳи ва ҳатто бурунларидан кириб-чиқиб-гетган ҳавоси ҳам «Аллоҳ!» деб турса. Бамисоли Мажнунким, кимға қарамасин, кўзига Лайли бўлиб кўринди. Дарахтлар, йўл-ёлан, қўй-қўзи, деворлар ёнидан ўтганда ҳам «Лайли!» деди, ахири кўксидан: «Мен — Лайли, Лайли — Мен!» деган садо чиқди» («Нур-ул-улум» китоби, 4-бет). Султонул орифони рутбасини олган шайх ва шоир Абусаид Абулхайр бу маънони арабий ҳикмат тарзида бундай ифодалаган: «Аллоҳу бас, мосувоҳи ҳавас ва инқатъун нафсил», яъни. «Аллоҳ — етарли. қолган барчаси — ҳавас, нафсни эса ўлдирмақ керак».

Ҳақ йўлига кирган дарвешнинг садоқатли руҳий изтироблар сафаридан сўнг қўлга киритган маънавий маърифатини Сари Сақатий «тавҳид» (бирлашиш, монизм), Маъруф Кархий ва Абусаид Харроз «фано» (йўқ бўлиш) деб атадилар. Чунки солиқ ўзи билан Илоҳ орасидаги чегарани қисқартира бориб, вужуд тўсиқлари (моодо, парда)ни енгиб, шахсий «мен»дан қутулади ва тўласинча Мутлақиятга қўйишиб, унга қоришиб, сингиб кетади. Машҳур шайх Боязид Бистомийнинг фикрича, бундай руҳий ҳолат, яъни Илоҳ жамолни кўриб, ҳайрат ва завққа тўлиш, маърифат мақомига етиш фақат киши ўзини унутганда, беҳудлик ҳолатида юз бериши мумкин. Шунинг учун у «сукра»-мастлик, девоналик концепциясини илгари сурди. Робиа Адвия эса бу ҳолатни ишқ беҳудлиги ви васл сурурининг сархушилиги деб изоҳлади. (Аввалида чўри қиз бўлган Робиа сўфийлик нишонаси кўрингандан кейин овоз этилади ва у ўз қўйиш ва муножотларида илоҳий муҳаббатни нолали ёнишлар билан кўйлаб юрган). Айни ана шу беҳудлик ва ишқ концепцияси, софлик, адолат ва ҳақиқат тижсоли — қудратли Илоҳға муҳаббат ижод аҳлига қаттиқ таъсир этди, инсоният гами билан қалби дарда тўлган исёнкор руҳдаги шоирларни оҳанрабодай ўзига тортиб, ўртаниши, ҳис-ҳаяжонга тўла ажойиб шеърийни вужудига келтирди. Бу шеърийнинг асосий қаҳрамони — ринди бебок, Мансур Ҳаллож эътиқодига имон келтирган, ўзини илоҳ билан тенг деб билган киши эди. Бундай сўфийларнинг маърифат назарияси, олам ва одам, ҳаёт ва унинг моҳиятини анлаш фалсафаси ҳам ўзига хос. Бу фалсафага кўра, бу дунё — у дунё деган гап асоси йўқ тушунча, аксинча, олам яғонадир ва у Мутлақ илоҳнинг ўз-ўзини намойиш этиши шаклида яраган. Мутлақ руҳ — азалий ва абадий ўзгармас зот, жавҳар — субстанция. Мансурнинг тушунтиришича, ана шу зоти азалий аввал ўзи билан ўзи суҳбат қўрган, ўзининг жалолоти ва қудратини идрок этиб, унга ўзи маҳли бўлган. Шу йўсинда Мухаббат пайдо бўлди. Кейин Мутлақият ҳуснини намойиш этиш мақсадида оламни яратди, Мутлақият файзи, нури таралиб (тажалли), дунёни ҳаракатга келтирди, унга руҳ, жон бағишлади. Шу тариқа, илоҳий Ваҳдат (якка, яғона, бир деган маъноларни беради) вужудидан кўплик — касрат олами келиб чиқди, касрат олами илоҳий ҳикматнинг натижаси ўлароқ, унинг асмо (исмлари) ва сифоти (сифатлари)ни акс эттиради. Хуллас, олам — Мутлақ илоҳнинг асари, илоҳ Биринчи иждодкор, Биринчи муаллиф ҳам холиқи азал, Биринчи ошиқ ва Биринчи маъшук. Мансур Ҳаллож талқинига кўра, илоҳий моҳият — зоти аздайини билиш мумкин эмас, аммо илоҳий манбада ҳали ижод этилмаган руҳ бор, у яратилган руҳ, яъни инсон руҳи. аниқроғи, инсон комил — сўфий руҳи билан қўйишиши мумкин ва шундай пайтда «хулүл» — бирлашиш юз бериб, сўфий авлиға айланади. авлиё эса илоҳни реал гавдалантирган, илоҳдан гувоҳлик берадиган шахсдир, «Анал ҳақ» (мен худоман) дейиш учун одам шу мартабани эгаллаши керак.

Кўриниб турибдики, ваҳдатул вужуд фалсафаси борлиқни романтик рангларда, шоирона ҳаёлий образ тарзида, илоҳий

нурнинг порлашидан доимий ҳаракатда ва ижодда деб тасав-
вур этиб, ўзи бир буюк мўъжизадай қабул қилинарди;
жонли ва жонсиз ҳар бир нарсада, ҳаётнинг ўзида илоҳ қудра-
тини мушоҳада этиш, унинг гўзаллигидан ҳайратланиш,
олам-олам завқ олиш, илоҳни ёри азиз деб билиб, унга
фақат сизини эмас, балки Дўст сифатида уни севши, рози
дил айтиш — бу, ахир, Мўъжиза бўлмай нима? Шундай пайтда
инсон қалбидан энг ардоқли, интим туйғулар тилга киради,
у ўзини Абодият билан бирга, абадий ҳаётга дахлдор сезади:

**Ҳаргиз намирад он, ки дилаш зинда шуд ба ишқ,
Саба аст дар жаридан олам давоми мо.**

Хофиз Шерозий.

(Кўнгли ишқ билан тирилган одам ҳеч қачон ўлмайди,
оламнинг жараёнида давоимиз саба этилган).

Шунинг учун солиқ «алоқ»лар (дунё таъшишлари)дан
қутулган, уқубатлардан жисми афтода ва хор бўлганидан
афсусланмайди, чунки олдинда уни абадий ҳаёт кутади. Хизр
оби ҳаётга интилангандай, сўфий ҳам илоҳий файз чашмасига
интилаваради. Шунинг ҳам айтиш керакки, ваҳдату вужуд таъ-
лимоти инсонни Мутлақият нури энг кўп акс этган ва у шу
моҳиятига кўра, муттасил илоҳий манбага интиладиган
хилкат деб талқин этса-да, вужуд руҳнинг кишини, уни тарк
этиш лозим, дея уқтирса-да, шунга қарамай, дунёни билишни
шарт қилиб қўяди. Дунё ҳам илоҳий неъмат ва ҳам ибрат
манбаи, яъниким, илоҳни билиш дунёни билиш орқали
бориши керак. Ҳазрат Жомий ёзадилар: «Маърифат, илоҳиёт
илми илоҳнинг зоту сифотини аҳвол ва ҳодисалар тафсили
суратида танишдан иборат...» («Нафаҳот ул-унс», Тошканд,
1913, 5-бет). Ҳа инсонга билиш, маърифат насиб этилган, чун-
ки парвардигори олам:

**Кўнгли анинг маҳзани ирфон қилиб,
Ул тилисм ичра ўзин пинҳон қилиб.
Рози маҳфий ганж ўлуб бу турфа жисм,
Сунъидин ул ганж ҳифзига тилисм.**

Алишер Навоий.

Инсон кўнгли — илоҳ ганжинаси кўмилган тилсимот, илоҳ
улуглиги, сунъи ва каромати унда яширинган. Шу боис
инсоннинг ўзи ҳам яратувчи, ижодкор, бошқача айтсак,
инсон истеъдоди илоҳий истеъдоднинг давоми. Адабиёт,
санъат, илму ирфон, хуллас, жамиким мўъжизалар, инсон
ақли, тафаккури меваси деб ҳисобланган нарсалар Илоҳдан,
унинг қудратидан. Жумладан, сўфийлик истеъдоди ҳам. Дар-
воқе, сўфийлик истеъдоди ҳақида. Ҳўш, сўфийлик истеъдоди
деб нимани тушунамиз?

Биз юқорида сулуқ мақомоти — илоҳиётга толиб одамлар-
нинг пир қўлида тарбияланиб, камолот мартабасини эгаллаши
ҳақида гапирдик. Бироқ бу саодатга ҳамма ҳам бирдай
муяссар бўлаверган эмас. Руҳий машқ ва ўз-ўзини тийиш
қўноқларига бардош беролмай ярим йўлда толиқиб қолган-
лар ҳам кўп эди, улар мақомнинг бирор босқичини эгаллаб,
шу билан қаноат қилар ёхуд савобталаб киши сифатида
хонақода шайх хизматини бажариб юрарди. Сўфийлик дара-
жасига етиш учун эса кўнглининг майли, ўзига хос қобилият,
кўпчиликка нотаниш ва гайриоддий бўлиб туюладиган хислат
бўлиши лозим. Бунинг тасаввуф аҳли «илоҳий жазба» деб
номлаганлар. Чунончи, Ҳўжа Баҳоваддин Нақшбанддан бу
мартабага қандай қилиб эришингиз, деб сўраганларида,
улар дебдилар: «Жазботун мин жазботил ҳаққи ювазил
амалал сақлатайини», яни: «Одаимй ва жини парининг амали
учун ҳақнинг жазба — тортишларидан бир тортиш кифоя».
Демак, аини ана шу «жазба»ни сўфийлик истеъдоди дейиш
мумкин. Жазба — бу жунун, иродани Илоҳ ёдига боғлайди-
ган дард. У қалбни безовта этиб, фақру фано йўлига етаклай-
веради. «Жазба» тугма бўлиши ёки сулуқ жараёнида кўнглига
нузул этиши мумкин экан. Навоий, масалан, Сайид Ҳасан
Ардашер ҳақида ёзганда, уни аҳли дардларнинг пешвоши,
«фақири зотий ва фониш жибиллий» (туғма дарвеш, илоҳий
фоний) деб таърифлайди. Тугма фақирлиги бор солиқни
«мажзуби солиқ», сулуқ давомида жазба теккан кишини бўлса,
«солиқ мажзуб» деб атаганлар. Жазба тушунчасига эътибор-
ни қаратганимизнинг боиси шуки, бу ҳодиса дарвешлик
билан шоирликни, кенг маънода тасаввуф билан ижод аҳли,
санъат хусусиятларини туташтиради. Яъни дарвешлик истеъ-
доди, алоҳида хислатли бўлиш шоирларга ҳам хос, ҳар бир

чинакам шоир қалбида ориф инсоннинг эътиқоди, пок нияти-
нинг шамъи ёниқ ва ҳар бир илоҳсевар, риёсиз ҳақиқий
дарвешнинг юраги шоирона ҳаяжон, илҳому ваҳийлик
эҳтироси билан лиммо-лим тўла. Ориф дарвеш пайғамбарони
руҳи билан Хайр ва Эзгуликни элга тухфа этса, шоир бунинг тоза
туйғулари, оташин сўзи билан амалга оширади. «Ҳақиқий
диндор шоир сўфий бўлиши керак», деб ёзган эди тариқат
аҳли ҳаётини ўрганган араб олими Ал-Жоҳиз (Жоҳиз.
«Баён», 1 жилд, 41-бет). Машҳур шайхларнинг аксари ажойиб
рубойи ва газаллар ёзгани, шеърый девонлар мерос қолдиргани
ҳам тарихдан маълум. Алишер Навоийнинг фикрича, шоирда
дарвешлик хислати бўлмаса, унинг истеъдоди улуг мақсада
хизмат қилолмайди, эҳтимол, шу учундир шоирлик ва дарвеш-
лик истеъдодини мужассам этган кишиларнинг кўпини у
«Мажолис ун-нафоис» асарига келтириб, хислатларини махсус
таъкидлаб ўтган. Унинг ёзишича, ҳар бир зиёли зоҳирий
илмлар (дунёвий фанлар) билан бирга ботиний илм (тасав-
вуф)ни ҳам эгаллаши лозим, бу унинг фазлу камолини
оширади, хушахлоқ, ҳалим ва одамшаванда бўлишига кўмак-
лашади. Бунинг у Паҳлавон Муҳаммад, Сайид Ҳасан, Мавлоно
Муқимий, Мавлоно Буруҷий, Хожа Юсуф Бурҳон, Хожа Ҳасан
Хизрош ва бошқа бир қанча дарвешлар фақир одамлар
мисолида кўрсатиб ўтган. Бу одамлар сўфийлик билан ном
чиқарган бўлсалар-да, аммо яхшигина таъволири ҳам бўлган.
Чунончи, Хожа Юсуф Бурҳон «фақр ва фано тариқатида сулуқ
қилур эди, жамий аҳли туруқнинг (тариқатнинг — Н. К.)
соҳибтариқи эрди ва мусиқий илмин ҳам яхши билур эрди,
кўпроқ ўз шеърига мусиқий боғлар эрди». Амир Қосим Анвор
бўлса, «рутбаси шоирлик поянсидан юқориқоқ», яъни валлар
зўрасига мансуб, аммо айни шу хусусият унинг «равишини
пок ва ашъорини оташнок» этган. «Ер фаршгаси» деб
ёзозланган Абулвафо Хоразмий «кибор авлиёдандур», шу
билан бирга тасаввуфга оид китоб ёзган ва ажойиб созанда
бўлган, рубойилар ёзган. «Турк ва сорт орасида» фақру
фанода тенгсиз Сайид Ҳасан ҳақида: «Тасаввуфда таъби
хуб эрди», деб ёзди Навоий. У Ҳўжа Хофиз, Хусрав Деҳли-
вий, Лутфий ва Навоийнинг ашъоридан юзлаб байтларни ёд
билган, нозик ва латиф бўлгани, кўнгли юмоқлигидан
«дардмандона сўздин ва назмдин ва нағмадин мутаассир»
бўлиб, мажлис аҳлини ҳаяжонга солган. Алишер Навоий
сўфий қалби билан шоир қалбининг бир-бирига йўлдош ва
ҳамроз эканини кўп кузатган, сўфийларнинг табиати, ботиний
дунёси шеър ва нағма, куй-мусиқага таънализини кўрган, «Басо
аҳлуллоқим, аргунун унингдин дайрга кирди ва дину ислом
нақдин муғбачаларга бой берди», дея хулосалайди у кузатиш-
ларини «Маҳбул ул-қулуб» асарига. Бунинг ажабланидан
жойи йўқ, шекилли, чунки тариқат ўз табиати, руҳият илми
эканлиги жиҳатидан ҳам ижод оламига яқиндир. Сўфийнинг
ҳолга кириши лаҳзасини «илҳом таширф буюриши» ҳодисаси
билан қиёсласа бўлади. Сўфийна завқу сурур, важду самоъ
ижод аҳлининг илҳомли дамлари, яратилиш завқи қайнаб
тошган даврига ўхшаб кетади. Дарҳақиқат, ижод завқи ва
сўфийна завқ инсон руҳий ҳолати нуқтаи назаридан бир хил
ҳодисадир. Бежиз эмаски, тариқатда ижодга мойил, қалбида
илоҳий ишқ жўш урганлар кўпроқ муваффақият қозongan-
лар. Шоирлик истеъдоди бор солиқларда бу дард шеър
бўлиб қуйилиб чиққан — ҳақиқий ваҳийлик юз берган.

Жалолидин Румийнинг ҳаётини эсланг: у тариқат сулуқини
бажарган бўлса ҳам, то Шамс Табризий билан учрашиб,
сўҳбат қурмагунча шеър ёзмаган, ҳолбуки, унинг ёши қирқдан
ошган эди. Шамс Табризий таъсирида унинг қалб кўзи очилиб,
буюк шоир ва буюк сўфийга айланди. Яссавий, Атор, Маши-
раблар ҳам аслида жазба теккан, яъни илоҳий «девоналик-
дан бонасиб одамлар эдилар. Уларнинг гайриоддий, мажну-
нона хулқ-атвори атрофдагиларни ҳайратга соларди (Маши-
рабининг «девоналик» лақабини олгани шундан), бунинг устида
улар бирга қўл бериб, руҳий чиниқши азиятларидан ҳам
хабардор эдилар.

Яни бир ҳодисани таъкидлаб ўтмоқчимиз: тасаввуфни соф
назарийетчи олимлар ва шайхлардан кўра, шоирлар чуқурроқ
идрок этганлар, улар маърифат асрори, «илмул гайб»нинг
мушоҳада ва муқошифасида мўъжизалар кўрсатганлар. Эъти-
бор қилинг, ваҳдатул вужуд таълимотининг асосчиси шайх
Ибн ал Арабий яхши шоир ҳам эди, у «Фусус ул-ҳикма»
(Ҳикмат гавҳарлари) ва «Футуҳот ул-Маккия» (Макканинг
очилиши) номли машҳур асарларининг аксар қисмини шеър

билан ёзган, яъни ўз назарий фикрларини фалсафий тушунчалар орқали тушунтиришга қийналиб, асосий муддаонини шеърини сатрлар ёрдамида ифодаласан. Робиа Адвия, Мансур Халлож, Абдуллоҳ Ансорий, Абусаид Абулхайр, Паҳлавон Маҳмуд ҳам шу усулдан фойдаланганлар. Хайём, Румий, Жомий, Бедил, Иқбол тасаввуфнинг жуда кўп назик назарий масалаларини жаҳоншумул шеърини асарлар воситасида шарҳу баён этганини биланмиз. Чунки тасаввуф ғояларини ақлий-назарий мушоҳаданим кўра ҳиссий-бадий тафаккур билан тушунтириш осон. Воқеан тасаввуф ақл билан дунёни билишни, мантиқий тафаккурни тан олмайди, унинг асосий қуроли — савқитабий, яъни интуиция. Маърифат кўнгилга нур бўлиб қўйилади, дейди аҳли дил. Шунга ўхшаш шоирлик ҳам ғайбдан келадиган неъмат, покиза қалб илҳомидан тугиладиган кўнгул каломи. Тасаввуфнинг «бедорлик», «беҳудлик», «хилват», «узлат» каби англамлари ҳам ижод аҳлига яқин ва тушунарлидир.

Шеър ва қўшиқнинг инсон руҳига таъсири кучлилигини кўрган сўфийлар бундан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга унтилганлар. Айниқса, самоъ йўғинларини қозитишда бу жуда кўл келарди. Маълумки, жамоа-тоифа бўлиб яшаш, пир-муридлик одобини сақлаб, тоғотлар суҳбатлар қуриш, илоҳийёт ҳақидаги баҳсу мунозара мусулмон Шарқнинг бутун қадимий маданий марказларидаги фақру фано аҳли ҳаётининг мазмунини белгилайди. Хонақоларда «самоъ» (арабча: эшитиш) мажлислари уюштириш, шеър ва рақс базмини ташкил этиш одат тусига киради. Хусусан, суқра — беҳудлик концепциясини ёқлаган сўфийлар бунга ўч эдилар. Улар сўфий учун асосий нарса вужуднинг борлигини унуттиш, ҳол мақоми эгаллашдир, самоъ шу руҳий ижтиҳод қиёмини кунайтиради, деб ҳисоблардилар. Суса шаҳри сўфийлари мажлисида иштирок этган тарихчи Ал-Муқаддасий ёзади: «Баъзан сўфийларга қўшилиб қичқирардим, баъзан уларга қасидалар ўқиб берардим» (Адам Меъ. «Мусулманский ренессанс» 234-бет). Хонақолардаги куй-қўшиқ садолари атрофга таралиб, одамларни ўзига жалб этган. Муқаддасийнинг айтишича, хотин-халаж уйларидаги томига чиқиб, сўфийлар базмини тамошо этганлар.

Тасаввуфнинг бу ружуи шубҳасиз ижобий ҳодиса эди, унинг таъсирида ислом дини хуш кўрмалган санъат ривожланди. Сўфиёна базмлар бағрида кўп миқдорда истеъдодли мутриб ва муғаннийлар тарбияланди, янги-янги куй-оҳанглар яратилиб, эл орасида ёйилди. Жумладан, классик шашмақомимиз ҳам шу заминда шаклланиб, тасаввуф мақомотининг ҳолатларини ўз бағрига синдириб юборди.

Аммо шеъронлик фақат самоъ мажлисларига хос эмас эди: оят, ҳадис ва шеърини ҳикматлар билан нутқни безаб, мазмунли ва таъсирчан қилиш самоъни ёқтирмайдиган ёки унги бепарво қарайдиган хилватнишин шайхлар суҳбатига ҳам расм бўлган. Шайхлар ўз атрофларида тўпланган муридларига тариқат мақоми ва ҳол манзиллари, нузулгит сир уасориини кашф этишининг фазилати ва мушкилоти хусусида ваъз-насихатлар қилаётиб маърифатни тушунтирар эканлар, ораорада шеърини парчалар ўқиб ёки ихчам ҳикоятларни келтириб ўтар, тингловчилар эса бундан руҳланиб, шайхнинг фикрини чуқурроқ англайдилар. Шунини ҳам айтиш керакки, тариқат шайхлари дастлабки даврларда дунёвий мазмундаги шеърларга сўфиёна маъно бериб, ўз ғояларига хизмат қилдирган бўлсалар, бора-бора тасаввуфнинг махсус истилоҳ-тушунчалари, рамз-тамсилларини ифодалайдиган асарлар ёзила бошланди. Натижада шеърингта яширин маънолар, тасаввуф тушунчаларига мўлжалланган алоҳида тил пайдо бўлди, «лисонул ғайб» усулида ёзилган ғазал ва рубоийлар кўнайди. Энди адабиёт тасаввуфга хизмат қиладиган иллюстратив материал бўлиб қолмай, балки ўзи тасаввуф ғояларини баралла тарғиб қила бошлади, аниқроғи, тасаввуф ғоялари шеърингта ғояларига айланди.

Тасаввуф ғоялари... Кўп тармоқли, серқирра, баъзан бири-бирига зид, аммо қизиқарли, турли йўналишдаги мазҳабу силсилалар қарашларини бирлаштирувчи беҳудуд фикрлар олами. Бир ёқдан, Қуръону Ҳадис мағзи, илми калом, мутаазиллар, ашъарийлар, «Ихвону сафо» жамлаган фалсафа, иккинчи ёқдан Афлотуну Арасту, Зардушт ва Бўдда ғоялари, юнон мутафаккири Плотиннинг пантеизми. Боз устига, қадимий Шарқ адабиётининг инсонпарварлик ғоялари, шохлик

ва адолат, мулк ва тенглик, хайру шарр тўғрисида баён этган пурмаъно ҳикматлари; инсон ахлоқини поклаш, ростлик, рост сўз ва муносив рифтор ҳақида ўзгерт берувчи пандномалар. Буларнинг бари сарчашма бўлиб тасаввуф деган дарёга келиб қўшилган. Бироқ бундан тасаввуф турли илмларни жамлаган аллақандай эклектик таълимот экан-да, деган хулосага келмаслигимиз керак. Тасаввуф хилма-хил оқимлардан, диний-адабий манбалардан ўз мақсадлари йўлида фойдаланган, уларни ўз концепцияларига мослаб ривожлантирган. Жумладан, гуманистик адабиётнинг халқчил ғоялари ҳам тасаввуфнинг илоҳсеварлик тамойиллари, илоҳий шиқ назариясига мувофиқлаштириб олинди. Шоирлар илгари адолат ва инсоф, дунёнинг ўткинчилиги, мардлик, хайру саховат ва ҳоказолар ҳақида анъанавий тарзда, яъни халқ тушунчасидаги эзгулик нуқтаи назаридан гапириб келган бўлсалар, сўфий адабиётининг вақилири ижодида бу ғоялар янгича маъно касб этиб, одамнинг Илоҳ олдидаги бурчи, бегоналашган руҳнинг аслига қайтиши талаблари асосида тушунтирилди. Шу тариқа, тасаввуф ялов қилиб кўтарган ижтимоий-ахлоқий масалалар билан гуманистик руҳдаги адабиётнинг ғоялари мос келиб, адабиёт тасаввуф мисолида ўзининг назарий-фалсафий йўлдошини, суянчиқ ва ҳаммаслагини топган эди. Зеро, тасаввуфнинг ҳам, адабиётнинг ҳам таҳлил ва тасвир объекти инсон ва унинг ахлоқидир. Инсон учун қайғуриш, унинг маънавий камолотини йўлаш тасаввуфнинг доимий ўзак масаласи бўлиб келган. Тасаввуф тарихида ҳар хил силсила ва тоифалар алмашиб турган бўлса-да, аммо инсон маънавийти масаласи ҳеч қачон тариқат аҳли диққат-эътиборидан четда қолган эмас. Айниқса, инсоннинг ботиний олами, ички қидиқлари, руҳ ва жисм орасидаги кураш сўфийларни кўп қизиқтирган. Улар инсонда азалий икки қарама-қарши куч — раҳмоний ва шайтоний қувватлар борлигини, инсон аллоҳнинг бандаси сифатида шайтон қутқусини енгиб, раҳмоний фазилатларга эга бўлиши лозимлигини таъкидлайдилар. Инсоннинг ҳаётдаги ўрни, жамият бўлиб яшаш тартибларига ҳам шу мавқеадан туриб қаралган, чунончи, ижтимоий низолар, уруш-жанжал, мулкий тенгсизликнинг туб моҳияти, бош сабабини тасаввуф инсон табиати ва сийратидан қидиради, инсоннинг ахлоқини тузатишни унинг табиатидаги салбий, ҳайвоний кучларни маҳв этишдан бошлаш керак, деб тушунтиради. Тасаввуфчилар инсон табиатидаги салбий кучларни умумий ном билан «нафс» деб атадилар ва унга қарши жиҳод эълон қилдилар. Мол-дунё тўплаш, нафс эзтиб-эзтига қараб юриш, ҳирсу ҳавас қатъий қораланди, инсонни (демакки, инсониятни ҳам) ноқислик ва фалокатлардан қутқаришнинг бирдан-бир тўғри йўли — нафсни ўлдириб, қаноат билан ҳалол яшаш, руҳ — иродани чиниқтира бориб, инсонийликни, яъни илоҳийликни тиратана эттириш зарур, деб тарғиб қилинди.

Тасаввуф нима, деган саволга Шайх Нури шундай жавоб берганлар: «Тасаввуф — нафс лаззатларидан воз кечишдир». Шайх Сафий Алишшоҳ жавоби: «Тасаввуф — нафс манзилларини босиб ўтишдир». Шайх Равим сўзи: «Тасаввуф худо йўлида нафсдан кечмоқдир». Атоқли сўфий шоир Бобо Тоҳир эса бу маънони янада аниқроқ қилиб баён этган: «Тасаввуф — ўлими йўқ ҳаёт ва ҳаёти бўлмаган ўлимдир, яъни нафсоний — ҳайвоний ҳаётда ўлмоқ ва инсоний ҳаётда яшамоқ». Баъзилар нафсни дайди ит ёки руҳ этагига ёпишган ифлослик, баъзилар эса тўймас аждарҳо ёҳуд фириб-найранг тимсоли Дажжолга ташбеҳ берадилар. Афсонага кўра, Дажжол охир замонда ер остидан чиқиб келар, дунёнинг барча бойликларини кўз-кўз қилиб, одамларни илоҳ йўлидан оздиради; одамлар худони ҳам, ўзларини ҳам унутиб, Дажжол ортидан дўзахга қараб кетадилар. Демак, нафс одамни йўлдан оздиради, азим-ғуноҳларни қилишга сабабчи бўлиб, бадбахт этади. Қуръонни каримнинг «Ҳамза» сурасида мол тўплашга меҳр қўйиб яшаган одам мол-мулк билан «худонинг оташида ёниб, нобуд бўлади» («Ҳамза» сураси, 5—6 оят) дейилади. «Қуръон»нинг кўп оятларида афсонавий хасис бой Қоруннинг фожияли тақдири нафснинг шумлигига мисол қилиб келтирилади. Қорун ҳасислик тимсоли сифатида адабиётнинг ҳам қаҳрамонига айланган эди (у беҳад кўп олтин жамлаб, ҳеч кимга бермагани учун ахири мол-мулк билан бирга ер ютган). Воқеан, одамни жаннатдан жудо этган нарса ҳам нафс, ривоятга кўра, Одам ато шайтон сўзига кириб, худо манъ этган бугдойи донасини истеъмол этади ва шу сабаб жаннатдан чиқарилади. Чунки жаннат руҳлар макони, нафс эса руҳни булғайди. Биз

динга қарши кураш васвасасига берилиб, даҳрий коммунистларга қўйилган ҳолда бу ривоятни мазах қилдик, ҳажм остига олдик. Ҳолбуки, гарчи бу ривоят Куръонда келтирилган бўлса-да (жумладан, «Бақара» сурасининг 35—36-оятлари), аммо у халқ эътиқоди — ибтидоий давр донишмандининг инсон бахтини ўйлаб, ижод этган ҳикмати. Бу ривоят замирида инсонни улуғлаш, унинг аслан пок эканини таъкидлаб, шу покликни сақлашга даъват бор.

Нафс худбинликни тугдиради. Нафс домига тушгандан кейин киши ҳеч нарсадан тап тортмайди, ҳаром-ҳаришдан ҳазар этмайди, бошқалар ҳисобига бўлса ҳам яхши яшашни ўйлайди. Оқибатда у золим, бераҳм, риёкор бўлиб қолади. Шунинг учун тасаввуф талаб этган тийиниш, қаноат, сабру фақирлик тариқида гап кўп. «Дунёга бир марта келасан, оладганингни олиб қол» — бу илгаридан маълум фалсафа. Коммунистлар уни: «Мен инсонман, демак, менга ҳамма нарса раво», деб ўзгартирдилар, аммо моҳият ўзгарган эмас. «иложини топгинда, яхши яша, бошқалар билан ишинг бўлмасин». Худди шу «ҳамма нарса раво» фалсафаси одамни имону эътиқоддан айириб, юлғичлик ва талон-торожега фатво беради, ваҳшийлик сезимини кучайтиради. Ҳозирги жамиятимизнинг турли табақаларидан бир иллатдай очилиб қолган ахлоқий таназзул балки шундан иборат...

Шунинг учун дин ва тасаввуф одамларнинг молу мулк учун ўзаро курашишини (бунга К. Маркс «синфий кураш», деб ном қўйган) эмас, балки ҳар бир одамнинг ўз-ўзи билан, яъни ўз нафси билан курашишини маъқуллайди ва шунга ҳидоят этади. Нафсининг ёмонлигини англаш — одамнинг ўзини, демакки, илоҳийлик ва эзуликни англашидир. Баҳоваддин Нақибанд ҳикмати: «Нафси худро ба бадий шинохтан — худшинохтан аст» («Ўз нафсини ёмонлигини таниш — ўзлингни танишдир»). Мансур Ҳалложнинг ўлимдан олдин ўғли Аҳмадга васияти: «Отамнинг сўнги кечаси андин васият талаб қилдим. Дедиким, нафсингни бир шуглага сол, андин бурунги, сени бир шуглага солгай» (Алишер Навоий, Асарлар. 15-том, 93-бет). Нафс сени ўзига тобеъ этгунча, сен уни тобеъ эт — Мансур Ҳаллож васиятининг маъноси шу. Алишер Навоийнинг ўзи эса нафсни инсон боласининг энг ғаддор душмани сифатида таърифлайди:

Бўлуб нафсингга тобеъ, банд эгарсан тушса

душманни,

Сенга йўқ нафсдин душман, кила олсан

ани қил банд!

Сен нафсга қарам бўлиб, асир тушган душманни банди этишинг мумкин, аммо сенинг нафсдан кўра кучлироқ душманнинг йўқ, кучинг етса, ўшани банди зиндон эт! Шундай, энг катта қаҳрамонлик, жасорат — бу нафсни енгмоқ. Шу сабаб тожу тахтни тарк этиб, дарвеш жандасини кийган Иброҳим Адҳамга сўфий шоирлар мардликнинг олий кўриниши, деб қарайдилар.

Маълум бўладикки, тасаввуф аҳли нафс деганда фақат ейиш-ичишни назарда тутмаганлар (гарчи бу эътибордан соқат қилинмаса-да), бу тушунча кенгайиб ҳам чуқурлашиб, бойлик, мулк, тож-тахт масалаларига боғланиб кетади, тасаввуфнинг дунёга, ҳаётга муносабати, эрк, узлат каби ижтимоий ҳодисаларга қарашини ҳам шу тушунча асосида аёнлашади.

Сўфийлик ҳаракати, асосан, феодализм жамиятида тараққий этди, бироқ сўфийлар ўз даврларининг ижтимоий тартибларидан норози эдилар. Одамларнинг мулкдорлиги ва мансабига қараб табақаларга бўлиниши тасаввуф томонидан раи) этилди. Мутлақ илоҳ олдида барча баробар, шоҳу гадо тенг; бугина эмас, фақр йўлига кирган қаноатли дарвеш қадрини илоҳ наздида шодан баланд, чунки дарвешнинг фикру ёди илоҳ билан шохнинг фикру ёди эса дунё билан банд. Улуғлик — мустаҳкам имон ва ахлоқий покликда, деб чиқдилар тариқат аҳли. Бу ақида фоят жасоратли ва моҳиятан халққонлар бўлиб, шаҳар ҳунармандлари, камбағал деҳқонлар, умуман, бенаво ва бегизоат кишиларнинг, айниқса, «чархи кажрафторнинг жабрини чеккан» кулфатзада донолар, фозилу уламоларнинг қарашини, кайфиятини ифодалар, шох ва вазираларнинг чексиз ҳокимиятини оз бўлса-да, назорат қилиш, улар истидан ҳукм юритишга изн берарди. Бежиз эмаски, тарихда биринчи марта фақат тасаввуфгина шохлик ҳокимияти ва шохлар ахлоқини Адолат талаби асосида муҳокамага қўйди,

зулм ва зўрликни халқ позициясидан туриб аёвсиз танқид остига олди. «Бил буниқим, сен дағи бир бандасен, ўзгасидин ожизу афгандасен», дейди Навоий «Ҳайрат ул-аброр»ди шохга қараб. Ҳолбуки, шохлар ўзларини «зилли илоҳ», яъни Аллоҳнинг ердаги сояси, ҳар қандай танқиддан, эътироз-муҳокамадан холи кишилар, деб ҳисоблаганлар. Бунинг ўз тугролари, муҳр ва фармонларида қайд этганлар. Сарой шоирлари эса бу унвонларни ўн қарра кўпиртириб, ўз ҳомиларини мақтаганлар. Бунинг акси ўлароқ обрў-нуфузли шайхлар мамлакат тақдири учун жон куйдириб, шохлар сиёсатига аралашганлар. Тарихда бунга мисоллар кўп. Амир Темур ҳақида «Иқоа қиладиган «Темурнома» деган китобнинг дебوحасида келтирилишича, Бухоро хони Маликшоҳнинг раиятга жабру зулми ҳаддан ошиб кетади. Шунда Шайх Сайфиддин Бохарзий унинг ҳузурига бориб, зулминини тўхтат, бўлмаса ўзинг ҳам ахлоқ бўласен, деб қуйидаги рубоийни ўқийди:

То чанд бувад зулму жафо қардани ту,
Пайваста дили таркийк озордани ту?
Гар ту накуни халки жафо, эй золим,
Гуфтам туро: хуни ту дар гардани ту!

(Қачонгача зулму жафо қиласан, халойиқ кўнглини ранжитганининг ранжитган. Эй золим, агар жафо қилишни тарк этмасанг, сенга шунини айтиб қўяй: сенинг хунинг ўз бўйинингда!) (Мазкур китобнинг бир нусхаси Навоий номидаги жумҳурият кутубхонасида сақланмоқда, биз ўшандан фойдаландик). Сайфиддин Бохарзийнинг бу сўзи башорат бўлиб чиқади: Маликшоҳ ўз одамлари томонидан ўлдирилади ва эл унинг зулмининг халос бўлади. Бохарзий айтган мазкур рубоий Шайх Саъдий «Гулистони»да «мустажобуддаъва» (дуоси ижобат бўладиган) дарвеш тилидан келтирилган мана шу қитъага нақадар ҳамоҳанг:

Эй забардасти зердастозор!
Гарм тоқай бимонад ин бозор?
Ба чи қор оядат чахондорий?
Мурданат бех, ки мардумозори!

(Эй қўл остидагиларга азоб бергувчи ҳоким! Қачонгача бу бозоринг қизийди? Жаҳонга эгаллик қилишинг нимага арзийди? Халққа озор бергандан кўра ўлганинг яхши!). Дарвеш бу сўзларни золимликда ном чиқарган Ҳажжож бин Юсуфга қараб айтади.

Ҳасан Басрий, Жунайд Бағдодий, Абдуллоҳ Ансорий, Абулҳасан Харақоний, Баҳоваддин Нақибанд, Абдурахмон Жомий ҳам кўп марта шох ва амирзодалар, ҳокимларнинг ноҳақ ишларига қарши чиққанлар, эзилган, муҳтож кишиларнинг ҳожатини чиқарганлар.

Дунё ва унинг бойлигини тарк этган дарвеш наинки мана шундай жасур ва адолат ҳимоятчиси бўлиб майдонга чиқа олар, балки у ўзини эркин ва озод, мустақил ҳис этарди: на бирова бандою на ғуломнинг хўжаси! Бошқача айтганда, Аллоҳга банд, аммо Аллоҳ бандасидан озод.

Баҳоваддин Нақибанд деганлар:

Ҳечни монёю ҳечни мо кам не,
Аз пайи ҳеч ҳечни мо гам не.
Жанда бар пушту, пушт — гўристон,
Гар мирем мо ҳеч мотам не.

(Бизнинг ҳеч нарсамиз йўқ, лекин ҳеч нарсадан камимиз йўқ, ўша «ҳеч», яъни нарса кетидан югуриб, ғам-ташвишда ҳам эмасмиз. Эганимизда жанда, орқамизда — гўристон, агар ўлсак, ҳеч бир мотам ҳам керак эмас).

Тасаввуф инсон эркини қўлга киритишининг йўли шу, деб ҳисобларди. Бағоят огир, аммо нузли йўл!

Энди савол туғилади: хўш, нафсни, дунёни тарк этган, фақат илоҳ ёди билан нафас олган одам ҳам яшаши керак-ку, ниманинг ҳисобига кун ўтказган улар? Аввало шуки, сўфийлар жуда оз нарса билан қаноат қилиш, бориға шукр этиб, умр ўтказишни талаб қилардилар. Шом сўфийлари заранг ёнғоғини ўғирда туйиб, ёввойи арпа уни билан қўшиб, атала пишириб еб юрганлар, деб маълумот беради Адам Меъ. Иккинчидан, қўлидан иш келадиган ҳар бир сўфийнинг фойдали меҳнат билан шуғулланиши шарт қилиб қўйилган, фақат ўз меҳнати

билан топилган нон ҳалол ҳисобланган. Масалан, Шайх Зунун Мисрийнинг касби — кимёарлик, Сари Сақатий — савдогар. Абусаид Харроз — этикдўз, Шайх Муҳаммад Саккокий — пичоқчи, Шайх Абуҳафз Ҳаддод — темирчи, Шайх Абулаб-бос — қассоб, Шайх Абулҳасан — пардозчи, Шайх Баннон — ҳаммол, Мирчаи Сафолфуруш — хумдон ясовчи бўлганлар, Хожа Баҳоваддин кимхобга гул нақшлаган (шунинг учун «Нақшбанд» лақабини олган), Баҳоваддиннинг пири Сайид Кулол — кулlochлики қилган ва паҳса урган. «Луқма ҳилляти», яъни луқманинг ҳалоллиги шу тариқа таъминланган. Шайхлар атрофидаги дарवेशлар ҳам биргалишиб, қўрғонлар қурганлар, вақф ерларда ишлаганлар, боғдорчилик, чўпонлик билан машғул бўлганлар. Хуллас, Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарининг киришида қайд этганидай, «қосиб оллоҳнинг дўсти» деган ҳадисга амал қилган «сойир машойихи кибордин ҳам кўпи ҳалол луқма касбига муздурлук (мардикорлик) қилибдурлар, ўтун тошибтурлар ва ҳалол луқма бунда қуллийдурки, андин файз ва маърифат зоида бўлур» (Алишер Навоий. Асарлар, 15-том, 68-бет). Бундай улугсифат кибор шайхлар тамаъни ёқтирмаганлар, кўплари ҳатто шоҳу амирларнинг туҳфасини ҳам қабул қилмаганлар ва бою амалдорларнинг мол-мулкни ҳаром, деб эълон қилганлар. Бироқ кейинчалик бу катъият, яъни сарватдорлар дунёсидан ўзини олиб қочиш анча юмшалади. Сўфийлар илгаригидай «луқман ҳалол» тамойилини сақлаган ҳолда, саховат ва футувват ғоясини ҳам кенг тарғиб қила бошладилар. Натижада тошфалар, яъни сўфия жамоатлари билан сарой аҳли, ер-мулк эгалари бир мунча яқинлашди. Хусусан, XIV—XV асрларда бу жараён тезлашган. Энди шайхлар катта-катта туҳфаларни оладиган бўлдилар, хонақо ва работлар ҳисобига ўтказилган вақф ерлар, молу мулк кўпайди. Бу ҳол шунга олиб келдики, бир томондан, текин яшашга ўрганган сохта дарवेश-қаландарларнинг сони ошган бўлса, иккинчи томондан, муҳтож одамларга қаршииш, маърифат-маданиятни ривожлантириш имконияти вужудга келди. Гап шундаки, софдил машойихлар туҳфа-инъомлар ҳисобига йиғилган маблағ ва ер-мулкни ўзига хос хайрия фонди, деб қараб, уни энг зарур жойларга ишлатар эдилар. Хуросон ва Мовароуннаҳр музофотидаги вақф ерларнинг ҳужжатларини ўқиганда шу хулосага келиш мумкин. (Жумладан, Навоийнинг «Вақфия» асарида қаранг). Назаримда, Хўжа Аҳрори валининг афсонавий миқдордаги мол-мулк ҳам мана шу тартибда мадраса ва хонақоларни таъминлаш, етим-есирларни боқиб учун сарфланган.

Бу ўринда яна бир нарсани диққатни қаратмоқчимиз, у ҳам бўлса — сўфийларнинг инсон — инсоннинг биродари, жумладан, бою камбағал ҳам бир-бирига биродар, деган ғояси. Бу ғояга биноян шоҳ ўз раияти, бой қўли остидаси хизматкорлари, хўжа ўз қуллари олдига жавобгар, улар инқоликда яшати керак ва ишлаб топилган бойлик орада баҳам кўрилмоғи даркор. Шайх Саъдийнинг «Гулистон» асарида шундай қитъа бор:

**Бани одам аъзойи яқдигаранд,
Ки дар офариниш зи яқ гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рўзгор,
Дигар узвхоро намонад қарор.
Ту к-аз мехнати дигарон беғами,
Нашояд, ки номат ниханд одами.**

(Бани одам бир-бирининг аъзоларидир, чунки яратилганда улар бир гавҳардан олинган. Ҳаёт бир аъзони оғритганда, қолганлари ҳам зирқирайди. Шунинг учун агар сен бошқалар ўқубатидан беҳабар бўлсанг, сен одам, деб аташга арзимайсан!).

Ушбу қитъа кўп тадқиқотларда келтирилади ва деярли бир хил маънода талқин қилиниди, яъни Саъдий Шерозий бу жўшқин инсонпарварона мисралари билан жаҳондаги барчи халқларни баҳамжўшат, дўст бўлиб яшашга чақирган дейилади. Бундай талқинни бутунлай нотўғри демоқчи эмасмиз, қитъада шундай маънога ҳам ишора бор. Бироқ агар биз қитъани муаллиф келтирган ҳикоят мазмунидан ажратмасдан олиб қарасак, унда гап амирлар ва фуқаро, бойлар ва дарवेशлар биродарлиги, бир-бирига муҳтожлиги ҳақида бораётганини англаймиз. Ҳикоятнинг мазмуни мана бундай: Саъдий Дамашқ масжиди жомеъсиде Яхъё пайгамбар турбати олдиди ўтирганида араб подшоҳларидан бири зиёратга келиб, кучли

бир душмандан қўрқувдан, дуо қилиб, мадад беринг, деб унга мурожаат этади. Шунда Саъдий унга қараб: «Кучси: раиятга раҳм қилсанг, кучли душмандан азият чекмайсан». деб айтади ва раиятга зулм қилиш ўзига зулм қилиш билан баробарлигини подшога уқтириб, жумладан, боёги қитъани келтиради. Шайх Саъдийнинг хулосасига кўра, бани одам бир-бирининг аъзоси бўлгандан кейин, гарчи аллоҳнинг иродаси билан биров шоҳу биров дарवेश, биров бою биров камбағал бўлса-да, лекин тананинг бир аъзоси оғриганда бошқалари қақшагани каби, бенаво дарवेश очлиқдан нола чекганда, тўқ одамнинг ҳам вужуди қақшаши керак, унинг кўнглида шафқат уйғониб, дарवेशга ёрдам қўлини чўзиши лозим; шоҳ эса раияти билан бир тану бир жондир, улар бир-бирдан ажралиб, ўзаро муҳолиф бўлганда, мамлакат хароб бўлиши муқаррар. Ана шу тариқа турли ижтимоий мавқега эга одамларни бир-бирига яқинлаштириш, шоҳу дарवेशни келиштириш (Ҳилолийнинг «Шоҳ ва Гадо» достонида улар ҳатто бир-бирини севади ҳам) ғояси келиб чиққан. Бу ғоя илгаридан давом этиб келган ва шеърятда қизгин эҳтирос билан куйланган ҳаққа етган дарवेशи шоҳдан устун, дарवेश шоҳга эмас, балки шоҳ дарवेशга муҳтож, деган ғояни инкор этадими? Йўқ, инкор этмайди. Дарवेशчилик ғояси, яъни фақру фаноини ҳокимият билан моҳиятан келишолмаслиги тасаввуф шайхлари ва гуманист адиблар томонидан мунтазам таъкидлаб борилган. Тариқат аҳлининг умумхалқ фойдасини кўзлаб, хайрия ишлар йўлига эҳсон-инъомлар талаб қилиши, мулкдорларни ўз мулкни бошқалар билан баҳам кўришга даъват этишини эса уларнинг ташқи муҳитга таъсир ўтказиб, мазлумларни ҳимоя қилишга интилишлари, деб билмоғимиз лозим. Чунки ўзликдан воз кечиб, ўзгалар ҳождатини чиқариш ғояси — саховат ва футувват тасаввуфнинг азалий талабларидан эди. Сўфийлар бунга ўзлари сўзсиз амал қилиш билан бирга, бошқаларни ҳам шунга даъват этардилар. «Дарवेशлик — бошиқда бор (гайр) фикрларни ташлаш, қўлдан бор нарсани бошқаларга бериш ва бошга нима келса тоқат қилишидир», дейди Шайх Абусаид Абулхайр. Тасаввуф «саховат ва футувват» эканини Шайх Нурий ҳам қайд этган.

Аслини олганда футувват — жўмардлик ва сахийлик Шарқ халқлари орасида қадимдан шарафланиб келинган хислат, тасаввуф уни мерос сифатида қабул қилиб, умуминсоний ахлоқ даражасига кўтарди, футувват ва саховатни раҳм-шафқат, ҳаё (тасаввуф аҳли «ҳаё» деганда виждон, номусни ҳам англаганлар), қарам, тавозуъ, садоқат, вафо каби тушуничалар билан қўшиб, дарवेशнинг яёна ахлоқ мажмуини ишлаб чиқди. Шу хислатларни ўзида жамлаган киши ахлоқини сўфийлар «ахлоқи маҳмуда» (мақталган ахлоқ), деб, бунинг акси ўлароқ манманлик, ҳирсу ҳавасга берилиш, зулм, золимлик, нодонлик, лаззатпарастлик каби ёмон хулқу хўйни умумий ном билан «ахлоқи мазмума» (мазаммат қилинган ахлоқ), деб юритадилар. Зотан, тариқат аҳли «фано» деганда ҳам жисмоний ўлимни эмас, балки худди шу «ахлоқи мазмума»дан қутулишни назарда тутардилар, чунки бундай ахлоқ нафс туфайли шаклланади ва инсоннинг маънавий камолотига халақит беради. Чунончи, эронлик олим Сайид Жавфар Сажжодий «Мусталаҳоти урафо» (Орифлар истилоҳоти) номли китобиде «фано» сўзини шарҳлаб ётади: «Фано» калимаси билан мазмума сифатларнинг соқит этилишига ишора қиладилар ва «бақо» калимаси билан маҳмуда сифатлар қиёмега ишора этадилар» (Сажжодий, Мусталаҳоти урафо. Техрон, ҳижрий 1339, 317-бет). Шу муносабат билан атоқли шайхлардан айримларининг фикрларини келтирмоқчимиз. Масалан, Ибн ал Арабий деган экан: «Тасаввуф — ёмон ахлоқдан нарҳез қилиш орқали илоҳий сифатлар нурига етишишидир». Шайх Ҳаририй ҳам шу фикрни баён этган: «Тасаввуф яҳиш ва олий хулққа кириш ва паст хулқдан чиқишидир». Муҳаммад бин Али Қассобнинг хулосаси янада ихчам ва аниқ: «Тасаввуф ахлоқи қаримдан иборат». Демак, улуг шайхлар назарида фақат фано эмас, балки тариқатнинг бутун моҳияти инсоннинг ҳақиқат ахлоқи бўлишига кўмаклашишидир.

Уқувчида шубҳа тугилиши мумкин: тасаввуфнинг таърифлари орасида зиддият йўқми, юқорида келтирилган иқтибосларда тасаввуф — нафсдан воз кечиш билан илоҳиётга эришиш таълимоти, дейилган эди-ку? Юзаки олиб қараганда бу таърифлар бир-бирига ўхшамасандай бўлиб туюлиши мумкин, аммо аслида ундай эмас. Чунки Шайх Нурий, Шайх Сафий

Алимоҳ, Шайх Равим нафсдан қутулиш ҳақида гапириб, Ибн ал Арабий, Шайх Ҳаририй, Муҳаммад бин Али Кассоӣ инсон ахлоқиға урғу берсалар-да, лекин уларнинг ҳаммаси ҳам бир нарсаи назарда тутаётгани маълум, у ҳам бўлси инсонни поклаш. Нафс ва ахлоқ бир-бирига вобаста тушунчалар эканини, аниқроғи, киши ахлоқининг яхши-ёмонлиғи унинг нафсаи муносабатида муайянлашувини кўриб ўтдик. Нафс балосига гирифтор одамда мазмуна, яъни ёмон ахлоқий белгилар ривожланса, нафсдан қутулишга интилган тақводор одамда маҳмуда, яъни намунали ахлоқий сифатлар кўпаяди. Хуллас, яхши одам дунёнинг фоний — ўткинчилигини англаб етиб, шунга қараб ҳаётини қурган, мол-дунё кетидан қувмайдиган, фақат илоҳни сеувчи, илоҳий хислатларни эгаллаган одамдир. Бошқача айтганда, одамийлик — илоҳийлик! Тасаввуф яна шу концепцияни изчил ривожлантира бориб, унинг белгиларини комил инсон, деган тушунчада мужассамлантирди.

Комил инсон — бир идеал, барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи мутлақ руҳга туташ, файзу кароматдан сероб, сийрату сурати саранжом, қалби эзгу туйғуларга лиммо-лим покиза зот, Навоий тили билан айтганда:

Фонийвашеки, ҳам сўзидур пок, ҳам ўзи.
Хуш давлат ул кишигаки, тушгай анинг кўзи.

Дейдиларки, унда тўрт малак — Жаброил, Микоил, Исрофил ва Азроил хислати (Азроиллиги — нафснинг қотили эканлиғи), Хизрнинг пайғамбарлиғи, офтобнинг саховати мавжуд, кўнгли жами етти фалак ва ўн саккиз минг оламни акс эттириб, ғайб асроридан хабар бериб туради. Уни яна Одил, Оқил, Фозил, фахр хазинаси, Иксири аъзам (Улуғ малҳам), Кибрити ахмар (мисни олтинга айланттирувчи жавҳар) сифатлари билан тавсиф этадилар. Комил инсон, шундай қилиб орзудаги жамики эзгу хислатларнинг ифодачиси, у гўё Мутлақ илоҳ билан инсоният ўртасида восита бўлувчи муқаддас хилқат. Бундай мартабага мушарраф инсонларни валиуллоҳ (аллоҳнинг дўсти) қибла, қутб, ғавс (мададкор), авгод (устунлар), абдол (бадал қилинган), деб ҳам улуғлаганлар. Мўътабар китобларда нақд қилдиларким, дунё шундай зотлар туфайли барқарор ва осойиштадир. Ернинг икки қутбида иккита қутби аъзам, тўрт бурчагида тўртта авлодлардан, етти иқлимда етмиш иккита абдол дошмий кўриқчи бўлиб турар, уларнинг бири оламдан ўтса, иккинчиси дарров ёрнини босар экан. Шунинг учун Ер юзида гуноҳ кўпайиб кетган тақдирда ҳам, у зеру забар бўлмасдан, ўз ўқидан чиқиб кетмай тураркан, чунки азиз-авлиёлар бандалари гуноҳини парвардигордан сўраб турар эканлар...

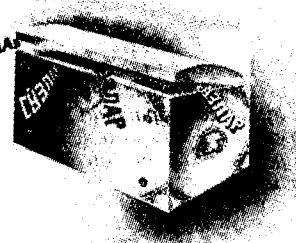
Бу ривоят нақларга ишонини-ишонмаслак ҳар кимнинг ўзининг ихтиёрида. Аммо ривоятлар тагида улкан бир ҳақиқат бор. Бу ҳақиқат шундан иборатки, дунёнинг тинчлиғи ва фаровонлиғи, инсоният келажағи, дарҳақиқат, доно ва оқил, пок ниятли одамлар фаолиятига боғлиқ. Яъни илоҳий поклик ва нафосат, эътиқод ва тафаккур бизни бало-қазодан қутқаради, ҳаётни асраб-авайлаб, сақлаб туради. Тасаввуф ўз усули, ҳақиқат, деб тоған йўли билан шу мақсад учун курашган. Бу ҳаётбахш таълимотнинг пешволари яратган асарлар, сўфиёна руҳдаги шеъру дostonларни мутолаа қилар эканмиз, ёруғликнинг зулмага, хайрнинг шаррга, файзу камолнинг нуқсу ноқисликка, калтафаҳмлик ва нодонликка қарши омонсиз жангига гувоҳ бўламиз. Тасаввуф шайхлари менга зумин ва қоронғилик лашкарига қарши маърифатни қурол қилиб, жангга кирган паҳлавонларга ўхшаб кетадилар (Тустарий: «Маърифат — жаҳл-нодонликка қарши жангдир»). Улар қаъба деб кўнглини тан олдилар, кўнгли раъйига юрадиган, дунёни кўнгли орқали биладиган ва кўнглига сиғинадиган одам аллоҳнинг севгани, деб чиқдилар (Алишер Навоийнинг: «Насойим ул-муҳаббат» асаридан: «Исмоил Даббоғ дедиким, ҳаж нияти қилиб, борурда Шерозга етишдим. Бир масжидга кирдим. Шайх Мўминни кўрдумки, ўлтуруб, хирқасин ямайдурадди, салом қилдим ва ўлтурдум. Мендин сўрдиким, не ниятинг бор? Дедим: ҳаж ниятим бор. Деди: онанг бор? Дедим: бор. Деди: ёни онанг мулозаматиға бор... Мен элик ҳаж қилибмен — бош яланг, аёқ яланг ва зоду ҳамроҳсиз. Барчасин сенга бердим, сен онанг кўнгли шодлигин менга бер!»). Бу одамлар — жамиятнинг тирик виждони эдилар, кишилар уларга қараб хушёр тортар, дунё беҳудлигидан ўзига келиб, ўз

қалбига, қилаётган ишларига разм солардилар, тавба-тазаруф қилардилар. Уларнинг афъоли аъмоли инсонлар дилига қувват, кўзига нур бағишлаган. Тасаввуф, шу залда, инсонни тарбиялар, уни шак ва шубҳа, изланиш-қидиришлар йўлидан бошлаб, ўз тийнати, ўз моҳияти ҳақида йўлашга ўргатарди; ўзини таниб, оламни ва илоҳни севишни таълим берарди. Осойишта қалбнинг фазовий мушоҳадалари, тафаккур ва хаёл парвози, коинот, қатламлари билан яширин сўхбат қуриб, руҳий коинотларнинг ажабтовур мўъжизалари, ҳикмат ва дониш неъматидан баҳраманд бўлиш — тариқат аҳлининг саодати шу эди.

Хуллас, тасаввуф ҳам эътиқод — инсонпарварликнинг фалсафий ифодаси, ҳам ахлоқий низом ва ҳам илҳом элчиси сифатида ижод аҳлига маъқул ва манзур бўлиб, кўп асрлик адабиётимизнинг мазмун ва мундарижасига сингиб кетган.



Дўст



Тил сандиғи

Газан — сабзавотларни ўташда ишлатиладиган пичоқ

Дапсан — суғорилмайдиган паст тепалик

Дўржи — гавжум

Кустили — қийқимли

Чилип — тикишнинг қия тушиши, яъни гулларнинг бир-бирига тўғри келмаслиғи

Чобра — ўзлаштирилмаган яйлов

Улат — қишлоқ

Қовзонмоқ — бироз тамадди қилмоқ

Ғидириш — тикишнинг тиришиб қолиши

Қахрамон Норбоев,

Самарқанд вилояти, Пахтачи ноҳияси

Абиржимоқ — қийналмоқ

Алсар — барибир

Андармоқ — бекор турмаслик

Бежоғим — тўполончи

Данакор — воситачи

Жолтанг — юрак олдириб қўйган одам

Жувуқ — бир уруққа мансуб кишилар

Жўлта — оворагарчилик

Зек — икки нарсанинг орасида қолган ёриқ

Иқ — пана жой

Кўра — турмушга чиққан қизни йўқлаб бошир маросими

Копсан — яхши ҳосилдан улашиладиган ҳадя

Боймурод АЛИҚУЛОВ,

Қўшработ ноҳияси

НАСР

Нодира СОДИҚОВА. Мактуб. Ҳикоя	10
Абдурахмон ИБРОҲИМОВ. Ансамбл. Ҳажвий қисса	16
Раҳим ОТАУЛИ. Отажон. Ҳикоя	52
Озод МУМИН. Юсак чуққи. Фантастик ҳикоя	59

НАЗМ

Абдумажид АЗИМ	8
Аъзам УКТАМ	14
Худойберди ЧОРШАНБИЕВ	15
Навоий ғазалларига мухаммаслар	27
Гуландом ТОҒАЕВА	49
Қардошларнинг қалб тори	50
Аъзам ИСМОИЛ	58
Ёқуб АҲМАДЖОНОВ	68

ТАНИШУВ

МОҲИНИСО. Шеърлар	69
-----------------------------	----

НИГОҲ

Олмахондан сўранг	33
Расул ЖУМАЕВ. Муҳаббат йўқ экан. Оила сирлари	36
Олимжон ЮНУСОВ. Қонун халқ учун хизмат қилсин	38
Ғиёс БОЙТОВ	40
Олис-яқин овозлар. Шеърлар	42
София СОБИРОВА. Тиббиёт ва мусиқа	44
Рустам МУСУРМОН. Қақнус минқоридан таралган наво	46

МАҚОЛАНАВИСЛИК

Исмоил САЪДУЛЛАЕВ. Орол болалари	2
Савобдан бебаҳра қолманг	6
Евгений БЕРЕЗИКОВ. Зардўшт туғилган диёр	28

АДАБИЙ ТАНҚИД

Навойнинг мусиқий олами	70
Нажмиддин КОМИЛОВ. Тасаввуф ва бадийий ижод	73

ТИЛ САНДИҒИ	26,79
-----------------------	-------



(«Молодость»)
ежемесячный
литературно-художественный
общественно-политический журнал

на узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Мусаввир: **Н. АКРОМОВ**
Техник муҳаррир: **О. РАҲИМОВ**
Мусаҳҳиҳ: **М. ТУРСУНОВА**

Манзилмиз:
700113, Тошкент, Қатортол кўчаси,
60-уй.

Телефонлар:
Бош муҳаррир — 78-94-05
Бош муҳаррир ўринбосари — 78-49-83
Масъул котиб — 78-97-07
Наср бўлими — 78-97-58
Назм бўлими — 78-77-16
Мақоланавислик, адабий танқид ва
санъат бўлими — 78-17-47
Фотомухбир — 78-97-58

Таҳририят ҳажми 12 босма табоқдан ортиқ роман ва 8 босма табоқдан зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди. Бир босма тобоқча бўлган асарлар муаллифларга қайтарилмайди. Таҳририят ўз тавсисига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёзмасинигина қабул қилади.
Ойбитикдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан олинди, деб изоҳланиши шарт.

Босмахонага 25.06.91 да туширилди.
Босишга 30.07.91. да рухсат берилди.
Офсет босма. 1-офсет қоғози.
Қоғоз формати 84×108¹/₁₆
Қоғоз ҳажми 5,00 босма тобоқ.
Шартли босма тобоқ — 8,4.
Нашриёт ҳисоб босма тобоғи 12,1
Шартли бўёқли босмада нашр ҳажми 11,76.
146562 нусхада чоп этилади.
Бўюртма № 5519
Баҳоси обуначиларга 80 тийин,
сотувда 1 сум.

Ўзбекистон ЛКЕИ Марказий Қўмитаси «Кама-лак» нашриёт-матбаа бирлашмаси. Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси.

© «Ёшлик» 8, 1991.